

KOMÜNİST

BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ, BİRLEŞİN!

DOSYA: KAPİTALİZMİN ÖLÜM VAADI

Neoliberal Virüs: Eradikasyon Zamanı
CAN SOYER

Korona Günlerinde Sömürü: Zarlar Hileli!
NAZIR KAPUSUZ

Covid-19 Sonrası:
Hiçbir Şey Eskisi Gibi Olmayacak Mı?
İLKE BEREKETLİ

Salgın Günlerinde AKP/Saray İktidarı
AYŞE KARADAĞLI

Salgından Öğrenmek:
Dayanışma Ağları Kimin İhtiyacı?
DOĞAN ERGÜN

Toplumsal Yeniden Üretim, Kriz ve Siyaset
EBRU PEKTAŞ

Dünyada Pandemi:
Sosyalist Sol, Dayanışma, Kriz ve Talepler
TOPRAK AKIN



10

HAZİRAN '20

KOMÜNİST

BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ, BİRLEŞİN!

SAYI 10

HAZİRAN'20

KOMÜNİST

BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ, BİRLEŞİN!

Üç Aylık Teorik Dergi

Yayın türü: Yaygın-sürekli yayın

HAZİRAN - 2020

Birlik Yayım Gıda San. ve Tic. Ltd. Şirketi Adına İmtiyaz sahibi: Mehmet Faysal Azamlı

Sorumlu Müdür: **Can Soyer**

Adres: **Birlik Yayım Gıda San. ve Tic. Ltd. Şti.** / Eğitim Mah. Adım Sok. Atık Plaza No:4 Daire 23 Kadıköy/İstanbul

Baskı: **Uniprint Basım San. ve Tic. AŞ.** / Ömerli Mah. Hadımköy-İstanbul Cad. No: 159 34555 / İstanbul

Tel: 0212 798 2840

KOMÜNİST Sayı: 10

İÇİNDEKİLER

Sunuş 5

dosya

Neoliberal Virüs: Eradikasyon Zamanı 7

CAN SOYER

Korona Günlerinde Sömürü: Zarlar Hileli! 27

NAZIR KAPUSUZ

Covid-19 Sonrası:Hiçbir Şey Eskisi Gibi Olmayacak Mı? 43

İLKE BERKETLİ

Salgın Günlerinde AKP/Saray İktidarı 55

AYŞE KARADAĞLI

Salgından Öğrenmek: Dayanışma Ağları Kimin İhtiyacı? 67

DOĞAN ERGÜN

Toplumsal Yeniden Üretim, Kriz ve Siyaset 79

EBRU PEKTAŞ

Dünyada Pandemi:Sosyalist Sol, Dayanışma, Kriz ve Talepler 89

TOPRAK AKIN

gündem

Neoliberal Otoriterlikte Siyasal Katılım ve Demokrasi 99

ERDEM ÇALIŞKAN

15-16 Haziran'ı Hatırlamak: Büyük İşçi Direnişi 50. Yılında 113

ATAKAN YILMAZ

Marksist Uluslararası İlişkiler Kuramları 123

VEDAT GÜNEY

müfredat

Marksizm ve Ekonomi Politığın Eleştirisi 143

kitaplık

Kaleminin Ucunu Kılıcı Sivriltti: Bir Engels Biyografisi 159

SINAN GÜLEÇ

Tarih ve Tarihçi: İşte Bu Bizim Hikayemiz... 169

TAYLAN YAMAN

Sunuş

Komünist 10. sayısıyla sizlerle...

Komünist'in bu sayısı dünya ve Türkiye Covid-19 salgınıyla boğuşurken yayınlanıyor. Sosyal ve siyasal yaşamın büyük ölçüde durmak zorunda kaldığı ağır salgın koşullarında hazırladığımız bu sayıda, başta emekçiler olmak üzere insanlığın Covid-19 virüsüyle hangi koşullarda karşı karşıya kaldığına ışık tutmaya çalıştık.

Covid-19 salgınının ortaya çıkışı ve hızla dünyaya yayılışı bir kez daha gösterdi ki, kapitalizmin güncel evresinde halk kesimleri için bırakalım ortalama bir refahı, sadece hayatta kalmak bile büyük bir mücadele gerektiriyor. Uzun zamandır en ağır sömürü koşulları ile en şiddetli siyasal baskı biçimlerini bir araya getirmiş olan kapitalizmin emekçilere ölümünden başka hiçbir vaadinin kalmadığı açığa çıktı. Sadece sağlık hizmetleri de değil, insanı varoluşun tümü neoliberal birikim biçiminin azgın saldırıları karşısında tarumar edilmişti zaten. Covid-19 virüsünün bir küresel pandemiye dönüşmesinin nedenlerinden biri de bu. Pandemiye dönüşen virüsün önünün alınamaması, en temel sağlık ve gıda ihtiyaçlarının bile "dev" devletler tarafından karşılanamaması, hatta yurttaşların bir bölümünün virüsün önüne yem olarak atılması, mevcut neoliberal arsızlığın eseri olarak tarih sahnesindeki yerini aldı. Günümüzde işçi sınıfının ve halkların kapitalist barbarlıktan kurtuluşunun en güçlü esini, artık, "yaşamak için sosyalizm" sözüdür.

Komünist'in bu sayısında Covid-19 virüsüyle mücadele eden insanlığın sorunlarına odaklandık. Bu çerçevede Can Soyer içinde bulunduğumuz dünyanın koşullarını ortaya koymak amacıyla neoliberalizmin temel özelliklerine; Nazır Kapsuz salgın günlerinde de ölüme itilen işçi ve emekçilerin durumunu; İlke Bereketli salgını bahane ederek emek sürecinde gerçekleştirilen ve sömürü koşullarını artırmayı hedefleyen süreçleri; Ayşe Karadağlı Saray Rejimi'nin salgın koşullarında hayata geçirdiği halk düşmanı politikaları; Doğan Ergün günümüz Türkiye'sinde dayanışma ağlarının karşılayacağı ihtiyaçları ve çalışma ilkelerini; Ebru Pektaş kapitalizmin ilk gözden çıkardığı kadınların salgınla birlikte maruz kaldıkları yeni saldırıları; Toprak Akın ise dünya solunun pandemi karşısında hayata geçirdiği faaliyet ve mücadeleleri ele aldı.

Bu sayımızda gündemdeki farklı başlıklara da yer verdik. Erdem Çalıışkan neoliberalizmin siyasal katılım süreçlerine etkisini; Atakan Yılmaz 15-16 Haziran büyük işçi direnişinin 50. yılındaki derslerini; Vedat Güney ise marksizmin uluslararası ilişkiler yaklaşımını inceledi. Kitaplık bölümümüzde Sinan Güleç ve Taylan Yaman'ın incelemeleri bulunurken, Müfredat bölümümüzde ise Marksizm ve Ekonomi Politığın Eleştirisi başlıklı eğitim metnimiz yer alıyor.

Önümüzdeki sayıda görüşmek üzere.

İyi okumalar.

Neoliberal Virüs: Eradikasyon Zamanı



CAN SOYER

Tüm dünya aylardır bir virüs salgınının pençesinde. Virüsün genetik yapısı, belirti ve etkileri, bulaşma yolları gibi konular ilgili bilimlerin üzerinde çalıştıkları konular. Bununla birlikte, virüsün hem ortaya çıkmasına hem de yayılmasına, hem insanlar üzerindeki etkilerine hem de korunma yollarına sadece tıbbi bakış açısından bakıldığında, gerçeğin çok önemli bazı kısımlarının karanlıkta alacağı açık. O yüzden daha geniş bir bakış açısına ihtiyacımız var: Virüsü, sadece biyolojik bir varlık ve tıbbi bir konu olarak değil, aynı zamanda siyasal, ekonomik, toplumsal koşullarla ilişkili bir sorun olarak değerlendirecek bir bakış açısı.

Aylardır Covid-19 virüsüyle mücadele eden dünya, esasında en azından 40 yıldır da neoliberalizm virüsüyle mücadele ediyor. Üstelik neoliberalizm virüsünün yayılma, bulaşma ve ölüm açısından Covid-19'a göre çok daha tehlikeli olduğunu söylemek mümkün. Bu tür retorik cümleleri bir kenara bıraksak bile, tek bir gerçeğin altını çizmemiz kaçınılmaz: İnsanlığın Covid-19 virüsüyle hangi koşullarda, ne tür maddi imkanlar çerçevesinde, nasıl bir toplumsallık içinde tanıştığı, en az virüsün tıbbi bo-

yutları kadar önemli. Ve insanlığın bugün bir virüsle mücadele etmekte bu denli başarısız olmasının, milyonlarca insanın enfekte olup yüz binlercesinin ölüme sürüklenmesinin, en basit halk sağlığı tedbirlerinin alınamamasının, en temel ihtiyaçların karşılanamamasının, sonunda virüsün önüne yem olarak atılmak üzere yoksulların seçilmesinin biricik sorumlusu neoliberal kapitalizmin ta kendisi.

Neoliberalizme karşı mücadelede en fazla kullanılan yollardan biri, ideolojik teşhir diyebileceğimiz, neoliberal düzenin ve onun kurallarının aslında ne anlama geldiğini, nelere yol açtığını ve açacağını geniş kitlelere gösterebilmek için yürütülen çalışmalar oldu. Aynı zamanda, teorik ve akademik üretimler de gün geçtikçe arttı ve artmaya devam ediyor. Dolayısıyla, artık neoliberalizmin genel anatomisini ortaya koymak, onun temel özelliklerini ve kurallarını sıralamak, siyasal ve toplumsal karşılıklarını açığa çıkartmak görece kolay. Bu nedenle, Covid-19 salgınının insanlığa çektirdiği acı ve sefaleti daha doğru anlamak için onu bir başka virüsle, neoliberalizm virüsüyle birlikte ele almak gerekiyor.

Sermaye birikim biçimi olarak neoliberalizm

Neoliberalizmi, 1970’li yılların ortalarında ileri sürülen ve aradan geçen 40 yılı aşkın sürede artık dünyaya tümüyle egemen hale gelmiş olan bir ekonomik, siyasal ve toplumsal yordam olarak değerlendirmek makul görünüyor. Ancak, yine de bu tanımın daha kuramsal bir zemine oturtulması gerekir. Aksi takdirde, neoliberalizm ile bir üretim tarzı olarak kapitalizm arasındaki içsel ilişkiyi görmek zorlaşacağı gibi, mevcut kapitalist yönetimlerin benzerlik ve farklılıklarını bir bütünlüğe oturtarak anlamak da imkansızlaşır.

Neoliberalizmi, kapitalist üretim tarzının içinde bulunduğumuz evresine özgü bir *sermaye birikim biçimi* olarak tanımlayabiliriz. Sermaye birikim biçimi, belirli bir *iç sınıf yapısı* ile *uluslararası*

*kapitalizmle belirli bir bütünleşme tarzının birleşimidir.*¹ Diğer bir deyişle, ülke içindeki sınıfların birbirine göre konumları ile ülkenin kapitalist dünya hiyerarşisindeki konumunun eklemelenmesi, bir sermaye birikim biçimi oluşturur.

Bir ülkede sınıfların birbirilerine kıyasla örgütlülükleri, üretilen toplam zenginliği nasıl bölüşecekleri, emek sürecinin ne ölçüde serbestleştirileceği, işgücününün vasıf ve eğitim durumu, devlet aygıtının emek-sermaye ilişkisinde nasıl bir yer tutacağı, siyasal ve toplumsal ilişkilerin hangi karaktere bürüneceği gibi konuların hepsi, yukarıdaki tanımda “iç sınıf yapısı” olarak adlandırdığımız başlığa girer. Ülkenin esas olarak ihracat mı ithalat mı yapacağı, katma değeri yüksek sektörlerin mi yoksa emek-yoğun sektörlerin mi destekleneceği, uluslararası rekabette avantajlı bir konum yakalamak için emek gücünün ucuzlatılması yoluna mı gidileceği yoksa altyapı yatırımları ve üretim teknolojilerine mi yönelineceği gibi konular ise, yine yukarıda “uluslararası kapitalizmle bütünleşme tarzı” dediğimiz başlığa aittir.

Sermaye birikim biçimleri, hayata geçirilişleri sırasında ülke ölçeğinde özgülleşmekle birlikte, tanım gereği küresel kapsamdadır. Dolayısıyla, kapitalizmin küresel ağına bağlı her ülke, egemen sermaye birikim biçiminin gerekliliklerini hayata geçirir. Sermaye birikim biçimi, yüksek güçte kural koyucudur ve bu kurallar da küresel ölçekte oluşur. Kuralların hangi somut biçimlerde ve süreçler aracılığıyla hayata geçirileceği özgül bağlamlı bir sorun olmakla birlikte, ekonominin, siyasetin ve toplumsal yaşamın sermaye birikim biçiminin kurallarına uyumlulaştırılması kaçınılmazdır. Özellikle de iç sınıf yapısının kurallara uygun hale getirilmesi amacıyla başlatılan dönüşümler, dolaysız biçimde siyasal ve toplumsal veçheler taşır, ki bu da sermaye birikim biçiminin salt bir ekonomik program olmanın ötesine geçmesine yol açar.

Nitekim devlet aygıtının kapitalist sistemdeki yeri de sermaye birikim biçiminin sürdürülmesi ve korunması konusundaki rolü

¹ Haldun Gülap: Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet, Çeviren: O. Akınhay – A. Yılmaz, Belge Yayınları, İstanbul, 1993, s. 69.

ile anlaşılabilir.² Sermaye birikim biçiminin gerekliliklerinin karşılanması, siyasal ve toplumsal alanlarda belirgin dönüşümler gerçekleştirilmeden zordur. Her yeni sermaye birikim biçimi, ekonomik düzenlemelerin dışında, bu düzenlemelere uygun yasal, idari, eğitsel, ideolojik vb. dönüşümlere de ihtiyaç duyar. İşte devlet aygıtı ve hükümetler, bu tür dönüşümlerin hayata geçirilmesinde öncelikli rollerden birini üstlenirler.

Türkiye'nin neoliberal sermaye birikim biçimine geçişi oldukça özel ve açıklayıcı bir örnektir. Turgut Özal'ın imzasını taşıyan 24 Ocak Kararları neoliberal birikim biçiminin ekonomik manifestosu sayılabilir ise, 12 Eylül cuntası da bu yeni birikim biçiminin gerekliliklerini karşılamak üzere göreve koşan devlet aygıtının hamlesidir. Türkiye'nin ithal ikameci birikim biçiminden ihracata dayalı birikim biçimine geçişi, neoliberal dönüşüm sürecinin ana eksenini olmuştur. Bu geçiş, elbette, öncelikle küresel kapitalizmin Türkiye gibi bağımlı bir ülkeye biçtiği uluslararası rolün ifadesidir. Ancak, Türkiye sermaye sınıfı da söz konusu geçişten hem ekonomik hem de siyasal olarak oldukça kazançlı çıkacağına bilincinde olmuştur.

İhracata dayalı birikim biçiminin ise, temel bir koşulu vardır: Her şeyden önce dünya pazarında ihracat yoluyla kar sağlayabilmek için ülkenin rekabet gücünün artırılması gerekmektedir. Ancak Türkiye, uluslararası rekabetteki gücünü yüksek teknoloji ve altyapı yatırımları ile artırabilecek bir ülke olmadığı için, geriye tek bir yol kalır: Pazara mümkün olduğunca ucuz meta sürmek. Diğer bir deyişle, Türkiye sermaye sınıfının uluslararası rekabetteki başarısı üretim maliyetinin düşürülmesi ile mümkündür. Üretim maliyeti denildiğinde ise, ilk akla gelen emek gücünün değeri ve yaşam beklentileri olmuştur. Yani hem ortalama bir emekçinin ücreti, hem de o emekçinin yaşam beklentisi (*Marx'ın deyişiyle, uygarlık düzeyi*) düşürülmelidir, ki sermaye sınıfının üretim maliyetleri düşsün ve uluslararası rekabette avantajlı bir konum yakalayarak karlarını artırsın.

2 a.g.e., s. 74.

Ancak işçi sınıfının örgütlenmiş, siyasallaşmış ve belirgin bir mücadele ritmi tutturmuş olduğu, birçok hakkının anayasal olarak güvence altına alınmasını sağladığı, hem iş yeri düzeyinde hem de mahalle ölçeğinde kolektif geçim ve dayanışma pratikleri sergilediği koşullarda neoliberal birikim biçiminin gerekliliklerinin hayata geçirilmesi pek kolay değildir. Ücretlerinin, kazanımlarının, yaşam beklentilerinin ellerinden alınması için işçilerin örgütsüzleştirilmesi, anayasal haklarından mahrum bırakılması ve kolektif toplumsal ilişkilerden soyutlanması gerekmektedir. Türkiye’de bu saldırının parlamenter siyasetin araçlarıyla başarıya ulaştırılamayacağına bilince çıkması, yansımalarını 12 Eylül’deki faşist cuntada bulmuştur. Ancak şu notu eklemeliyiz: Türkiye’de neoliberalizm 12 Eylül’de tam egemenliğine kavuşmuştur diyemeyiz; bunun için 90’lı yıllardaki özelleştirmeleri, ardından gelen Derviş reformlarını ve AB uyum yasalarını, nihayetinde AKP iktidarı ile Saray Rejimi’nin inşasını takip etmemiz gerekir. 12 Eylül, bu dönüşümlerin önündeki engelleri, en başta da örgütlü işçi sınıfını ve toplumsallaşmış sol/sosyalist hareketi ortadan kaldırarak neoliberal dönüşümün yolunu açmıştır.

Neoliberalizmin esası, iktidarın, tüm hücrelerine kadar sermaye sınıfına ve onun siyasal temsilciliğini üstlenen seçkinler azınlığına teslim edilmesidir. Bu süreç o denli belirleyicidir ki, tüm iktidarın sermayeye ve seçkin azınlığa geçmesi için atılması gereken adımlar neoliberal ortodoksünün kurallarıyla çatıştığında, terk edilen her zaman bu kurallar olmuştur.

Buraya kadar çizdiğimiz çerçevenin, bir sermaye birikim biçiminin ne olduğu, hangi boyutları kapsadığı, ne kadar geniş bir alana yayıldığı konularında ipuçları sunmuş olduğunu umuyoruz. İşte neoliberalizmi bir sermaye birikim biçimi olarak kavramaya yönelik tercihimiz, bu anlamda, onu salt bir ekonomik program olarak değil, aynı zamanda siyasal ve toplumsal bir düzen olarak kavramımızı gerektirir.

Neoliberalizm ne işe yarar?

Dünya üzerinde çok önemli finans kuruluşlarıyla ve devlet organlarıyla organik bağları olan, kimisi uzman sıfatıyla kimisi de gazeteci sıfatıyla tanınan ve adeta küstah bir mutlulukla neoliberal düzenin dünyaya kazandırdığı zenginliklerden söz eden, deyim yerindeyse, bir neoliberal ruhban sınıfı var. Bu ruhban sınıfı, tüm alanlardaki temel göstergeler tam tersini söylese de neoliberalizmin tüm insanlık için faydalı olduğunu, herkesin maddi ve manevi refahına büyük katkılar sunduğunu ve neoliberalizmden başka bir düzenin düşünülemediğini anlatıp duruyorlar. Oysa, bırakalım doğrudan işçi ve emekçilerin maddi koşullarını, en nesnel açıdan bile neoliberalizmin verimliliği, faydalılığı ve başarısı hayli kuşkulu görünüyor.

Boffo, Saad-Filho ve Fine, sermaye birikimi açısından eşi benzeri olmamış avantajlı koşullara rağmen, neoliberalizmin keynesçi 'altın çağ'a kıyasla düşük performanslı olduğunu saptıyorlar.³ Benzer bir vurguyu David Harvey'de de görüyoruz:

Neoliberalleşme sermaye birikimini harekete geçirmede ne derece başarılı oldu? Neoliberalleşmenin gerçek sicilinin son derece karanlık olduğu anlaşılıyor. Toplam küresel büyüme oranları 1960'larda yüzde 3,5 civarındaydı; sıkıntı içinde geçen 1970'lerde bile sadece yüzde 2,4'e düştü.

3 M. Boffo – A. Saad-Filho vd.: "Neoliberal Kapitalizm: Otoriteryan Dönüş", Çeviren: D.B. Kılıç – E. V. Elgür, Socialist Register 2019, Ed. Leo Panitch – Greg Albo, Nota Bene Yayınları, İstanbul, 2019, s. 230.

Fakat bunun ardından 1980'lerdeki yüzde 1,4 ve 1990'lardaki yüzde 1,1'lik (ve 2000'den beri yüzde 1'e zar zor ulaşan) büyüme oranları, neoliberalleşmenin dünya çapında büyüme sağlamakta büyük ölçüde başarısız olduğunu gösteriyor.⁴

O halde, gerçekten de neoliberalizm ne işe yarıyor? Sorunun yanıtını bulmak için uzun boylu çözümlemelere başvurmaya hiç gerek yok. Çünkü yanıtı, bizzat neoliberal ruhban sınıfının kıdemli bir üyesi, Thatcher'ın ekonomi danışmanı Alan Budd veriyor: "1980'lerdeki ekonomiyi ve kamu harcamalarını kısarak enflasyonla savaşma politikası, işçileri yere sermek için bir kılıftı."⁵ Demek ki, neoliberalizm, ekonomik büyümenin artmasından çok, sınıflar arasındaki ilişkilerin ve dengelerin sermaye lehine radikal biçimde dönüştürülmesiyle ilgilidir. Salt ekonomik açıdan bakıldığında bile, olup biten, üretilen toplam zenginliğin çoğalmasında yerine, zenginliğin paylaşılmasındaki eşitsizliğin artmasıdır. Geniş bir açıdan bakarsak ise, neoliberalizmin esası, iktidarın, tüm hücrelerine kadar sermaye sınıfına ve onun siyasal temsilciliğini üstlenen seçkinler azınlığına teslim edilmesidir.⁶ Bu süreç o denli belirleyicidir ki, tüm iktidarın sermayeye ve seçkin azınlığa geçmesi için atılması gereken adımlar neoliberal ortodoksinin kurallarıyla çatıştığında, terk edilen her zaman bu kurallar olmuştur.

Bu anlamda, neoliberalizm, özünde siyasettir ve sınıf mücadelesinin sermaye merceğinden görünüşüdür. Bir ekonomik alternatif ya da krize bir yanıt olmaktan çok, işçi sınıfına karşı dünya ölçeğindeki saldırı stratejisinin adıdır. Neoliberalizmin ekonomiden anayasaya, toplumsal ilişkilerden mekânsal dönüşümlere, öznellik süreçlerinden gelecek tahayyüllerine kadar neredeyse tüm insani varoluşu yutan bir kapsamda olmasının nedeni de budur.

4 David Harvey: Neoliberalizmin Kısa Tarihi, Çeviren: Aylin Onacak, Sel Yayınları, İstanbul, 2015, s. 163.

5 Akt. David Harvey: a.g.e., s. 67.

6 David Harvey: a.g.e., s. 27.

Her sermaye birikim biçimi gibi, neoliberalizm de tek tip, saf ve kendine özdeş bir proje değildir; hangi biçimlerde söylemselleştirilmiş olursa olsun, hayata geçirilmesi her ülkenin kendi özgül koşullarına ve siyasal ilişkilerine göre değişiklikler göstermiştir. Bununla birlikte, neoliberal birikim biçiminin genel koşulları veya hedefleri de vardır. Bunlar kabaca şöyle özetlenebilir: Meta ve para akışlarının kuralsızlaştırılması; devlete ve kamuya ait hizmet ve varlıkların özelleştirilmesi; sosyal devlet uygulamalarının ve sosyal harcamaların azaltılması; sendikasılaşma ve örgütlü emeğin dağıtılması; işgücünün güvencesizleştirilmesi ve ucuzlatılması; küresel kurumlar ve bağımsız kurullar aracılığıyla sıkı mali denetim ve sermayeye kaynak transferi; başta borçlanma ve hisse senedi faaliyetleri yoluyla aşırı finansallaşma ve meta ilişkileri kapsamında olmayan üretim ve hizmet alanlarının metalaştırılması.⁷

Bu tür ilkelerin egemen olduğu bir düzende, insanlığın refah düzeyinin artışının yegane yolu özel mülkiyetin dokunulmazlaşması, serbest rekabetin güçlendirilmesi ve piyasaların kuralsızlaştırılması olarak sunulur. Devletin ve kamunun rolü ise, bu ilkelere hayat verecek bir kurumsal ve yasal zeminin korunması olarak saptanır. Sosyal devlet uygulamalarından ve kamusal harcamalardan arınarak küçülmesi gereken bu devlet, serbest rekabetin ve piyasaların düzgün biçimde işleyebilmesi için gereken hukuk, güvenlik, savunma gibi alanlardaki işlevlere yönelmelidir. Yani devlet, insanlara işsizlik maaşı veya ücretsiz sağlık hizmeti vermemeli, ama devasa bir yargı, polis veya ordu gücünü beslemelidir. Ayrıca devlet, daha önce meta ilişkileri içerisine sokulmamış eğitim, sağlık, çevre, hatta içme suyu gibi alanların metalaştırılması için gerekli yasal ve kurumsal düzenlemeleri yapmalıdır.

Bu tür işlevlerin hiçbir sarsıntı olmadan yerine getirilmesi imkansızdır. Her şeyden önce, neoliberalizmin devlete biçtiği gö-

7 Başak Coşkun: Neoliberal İktidar ve Özne – Foucault'nun İzinde Güncel Bir İnceleme, Nota Bene Yayınları, İstanbul, 2019, s. 31.

rev, siyasal ve toplumsal ilişkilerdeki yerleşik birçok pratiğin ortadan kaldırılmasını ve engellenmesini gerektirir. Bu anlamda neoliberal dönüşümün yolu engellerle çevrilidir ve bunların devlet aygıtı tarafından yıkılması zorunluluktur. Harvey'in işaret ettiği gibi, neoliberalizm bir dizi “yaratıcı yıkım” anlamına gelir:

Yıkılanlar sadece önceki kurumsal çerçeveler ve iktidarlar (hatta zorluk çıkaran geleneksel devlet egemenliği biçimleri) değil; iş bölümleri, sosyal ilişkiler, refah hizmetleri, teknoloji karışımları, yaşam biçimleri, düşünce şekilleri, üreme etkinlikleri, toprağa bağlılıklar ve en derin alışkanlıklar da yıkılıyor.⁸

Neoliberalizmin sermayeye sağladığı avantajın ve ona sunduğu kar olanaklarının tam bir listesini çıkarmak hayli yer tutar. Buna rağmen, neoliberal dönüşüm sürecinin doğrudan nesnesi olan ve siyasal gündemde de sık sık kendisine yer bulan ikisine değinmemiz gerekiyor. Bunlardan ilki, metalaştırma; ikincisi ise, mülksüzleştirme.

Kapitalizm, tanımı gereği, meta üretimine dayanan bir sistemdir. Dolayısıyla, metalaştırmanın salt neoliberal evreye özgü bir durum olduğu ileri sürülemez. Neoliberalizme özgü olan, metalaştırmanın, insani varoluşun tümüne yayılacak ölçüde genişletilmesidir. Wendy Brown'ın sözleriyle söylesek, “neoliberal rasyonalitenin alameti farikası, önceden ekonomik olmayan saha, faaliyet ve öznelerin illaki piyasalaştırılması veya parasallaştırılması değil, geniş çapta ekonomikleştirilmesidir.”⁹ Brown “ekonomikleştirme” sözcüğünü kullanmış olsa da biz “metalaştırma” sözcüğünü kullanmaya devam edeceğiz. Zira, söz konusu olan genel anlamda ekonomikleştirme değil, kapitalist tarzda bir ekonomikleştirmedir, ki bunun da özü metalaştırma olarak görülebilir. Öte yandan, Brown'un bir vurgusu önemlidir: Me-

8 David Harvey: a.g.e., s. 11.

9 Wendy Brown: Halkın Çözülüşü – Neoliberalizmin Sinsi Devrimi, Çeviren: Barış Engin Aksoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2018, s. 39.

Neoliberalizmin giriştiği yıkım, onun barındırdığı kurucu rasyonalitenin gözden kaçmasına neden olmamalı. Neoliberalizm sadece yıkıcı değil, aynı zamanda belirli bir öncelikler ve değerler silsilesine yaslanan, tüm insan varoluşunun kendisine göre hizalandırılmasını dayatan bir rasyonalitenin kurucusudur da.

talaştırma, illaki piyasaya sürülmüş veya para olarak sermayeye dönüştürülmüş alanları kapsamamaktadır. Henüz piyasaya çıkmamış veya henüz para biçimini almamış; ama metalaştırma sürecinin mantığı ve kuralları tarafından kuşatılmış sahalar, faaliyetler ve özneler de neoliberal rasyonalitenin belirlenimi altındadır.

Bu açıdan baktığımızda, başta eğitim ve sağlık olmak üzere, daha önce metalaşma süreçlerinden uzak kalmış, hatta siyasal ve toplumsal mücadelelerin kazanımları sayesinde metalaştırma çabalarından korunabilmiş birçok alanın günümüzde dolaysız biçimde metalaştırıldığını görebiliriz. Bu, örneğin eğitimin ve sağlığın, karşılığında kar elde etmek amacıyla piyasaya sunulan bir meta-ya dönüşmesidir. Dolayısıyla, böyle bir metanın üretimi, dağıtımı, tüketimi, sadece karlılık ölçütü açısından değerlendirilir. Kuşkusuz, yüzyıllarca süren mücadelelerin sonucunda eğitim ve sağlık hala bir ölçüde kamusal hizmetler olmayı sürdürmektedir. Ancak bu nokta da devletler ve hükümetler devreye girmekte, eğitim ve sağlık hizmetlerinin niteliğini planlı bir biçimde düşürerek çok sayıda yurttaşı kar amaçlı eğitim ve sağlık hizmeti sunan kuruluşlara yönlendirmektedirler. Temel kamu-

sal hizmetler olarak eğitim ve sağlık örneği üzerinden anlatılan bu süreç, yine kamusal nitelikte olan imalat sanayisi örneğinde de geçerlidir tabii.

Neoliberal yıkımın ikinci veçhesine geldiğimizde ise mülksüzleştirme süreciyle karşılaşırız. Metalaştırma gibi, mülksüzleştirme de kapitalizmin neoliberal evresine ait bir olgu değildir. Hatta mülksüzleştirme, sermayenin ilk birikiminin en güçlü aracı olarak kapitalizmin ortaya çıktığı dönemin en bilinen uygulamalarındandır. Marx, ilk birikim dönemindeki mülksüzleştirmeyi tanımlarken şu sözleri kullanır: “Kapitalizme özgü üretimin doğurduğu tarihsel bir sonuç olmadığı, aksine kapitalizme özgü üretimin temelini oluşturduğu için, bu birikime ilk birikim adı verilebilir.”¹⁰ Bu cümledeki “kapitalizme özgü üretimin doğurduğu bir tarihsel sonuç olmadığı” biçimindeki vurgu önemlidir ve Marx’ın ilk birikim dönemindeki mülksüzleştirme süreçlerini nasıl tanımladığını gösterir. O halde, mülksüzleştirme süreçlerinin iki tarihsel döneme ayrılması mümkündür. İlki, sermayenin ilk birikimi bağlamında düşünülmesi gereken ve kapitalizme özgü üretimin doğrudan bir sonucu olmayan (*ancak ona bir başlangıç gücü kazandıran*) mülksüzleştirmedir. İkincisi ise, günümüzde son sınırlarına kadar genişletilmiş olan ve doğrudan doğruya kapitalizme özgü üretimin bir sonucu olarak anlaşılabilir olacak olan “mülksüzleştirme yoluyla birikim” sürecidir.¹¹

Harvey’e göre mülksüzleştirme yoluyla birikim, özelleştirme ve piyasanın serbestleşmesini tartışılmaz bir kural olarak koyan sermayenin, “müştereklerin özel mülke dönüştürülmesi” yönündeki yeni bir saldırısıdır ve bu saldırının yönetilmesi devlet aygıtının öncelikli rollerindedir.¹² Kamu adına devlet tarafından mülk olarak elde tutulan veya halkın geleneksel olarak ortaklaşa sahip olduğu tüm varlık ve hizmetlerin, sermayenin yatırım ya-

10 Karl Marx: Kapital – Ekonomi Politiğin Eleştirisi, Cilt 1, Çeviren: Mehmet Selik – Nail Satılğan, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 603.

11 David Harvey: Yeni Emperyalizm, Çeviren: A. Nüvit Bingöl, Sel Yayınları, İstanbul, 2019, s. 129.

12 A.g.e., s. 140.

pabilmesi, meta olarak satışa sunabilmesi ve üzerinden kar elde edebilmesi için özel mülk haline getirilmesidir söz konusu olan.

Bu mekanizmalar şunları içerir: toprağın metalaştırılıp özelleştirilmesi ve köylü nüfusların köylerinden zorla atılması (yakın geçmişte tahminen 70 milyon köylünün yerinden edildiği ve yukarıda da değindiğimiz Çin ve Meksika örneklerini kıyaslayın); çeşitli mülkiyet hakkı biçimlerinin (müşterek, kolektif, kamusal vb.) kişiye özel mülkiyet haklarına dönüştürülmesi (bunun en çarpıcı örneği Çin'dir); ortak varlıklardan faydalanma haklarının bastırılması; emek gücünün metalaştırılması ve alternatif (yerli) üretim ve tüketim biçimlerinin baskı altına alınması; sömürgeci, yeni sömürgeci ve emperyalist (doğal kaynaklar da dahil olmak üzere) varlık gaspı süreçleri; vergilendirmenin, özellikle toprak vergisinin ve alışverişin paraya dökülmesi; köle ticareti (özellikle seks endüstrisinde); tefecilik, devlet borcu ve içlerinde en yakıcı olanı, yani kredi sisteminin mülksüzleştirme yoluyla birikimde temel bir araç olarak kullanılması.¹³

Ancak, mülksüzleştirme süreçleri, salt kamuya ait iktisadi kuruluşların özelleştirilmesinden ibaret değildir. Mülksüzleştirme, özelleştirmenin çok daha ötesine geçerek, toplumsal yapı ve ilişkiler içerisindeki tüm varlık ve faaliyetlerin gasp edilmesini ya da ortadan kaldırılmasını ifade etmektedir. Uzun mücadeleler sonucunda kazanılmış ve esasında değişik mülk tipleri olarak görülebilecek olan emeklilik, ücretli izin, kreş hakkı, doğum izni, eğitim ve sağlık hizmetlerine ücretsiz erişim gibi birçok varlık mülksüzleştirme sürecinin hedefi olmuştur. Diğer bir deyişle, işçiler, sadece kamu işletmelerinin satılması yoluyla değil, bizzat sahibi oldukları çeşitli varlıkların gasp edilmesiyle de mülksüzleştirilmektedir. Kıyıların, akarsuların, doğal kaynakların, hatta

13 David Harvey: Neoliberalizmin Kısa Tarihi, s. 168.

parklar, korular gibi kentsel mekanın ortak alanlarının ya yok edilmeleri ya da sermaye tarafından özel mülke dönüştürülmele-ri mülksüzleştirme sürecinin görünümünden bazılarıdır.

Mülksüzleştirmenin bir başka boyutu ise, emekçinin ekonomik ve toplumsal varlığını sürdürmek için başvurabileceği mahal- li, ailevi veya yöresel bağların yok edilmesidir. Örneğin çocuk veya yaşlı bakımını komşularıyla paylaşma ya da piyasada yük- sek fiyatla satılan temel gıda maddelerini yöresinden çok daha ucuza temin edebilme imkanları, tüm dünyada yoksulların ge- çim stratejilerinin en bilinen biçimlerindedir. Bu tür ilişkiler, emekçiye, ihtiyaçlarının en azından bir kısmını piyasa yerine toplumsal ağlar aracılığıyla karşılama ve piyasada gözlenen fiyat dalgalanmalarından korunma gibi şanslar sunmuştur. Neolibe- ralizm, bu tür “kaçakların” önlenmesini ve her türlü alışverişin sermayenin denetimindeki piyasa aracılığıyla gerçekleştirilme- sini dayatır. Bunun için, bir yandan yasal düzenlemeler yoluyla söz konusu ilişkiler yasaklanır (örneğin, gıda güvenliği gerek- çesiyle kırsal ürünlerin sertifikalandırılması zorunluluğu ya da kuş gribi gerekçesiyle küçük baş hayvancılığa endüstriyel stan- dartların dayatılması), diğer yandan da kırdan kente ürünlerin ya da kent içinde hizmetlerin akışı irili ufaklı sermaye odakları tarafından ele geçirilir (örneğin, çocukların özel kreşlere bırakıl- mak zorunda kalınması ya da *kadın emeğinin neredeyse tümüyle ev içindeki bakım işlerine ayrılması*).

Bütün bu metalaştırma ve mülksüzleştirme süreçlerinin, esas olarak Harvey’in sözünü ettiği “yaratıcı yıkım” bağlamında de- ğerlendirilmesi gerekir. Ancak, neoliberalizmin çok hızlı ve hiç- bir kural tanımadan giriştiği bu yıkım, onun barındırdığı kuru- cu rasyonalitenin gözden kaçmasına neden olmamalı. Başka bir ifadeyle, neoliberalizm sadece yıkıcı değil, aynı zamanda belirli bir öncelikler ve değerler silsilesine yaslanan, tüm insan varolu- şunun kendisine göre hizalandırılmasını¹⁴ dayatan bir rasyonali-

14 Wendy Brown: Halkın Çözülüşü – Neoliberalizmin Sinsi Devrimi, Çeviren: Barış Engin Aksoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2018, s. 98.

tenin kurucusudur da. Son yıllarda dünya çapında etkinliği artan otoriterleşme de bu rasyonalitenin dolaysız sonucudur.

İktidar arzusu olarak neoliberalizm

Neoliberalizm ve otoriterleşme hakkında yazılanlar, son yıllarda gözle görülür bir artış sergiliyor. Bunda, kuşkusuz, dünya genelinde yükselen sağ ve otoriter siyasal yönelimlerin etkisi var. Trump, Bolsanaro, Orban ve Erdoğan tipindeki lider figürlerinin ortaya çıkması ve geniş kitlesel destek bulmaları da yine neoliberalizm bağlamında değerlendiriliyor.

Neoliberal düzenin gözle görülür sonuçlarından biri, siyasetin içeriğinin boşaltılması olarak tanımlanabilir. Buna göre ekonomi, her türlü siyasal dinamikten bağımsızlaştırılmıştır. Ekonomi, uzmanlar tarafından yönetilmelidir ve siyasetçiler seçim kazanmak için ekonominin kurallarına aykırı veya ekonomiyi krize sokacak vaatlerde bulunmamalıdır. Bu yaklaşım, kapitalizmdeki ekonomik krizlerin beceriksiz popülist siyasetçilerin eseri olduğunu ileri sürer. Popülist siyasetçiler ile çıkarının peşine düşen yurttaşlar, ekonomiyi sürekli rayından çıkartmaktadır. Dolayısıyla, ekonomi, siyasetin bir gündemi olmaktan, siyaset yoluyla halkın erişebileceği bir konu olmaktan uzaklaştırılmaktadır.

Böyle olduğunda, geriye çok temel bir soru kalmış oluyor: Ekonominin temel kararları uzmanlar tarafından alınacaksa ve zenginliğin nasıl bölüşüleceğinden kaynakların nereye aktarılacağına kadar hiçbir konuda halkın söz hakkı ve karar yetkisi olmayacaksa, siyaset ne hakkında yapılacak? Bir başka ifadeyle, eğer siyaset ekonomi de dahil toplumun tümünü ilgilendiren kararların alınması sürecine katılımın bir yolu olmayacaksa, ne işe yarayacak? İşte, neoliberal düzenin siyasal katılım ve demokrasiyi gereksiz görerek otoriterleşmeyi bağrına basması, toplumun tümünü ilgilendiren başlıca konulardan biri olan ekonominin depolitize edilmesiyle paralel gitmiştir.

Esasında sermaye sınıfı ve onun sözcüleri, sık sık demokrasiden söz etseler de demokrasiye, yani halkın kendi kendini yönetmesi

biçimindeki temel demokratik ilkeye karşı her zaman mesafeli olmuşlardır. Neoliberalizm, bu genel hoşnutsuzluğun üzerine, bir de uzmanların ya da ekonomi teknokrasisinin tüm ekonomik kararlar ve tercihler üzerinde mutlak yetkiye sahip olması gerekliliğini koyarak, 'kendi dar çıkarlarından ötesini göremeyen' halkın siyasal süreçlere katılımının, yatırımcı ve girişimci yurttaşların özel mülkiyet hakkını ve ticaret özgürlüğünü kısıtladığını ima eder. Üstelik, demokrasinin bir gereği olan katılım, ayrıca bunun idari biçimleri olarak güçler ayrılığı ilkesi gibi düzenlemeler, sermayenin zamanla yarıştığı bir dönemde karar alma süreçlerini çok yavaşlatmakta ve böylece birçok karlı yatırım ve girişim imkanının yok olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle, yasallık ve parlamenter süreçler yerine kararnameler ve başkanlık tipi rejimler daha hızlı ve işlevlidir. Bu anlamda, neoliberal rasyonalite, azınlığın yatırım ve girişim özgürlüğünün sınırlanmaması için çoğunluğun siyasal katılım ve karar yetkisini budamakta, dolayısıyla otoriter yönelimlerin toplumu baskı altına aldığı modellerden daha çok (*ve daha hızlı*) fayda görmektedir.¹⁵

Siyasetin bu biçimde içeriksizleştirilmesi, hatta depolitize edilmesi¹⁶, birden çok sonuç yaratır. Her şeyden önce, neoliberal rasyonalitenin kapitalist evrenin tümüne egemen hale gelmesiyle birlikte, tüm düzen aktörlerinin birbirine benzemesine yol açar. Özellikle de ekonomik perspektifler ve vaatler konusunda düzen içi siyasal aktörlerin programları neredeyse birebir aynılaşır. Dolayısıyla, halkın gerçek bir seçimde bulunması için gereken gerçek alternatifler ortadan kaldırılmış olur.

Ancak, daha önemli olan konu, neoliberal rasyonalite tarafından aynı hizaya çekilen bu siyasal aktörlerin, halktan destek almak için nereye başvuracağıdır. Ekonomik açıdan birbiriyle aynılaşmış siyasal aktörler, farklılıklarını ortaya koymak ve böylece

15 David Harvey: Neoliberalizmin Kısa Tarihi, s. 78.

16 Ronaldo Munck: "Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti", Çeviren: Ş. Başlı – T. Öncel, *Neoliberalizm – Muhafif Bir Seçki* içinde, Ed. A. Saad-Filho ve D. Johnston, Yordam Kitap, İstanbul, 2007, s. 113.

rakiplerine karşı galip gelmek için sık sık ‘kimlik savaşları’na yönelmiştir. Etnik ve dinsel ayrımlar, yaşam tarzı farklılıkları, cinsel yönelimler, yerlilik ve kozmopolitlik ikilemine sıkıştırılmış kültürel çatışmalar artık siyasetin asli konusu haline gelir. Ekonominin bu ölçüde depolitize edilmesi ve siyasal aktörlerin ekonomi hakkındaki yaklaşımının neredeyse tamamen tekleştirilmesi sonucunda, egemenliğin icrası ancak ulusal, etnik, kültürel savaşlar aracılığıyla mümkün olmaktadır.¹⁷ Bu anlamda, ulusal, etnik ve kültürel ayrımlara yönelik radikal sağ kışkırtmalar, nüfusun farklı unsurlarının birbirine karşı kullanılması, yurttaşlığın milliyetçi veya dinci çizgilerle bölünmesi neoliberal dönemde düzen siyasetinin yaygın stratejilerinden olur.

Dünyada ve Türkiye’de kimlik politikaları ile üretilmiş olan yarılma bir tesadüf değildir. Başka türlü sürdürülemez olan bir ekonomik modelin “birileri” lehine çalışmaya devam edebilmesi için, “ötekiler” aleyhine eşitsizlik ve adaletsizlik yaratması zorunludur. Söz konusu olan, kimlik politikaları ile bölünmüş toplum kesimlerinin birbirleriyle ekonomik ve sosyal rekabete sokulmasıdır. Burada politik ve ideolojik (örneğin aşırı milliyetçi, dinci, ırkçı ve faşist) olanın nasıl da ekonomikleştiği tespit edilebilir. “Düşman öteki”, “siyasi düşman” olmadan önce, “ekonomik rakip”tir. Nihayetinde “ekonomik rakip”ler “siyasi düşman”lara dönüşmektedir.¹⁸

Coşkun’dan aktardığımız paragrafın son cümleleri, neoliberal rasyonalite tarafından içeriksizleştirilen ve kimlik savaşlarına indirgenen siyasetin, aynı zamanda zenginliğin dağıtılması ve bölüşülmesi konusunda da belirleyici hale geldiğini göstermektedir. Üstelik bu, sadece büyük sermaye grupları açısından de-

17 Arjun Appadurai: “Demokrasi Yorgunluğu”, Çeviren: M. Şahin – A. Biçen vd., *Büyük Gerileme – Zamanımızın Ruh Hali Üzerine Uluslararası Bir Tartışma* içinde, Metis Yayınları, İstanbul, 2017, s. 18.

18 Başak Coşkun: *Neoliberal İktidar ve Özne*, s. 54.

ğil, tekil yurttaşlar, hatta yoksullar için de geçerli bir stratejidir. Çünkü devlet veya hükümet ile organik bağlara sahip olmak, kırıntı boyutunda da olsa neoliberal pastadan pay almanın biricik yoluna dönüşmüştür. Neoliberal otoriterlikte yurttaşın yurttaş olarak hakkından söz edilemez; o, bu hakkı ancak siyasal partizanlık sayesinde edinebilir. Bu nedenle, siyasal rekabet, aynı zamanda kıt kaynaklara erişim konusundaki rekabetle örtüşür. Bu, tam da Wendy Brown'un "*homo politicus* figürünün canına okunması"¹⁹ olarak adlandırdığı süreçtir.

O halde, otoriterleşmenin, neoliberalizmin istenmeyen ya da geçici bir sonucu olmayıp, tam da onun içsel rasyonalitesinin bir ürünü olduğunu, *otoriter* neoliberalizmden değil de *neoliberal* otoriterlikten söz etmemiz gerektiğini söyleyebiliriz. Boffo, Saad-Filho ve Fine, neoliberal rasyonalitenin demokrasiye dair yaklaşımının üç düzeyde çelişki barındırdığını ileri sürerler. Birincisi, neoliberalizmde ekonomik politikalar "çoğunluğun" müdahalesinden korunur. Devlet aygıtının temel işlevi, halkın, çıkarları ve talepleri doğrultusunda ekonomiye müdahale etme girişimlerine kesin olarak engel olmaktır. İkincisi, neoliberalizm, kitlesel ölçekte genişleyen bir "kaybedenler" nüfusu yaratma pahasına işleyebilir. Dolayısıyla, neoliberalizmin başarısı, onun mağdur ettiği ve etkin veya edilgen biçimde muhalefet potansiyeli taşıyan yığınların ortaya çıkmasıyla paraleldir. Üçüncüsü, neoliberalizmin kuralları, kolektif tutum ve eylem kapasitesini sonuna kadar daraltır. Bu da başta "kaybedenler" olmak üzere geniş kitlelerin siyasete gerçekten katılımının tüm imkanlarını ortadan kaldırır. Çünkü kolektif kimlikler ve örgütlülükler geliştiremeyen bir nüfusun siyasal katılımı seçimde oy vermenin ötesine geçemez.²⁰

Neoliberalizmin bu "kaybedenleri", solun etkili bir siyasal odak olamadığı koşullarda, sağ popülist liderlerin ve otoriterleşme

19 Wendy Brown: Halkın Çözülüşü, s. 43.

20 M. Boffo – A. Saad-Filho vd.: "Neoliberal Kapitalizm: Otoriteryan Dönüş", s. 235, 236, 237.

arayışındaki siyasal aktörlerin kullanabileceği kitlesel gücü oluşturur. Gerçekten de tüm dünyada örneklerine rastladığımız otoriterleşmenin bilinen lider figürlerinin söylemleri, esasen “kaybedenlerin” hayal kırıklıklarının, hınçlarının, korkularının ve beklentilerinin istismar edildiği bir demagojiden ibarettir. Sağ popülist liderlerin demagojisinde, geniş kitlelerin hoşnutsuzluğu, sömürü veya ekonomik alternatifler gibi nosyonlarla ilişkilendirilmeyip, içinde iyiler ile kötülerin, içeridekiler ile dışarıdakilerin, yerliler ile gayri yerlilerin birbiriyle savaştığı bir ahlaki bir evrene kapatılır.²¹

Sonuç olarak, neoliberal düzenin bu biçimde egemen hale gelmesi insani varoluşun tümüne yansıyan etkiler üretir. Öncelikle, hangi türden olursa olsun kamu varlıklarından, kamu mülkiyetinden, hatta kamudan söz etmek giderek imkansızlaşır. Ayrıca, neoliberal rasyonalitenin egemenliğinin tüm alanlara yayılması ile birlikte demokrasi en asgari ölçütlerinin bile gerisine çekilmeye başlar. Dahası, neoliberal düzenin demokrasisi yurttaşlığın bir ekonomik rekabet konusu haline gelmesine yol açarak, bireyleri de sürekli biçimde neoliberal kurallara uyumlu olması gereken bir insan sermayesine dönüştürür. Son olarak, bilgi, kültür, düşünce, eğitim vb. tüm toplumsal değer ve ilişkiler sadece sermaye birikimine katkısı olup olmadıklarına göre değer görür.²²

Neoliberalizmi Covid-19 mu yıkar?

Covid-19 salgınının yayılmasına paralel biçimde, dünyanın birçok farklı bölgesinden yazarlar ve düşünürler neoliberalizmin sonunun geldiğini ilan ettiler. Bu söylenen, neoliberalizmin geniş yığınlara ölümden başka hiçbir vadinin kalmadığı anlamına geliyorsa, doğru olduğundan kuşku duymamızı gerek yok. Ancak, neoliberalizm, çok uzun süredir bu eşikte dir zaten. Tarihteki birçok krizde de gördüğümüz üzere, hiçbir büyük yıkım

21 a.g.e., s. 238.

22 Wendy Brown: Halkın Çözülüşü, s. 204, 205.

kapitalizmin yıkılışını kendiliğinden getirmiyor. Tıpkı bunun gibi, Covid-19 salgınının yarattığı tahribatın da neoliberal kapitalizmin sonunu getirmesini beklemenin bir anlamı bulunmuyor.

Ancak, belki de daha önemlisi, bu tür dönemler, kapitalizm için fırsat olarak görülüyor ve kriz sonrasında atağa kalkmak için geçici bir uğrak biçiminde değerlendiriliyor. Daha salgının ilk anlarında hayata geçirilen (*ve neredeyse tüm dünya da benzer yanlar taşıyan*) önlemlere baktığımızda, kapitalizmin neye hazırlık yaptığını anlamak kolaylaşır. Emek piyasasının tazminatsız veya gerekçesiz fesihlerle hafifletilmesi; işten çıkarmaların artırılması yoluyla yedek işgücü ordusunun büyütülmesi ve istihdam edilen emekçiler üzerindeki ücret baskısının şiddetlenmesi; karlılığı düşme eğiliminde olan sektörlerin tasfiyesi ve bu sektörlerdeki emekçilerin sefaletle mahkum edilmesi; izole çalışma kampları için hazırlıkların başlatılması; işçi sınıfının evden çalışacaklar ve evden çalışmayacaklar biçiminde bölünerek sınıf dayanışmasının engellenmesi; emek yoğun ve işçi sağlığı açısından riskli sektör ve çalışma biçimlerinin az gelişmiş ülkelere kaydırılmasının hızlanması; 'sosyal mesafe' adı altında

Gördüğümüz, neoliberal kapitalizmin vites yükselteceğidir. Halklara layık görülen, sermayenin karını artırmak için daha yoğun sömürü koşullarında, daha derin bir yoksulluk içinde, daha yüksek sağlık riskleri altında, daha tükenmiş bir çevresel ortamda, daha otoriterleşmiş bir siyasal ve toplumsal düzende hayatta kalma çabası sergilemektir.

hem iş yerinde hem de toplumsal yaşamda sermaye ve devlet denetiminin üst düzeye çıkarılması gibi uygulamalar, neresinden bakılırsa bakılınsın hayli somut ipuçları sayılmalıdır. Tıpkı Birinci ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üretim araçları kitlesinin yenilenmesi, sektör ağırlıkları ve dengelerinin değişmesi, emekçilerin emek piyasası içinde o yönden bu yöne hareket ettirilmesinde olduğu gibi artı-değer sömürüsünün yeni koşullarını oluşturmaya hizmet eden müdahaleler, şimdiki salgınla birlikte kapitalizmin gündemleri arasındaki yerini almıştır bile.

Dolayısıyla, Covid-19 salgınının neoliberalizmin sonunu getirdiği iddiası, içerdiği doğruluk payına rağmen, özünde yanlıştır. Yanlış olmaktan öte, tehlikelidir de; çünkü kapitalizmin bir sonraki adımının hazırlıklarına karşı kayıtsızlaşmayı, salgın sonrasındaki tufan günlerinde mücadelenin yığınaklarının nerelere yapılacağıнын belirsizleşmesini sağlar. Gördüğümüz, dünyayı 40 yılda bugünkü durumuna getiren ve Covid-19 salgınına insanlığın bu halde yakalanmasının sorumlusu olan neoliberal kapitalizmin vites yükselteceğidir. Halklara layık görülen, sermayenin karını artırmak için daha yoğun sömürü koşullarında, daha derin bir yoksulluk içinde, daha yüksek sağlık riskleri altında, daha tükenmiş bir çevresel ortamda, daha otoriterleşmiş bir siyasal ve toplumsal düzende hayatta kalma çabası sergilemektir.

Covid-19'un aşısı ne zaman bulunur, tedavisi ne zaman yaygınlaşır gibi sorular bu yazının yanıtlayabileceği sorular değil. Ancak, insanlık, kapitalizmin eradike edilmesinin yolunu çok uzun zaman önce bulmuş durumda. Bu eradikasyon, en azından 150 yıldır işçi sınıfının siyasal ve toplumsal kurtuluşu biçimine bürünmüş halde. Salgının bir kez daha altını çizdiği şeyse, bu kurtuluşun tek bir dakika bile gecikmesinin insanlığa geri dönüşü olmayan zararlar verdiği. Dilimizdeki "yaşamak için sosyalizm" sözününün bir slogandan öteye geçen derin anlamı da burada yatıyor.

Korona Günlerinde Sömürü: Zarlar Hileli!



NAZIR KAPUSUZ

İşçinin beden ve ruhça bozulduğu, zamansız öldüğü, aşırı çalışma işkencesi altında kıvrandığı yolundaki yakınmaya onun cevabı şudur: Bu acılar keyfimizi (kârımızı) artırdığına göre, niye bizi dertlendirsin?¹

Çin'in bağrından çıktığı iddia edilen, birçok komplo teorisine de yuvalık yapan Covid-19 virüsü, belki de yaşamımızda bir kez tanıklık edeceğimiz bir dönemi bize tecrübe ettirdi. Yazı “normalleşme” analizleri yapıldığı bir döneme denk geldiği için “di’li geçmiş zaman eki kullansam da bu sürecin normalleşse bile bize zengin bir tartışma olanağı yarattığı da bir gerçektir. Haliyle bu pandemi süreciyle ilgili tartışmalar devam edecektir.

Ancak bu yazı salgın sonrası olası tartışma başlıklarını ve beklentileri değil, salgın günlerinde Türkiye işçi sınıfının bu süreci nasıl yaşadığını özetlemeyi ve sistematik bir sınıflandırmayı amaçlamaktadır.

1 Karl Marx: Kapital I. Cilt, s. 264.

Salgın emekçileri bir çok açıdan etkilemiştir. Bunları yine de sınıflandırma gereği duyarsak; yazıyı, yasal düzenlemeler, ekonomik koşullar, uygulanan ayrımcı politikalar olarak sınıflandırabiliriz.

Yasal düzenlemeler

11 Mart 2020 tarihinde ilk resmi Covid-19 vakası açıklandıktan sonra, hızlıca 160 bine yakın lokanta, kafe vb. işyerleri kapatıldı. Buralarda çalışan 1,5 milyon işçi işsiz kaldı. Ardından okullar kapatıldı. Eğitim alanında aylık 1.400 TL gibi ücretlerle öğretmenlik yapan 130 bin öğretmenin bir Cuma günü çıkışlarının SSK'dan verildiği izleyen günlerde anlaşıldı. İşin garip yanı bu öğretmenler “özel bir yasayla” tazminat, işsizlik maaşı alma gibi haklardan da mahrumdu.

Ardından AVM'ler kapatıldı ve yasak olmamasına rağmen, bu yasaklardan etkilenen toplumsal hayatı etkileyen birçok işyeri ardı ardına kapatıldı. İlk günler tam bir kaostu. Hemen hemen herkes “ücretsiz izin”e ay(ı)rıldı. I harfinin parantez için alınmasının nedeni ise basit: “Ücretsiz izin”e işçi kendi isteğiyle ayrılabilirken, uygulamada ücretsiz izin dilekçeleri zorla toplanmaya başlandı. Bunun hukuksuzca bir uygulama olduğu iyice ayyuka çıkınca bu kez emekçilere var olan yıllık izinleri kullandırıldı. Hatta yıllık izin hakkı olmayan işçinin gelecek seneden ödünç almış sayıldığı kendisine bildirildi. O dönem İşçi TV'ye gelen mesajların haddi hesabı yok. En sonunda da yoğun bir işsizlik dalgası başladı.

İktidar, bu sürecin 2-3 hafta sürmeyeceğini anlayarak, kısa çalışma ödeneği için tüm başvuruların kabul edileceğini, kısa çalışma ödeneğine hak kazanamayan işçilerin ise işten çıkartılmasının iş kanununun 25/II fıkrası hariç 3 ay boyunca yasaklandığını ifade eden geçiçi bir maddeyi meclisten çıkardı.²

2 <https://ilerihaber.org/icerik/kisa-calisma-odeneği-patronlar-akin-ediyor-fatura-yine-emekciye-kesildi-111287.html>

Yasa, medyada “işten çıkarılmalar 3 ay yasaklandı” ibaresiyle çıktı. Ancak çıkan yasa aslında sermayeye 3 ay boyunca “ücretsiz izin”e çıkartma hakkı vermektedir.³

Öncelikle kısa çalışmanın uygulanabilmesi için iş yerinin en az 1/3 oranında işi durdurması gerekiyordu. Ancak yine birçok uygulamada görüldü ki, işverenler hala işçileri tam 1 ay mesai yaptırırken bir yandan da kısa çalışmaya başvurmuş. Yine buna iyi bir örnek özel okullar. Uzaktan eğitime devam eden, bu anlamda sabahın 9'undan akşam 9'a kadar ekran başında sürekli ders veren, kurslara, etüt derslerine devam eden, bu da yetmezmiş gibi akşamları veliler ile zoom toplantıları yapan öğretmenler maaşlarının bir kısmını kısa çalışma ödeneğinden almaya başladılar. Detaya boğmayalım ama bu, ücretlerde %10 ile %30 arasında kesintiye neden oldu. Keza birçok “evden çalışmaya gönderilen” özel sektör çalışanları da benzer maaş kesintilerine maruz kaldı.

Peki kısa çalışma ödeneğinden bile faydalanamayacak durumda olan veya işsiz kalan, ücretsiz izine gönderilen işçiler ne yapacaktı? Onlara da aylık 1.168 TL 3 ay boyunca ödenecekti.

Yasanın detaylarında olan 25/II maddesi de işçinin art niyetli kötü davranış göstermesi durumunda tazminatsız işten çıkarılmasını öngörüyordu. Özellikle işlerine ful devam eden ama işten çıkaracağı işçilere tazminat ödemek istemeyen birçok işletmede bu istisnai maddeyi toplu işten çıkarmalarda kullandı.

Kısa Çalışma Ödeneği'nden faydalanan işçi aslında bir nevi gelecekte borç alıyordu. Eğer bir gün gerçekten işsiz kalırsa hak edeceği işsizlik ödeneğinden kısa çalışma döneminde aldığı tutarlar kesilecekti. Sendikaların bu uygulamanın kaldırılmasına yönelik talepleri görmezlikten gelindi. Çok detaya girmeden bir örnek verirsek; aylık brüt ücreti 4.500 TL olan bir çalışan, bu kısa çalışma ödeneği sonrası gerçekten işten çıkarılırsa alacağı ortalama 8 aylık işsizlik ödeneğinin 4 aylık kısmını artık alamayacak.

3 Aziz Çelik ile röportaj: “İşten çıkarmalar 3 ay yasaklanıyor propagandası. Taslak yasalaşırsa ücretsiz izin meşrulaşacak”, İşçi TV Youtube Kanalı.

Bu bilinen bir gerçektir ama kimse bir işçinin geçmişte aldığı işsizlik ödeneğinin, kısa çalışma ödeneğinden kesileceğinden haberi yoktu. Yine İşçi TV'ye iletilen öyle örnekler vardı ki, tam 11 yıl önce işsizlik ödeneği alan bir kişinin bile o zamanki aldığı tutarlar şimdiki ödenekten kesilmişti. Deyim yerindeyse, iktidar işçilere ait fondan işçileri faydalandırırken bile sineğin yağını çirkardı.

Ekonomik koşullar

Hazine ve Maliye Bakanlığı, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından açıklanan Ekonomik İstikrar Kalkanı Paketi'ni ayrıntılı bir rapor ile ilan etti. Raporunda; muhtasar, KDV ve prim ödemelerine ve konaklama vergisine 6 ay kadar erteleme, kamu bankalarından kredi desteği, Kredi Garanti Fonu limitinin 2 katına çıkarılması, ihracatçı destekleri, asgari ücret desteği, maaş desteği gibi başlıklar yer alıyordu. Paketin 100 milyar TL değerinde olduğu açıklandı.⁴ Ancak iktidar sürekli olarak destek miktarını "açıklamalarında" artırıyor. Erdoğan önce 100 Milyarlık bir destek paketimiz var demişti, bu tutar kağıt üstünde sonra 200 milyara çıktı. En son damadı Hazine Bakanı Berat Albayrak bu destek miktarının 350 milyar TL olarak açıkladı.⁵

Öncelikle 21 maddelik bu paketin bir komedi olduğunu söyleyebiliriz. Üç maddesi vergi erteleme ile ilgili. Ki bunlardan birisi yine pandemi sürecinde konaklama sektörü neredeyse %90 kapanmışken, alınması ertelenen konaklama vergisi. Yani zaten oluşmayacak olan bir verginin ertelendiği görüldü.

Bir madde KDV düşürme ile ilgili ancak halkın temel ihtiyaç maddesi değil, zaten uçamayan uçakların biletlerinde KDV %18'den %1'e düşürüldü. Kalınmayan konaklamanın vergisinin ertelenmesi gibi satılmayan biletlerin de KDV'sinin düşürülmesinin hiçbir ekonomik katkısı olmadı.

4 <https://www.haberler.com/cumhurbaskani-erdogan-koronavirus-tedbirlerini-13028218-haberi/>

5 <https://ilerihaber.org/icerik/iktisatci-nazir-kapusuz-sarayin-swap-macerasini-anlati-yok-artik-113241.html>

Dört maddesi kredi erteleme; üç tanesi ek finansman; dört tanesi sermaye ek teşvik yaratacak mevzuat düzenlemesi; bir madde kısa çalışma ödeneği ile ilgili. Ki kısa çalışma ödeneği İşsizlik Fonuna ekleneli zaten 15 yıl olmuştu; üç maddesi ise etkisi sınırlı genel halka yönelik tedbirler. Örneğin 80 yaşından yüksek tek başına yaşayan yaşlıların düzenli ziyareti (*bilindiği üzere sokağa çıkma yaşağı 65 yaş ve üstüne uygulandı*).

Bir maddeyi ise hangi kapsama koyacağımızı bilemedik. Ev alımlarında kredilendirme tutarı %80'den %90'a çıkarıldı. İktidar temellerini oluşturan inşaat sermayesine destek vermek istedi ama elinde de fazla materyal kalmadı.

Tek anlamlı madde ise, asgari emekli maaşının 1500 TL'ye çıkarılması, ki 2009 yılında yapılan düzenlemeler nedeniyle emekli maaşları sürekli düşmektedir.

Görüldüğü üzere, maddelerin bir tanesi hariç halka ek bir kaynak verilmemektedir. Halbuki bu dönemin sağlık tedbirlerine ek olarak halkın en büyük sorunu işsiz kalmak ya da gelirini kaybetmekti. Tutarın nasıl 100 milyar TL hesaplandığı ise ayrı bir muammadır.

Nisan 2020 tarihinde İŞKUR kısa çalışma ödeneğinden 2,5 milyon çalışanın faydalandığını açıkladı.⁶ Bunların bir kısmının ileriki dönemlerde işsiz kalması yüksek ihtimal. Sayılar açıklanmasa da bazı istatistik verilerden varolan işçilerin %10-15'inin işini kaybettiği tahmin edilmekte. Yine Aile ve Çalışma Bakanı 750 bin ücretsiz izin başvurusu olduğunu söyledi. Özetlersek %14 ile zaten Cumhuriyet tarihinin en yüksek işsizlik oranları yaşanırken, bu oranların asgari %25'e çıkacağını tahmin edebiliriz.

Ancak hem kısa çalışma ödeneği hem de işsizlik ödeneği yeni uygulamalar değil. Zaten İşsizlik Fonu'nun görev tanımlarında olan (*daha önce de kullanılan*) ve kaynağı fon olan uygulamalardır.

Pandemi sonrası ciddi bir işsizlik dalgası ile karşı karşıyayız. İktidarın yukarıda saydığımız iş kanunu düzenlemeleri dışında bu

6 <http://media.iskur.gov.tr/38378/04-nisan-2020-aylik-istatistik-tablolari.xlsx>

ekonomik daralmaya ve yaşanacak işsizlik dalgasına yönelik politikalarını da inceleyelim.

İktidar, 3 faz halinde 1000 TL'lik sosyal yardım başvurularını bir müjde olarak verdi. Ancak bu sosyal yardıma başvurma şartları incelendiğinde, buna başvuruların çok az olacağını tahmin etmiştik. Neydi bu şartlar: SSK'lı olmamak; kamuda çalışmamak; işsizlik ödeneği almamak; emekli olmamak; ayrıca her haneden sadece 1 kişiye verilecek.

Tüm bunlara rağmen 5,5 milyon hanenin bu başvurulardan faydalandığı açıklandı, ki yeni başvurularla sayının 9 milyona ulaştığı söylendi. Bu sayılar doğruysa Türkiye'deki yoksulluk verileri yanlış ya da bu başvuru ve faydalanan sayısı bilerek abartılıyor. Zaten daha detaylı bakıldığında bunun için Aile ve Çalışma Bakanlığına aktarılan fonun 2,5 milyar TL olduğu görülmektedir. Sonuç olarak iktidar temsilcilerinin söyledikleri doğru olsa bile 5,5 milyar TL'lik bir ödeme yapıldığı söylenebilir.

Yukarıda saydığımız kısa çalışma, ücretsiz izin, sosyal yardım paketlerini alt alta topladığımızda bile 25 milyar TL ile karşılaşırız (*ki bunun 20 milyarının zaten İşsizlik Fonu'ndan karşılandığını belirtmiştik*). Peki iktidar yetkililerinin açıkladığı bu paketin içinde neler var ki, 350 Milyar ile 25 milyar arasında bu kadar fark var? Bu soruya Ekonomist Mustafa Sönmez'in de verdiği yanıt aynı: "100 milyarlık bir paket yok!"⁷

Sonuç olarak iş kanununda yapılan bazı değişikliklerle sorun halledilmeye çalışıldı. Ancak tüm bu yapılanların üç aylık kamuya maliyeti 20 milyar TL olarak görünmekte. Halbuki tüm bu ödemelerin yapılacağı yer ise İşsizlik Fonu. İşsizlik Fonu'nda Mart 2020 tarihi itibarıyla toplam fon miktarı ise 139 milyar TL. Ki işçilerin her ay maaşlarından kesintiler yapılarak oluşturulan bu fonda işçiler en zor zamanlarında bile fonun sadece 1/7'sini kullandılar.

7 Tele 1 Youtube Kanalı: "100 milyar yardımdan bahsedildi ama insanların cebine giren sadece 5,5 milyar"

İşsizlik Fonu'ndan son yıllarda gerçekten işsizlerin faydalanma oranı %25 civarında. Aynı fondan sermayeye aktarılan teşvik tutarı ise %60 civarında. Bu durumun pandemi sürecinde değişeceği beklentisi boşa çıkmıştır. Nitekim Öğretim Üyesi Aziz Çelik ile İşçi TV olarak yaptığımız röportajda fondaki kaynakların tüm işsizlere aylarca asgari ücret verebilecek seviyede olduğunu tespit etmiştik.⁸

İktidarın işverenlerin kredileri ötelemelerini, stopaj vergi ödemelerinin ertelenmesini de kağıt üstünde pakete dahil ettiğini söyleyebiliriz. Bunlar elbette ki hibe değil bir “erteleme”. Haliyle Temmuz ayında ertelenen vergilerin, Ekim ayında da ertelenen kredilerin ödemeleri geliyor. Yani aslında açıklanan bir destek paketi ortada yok.

Bu kredi paketleri içerisinde ise tehlikeli bir uygulama olarak kamu bankaları aracılığıyla bireylere verilen 5.000-10.000 TL kredileri görüyoruz. 4,5 milyon insanın kredilere başvurusu kabul edildi. 6 ay sonra ödemeleri başlayacak 36 ay sürecek bir kredi ödemesinin, insanları 1-2 ay rahatlasa da 3 yıl boyunca bir finansal borca ittiğini görmek gerekiyor. Ayrıca bir fırsat gibi sunulan bu olanağın yıllık bileşik faizinin %8'e ulaştığı da gözden kaçırılıyor. Yani iktidar pandemi döneminin yükünü yine halka yıkararak bunun bedelini 3 yılda ödemesini bekliyor. Hali hazırda bile Ocak 2020 verilerine göre 3,6 milyon kişi var olan bireysel kredi ve kredi kartı borçlarını ödeyemez durumdayken, yakın bir gelecekte bu sayıların katlandığını göreceğiz.

İşin daha tuhaf yanı ise, bu bireysel kredi kampanyasına katılan üç kamu bankasının, yaklaşık 10 milyar TL'lik İşsizlik Fonu birikimini oldukça düşük faizle devlet tahvili olarak alması. Yani zaten işsizler için kurulan fona ait birikimin karşılıksız halkla paylaşılmak yerine, kamu bankalarına aktarıldığını ve yeniden faizle halka kredi olarak dağıtıldığını görüyoruz.

8 İşçi TV Youtube Kanalı: "Düşünülmeyen Çare: "İşsizlik Fonu" /Aziz Çelik Yanıtıyor

Kısa çalışma, ücretsiz izin, sosyal yardım paketlerini alt alta topladığımızda bile 25 milyar TL ile karşılaşırız (ki bunun 20 milyarının zaten İşsizlik Fonu'ndan karşılandığını belirtmiştik). Peki iktidar yetkililerinin açıkladığı bu paketin içinde neler var ki, 350 Milyar ile 25 milyar arasında bu kadar fark var? Bu soruya Ekonomist Mustafa Sönmez'in de verdiği yanıt aynı: "100 milyarlık bir paket yok!"

Benzer destek kredileri çiftçilere de verildi. Ancak çiftçilere aktarılan kaynak daha bankada dururken devlet onların adına birikmiş elektrik boçlarını ödedi. Yani devletin kaynağı yine tüm Türkiye'de elektrik dağıtım ihalelerin çoğunu alan Cengiz/Kolin çetesine gitti.

Bireylere benzer şekilde, küçük esnafa da 25 bin TL'lik destek kredileri dağıtıldı. 36 ay vadeli bu kredilerin de ödemeleri geldikçe esnafın üstünde yeni bir yük olacağı görülmekte.

Herkes, iktidardan faturaların iptal edilmesi, kiralara kısıtlama getirilmesi vb. gibi kararlar beklerken, bu konularda hiçbir adım atılmadı. Zaten elektrik ve doğalgaz dağıtımları özelleştirildiği için iktidarın bu konularda bir karar alma yetkisi de yok.

Benzer şekilde sadece işyeri kiralarında 3 aylık bir öteleme yapıldı, ancak bireylerin konutlarında böyle bir uygulama kararı alınmadı.

Özetle; iktidar her basın karşısına çıktığında destek paketindeki tutarı artırırsa da, bunların vergi, stopaj ertelemesi, faizli kredi paketleri vb. önlemler olduğu görülmekte. İşçilere verilen kısa çalışma ve ücretsiz izin ödemeleri de zaten İşsizlik Fonu'ndan karşılanmaktadır. Geriye kime ve kaç kişiye verildiği bir türlü anlaşılmayan bir defaya mahsus verilen 1000 TL'ler kalıyor.

Bireylerin ekonomik sıkıntılarını geleceğe öteleyen ve onları finansal borca sokan bu anlayış yetmez gibi, bu dönemde birçok mal ve hizmetin fiyatlarında inanılmaz artışlar yaşandı. Özellikle gıda fiyatlarındaki artış bir önceki ekonomik krizdeki “tanzim satış çadır piyaseleri” ile de giderilmedi. Nisan 2020 enflasyon verilerine göre işlenmiş gıda fiyatları %18 arttı.

Üstüne üstlük bu dönemde Ankara, İstanbul, İzmir gibi belediyelerin bazı sosyal politika uygulamaları engellerle karşılaştı. Belediyelerin aşevleri kapatıldı, bağış hesaplarına el konuldu.

İktidarın aslında hiçbir kaynağı olmadığı Mart ayı sonunda başlattığı “milli dayanışma kampanyası” ile de iyice ayyuka çıktı. “Biz bize yeteriz” sloganıyla başlatılan kampanyaya Recep Tayyip Erdoğan 7 maaşını bağışladı. Çok ilginçtir, daha sonra maaş bağışlayanların hiçbiri “ağanın üstüne...” diyerek 7 maaş bağışlamadı, bakanlar 6, milletvekilleri 5 ay maaş bağışlarken, bağışta bile hiyerarşiye uyuldu. İlk günler zaten kamunun kaynaklarını kullanan kamu kuruluşlarının 50 milyon TL gibi bağışlar yapması dışında kampanya halktan da bir ilgi görmedi ve sessiz sedasız üstü kapatıldı. Bunca ekonomik yükün ağırlığının “SMS ile 10 TL gönder” denerek giderilmesi zaten absürttü. Kamu kaynaklarını yine kamuya bağışlayan kamu kuruluşu ve bankaları saymazsak, onca reklamı yapılan kampanyaya bireylerden SMS yolu ile sadece 20 milyon TL geldi. Bu SMS sayısı Survivor yarışması için gönderilen SMS’lerin bile dörtte biri kadar. Bu gelen bağışlar, Saray’ın 2020 bütçesine bakarsak, Saray’ın 2,5 günlük harcamasına eşit. Yani 3. günü bile çıkaramaz durumda

Salgının ayrımcılığı: İşçi sınıfı ve “evde kalanlar”

İşçi TV olarak salgının ilk günlerinde Özgür Narin ve Fuat Ercan ile bir söyleşi yapmıştık.⁹ Fuat Ercan; “bu salgın iki şeyi net bir şekilde gösterdi. Emek ne kadar değerli ve emekçiler ise ne kadar değersiz”. Bu sözün kaynağı ise belliydi. İlk yaşanan “herkes evde

9 İşçi TV Youtube kanalı : Pandemi Sonrası Sermaye -Emek Çelişmesine Bakış ve Olası Değişimler

kalmalı” çağrısında farkedildi ki, herkesin evde kalmasına imkan yok. Öncelikle sağlıkçılar evde kalamazdı. Ama market çalışanları da, kargocular da, eczaneler de vb. birçok çalışan evde kalamazdı.

İnsan evrimleşmesinin milyon yıllık tarihinin en son geldiği yer, modern insanın kendisine hizmet edilmediği sürece aç kalacağı gerçeği oldu. Tüm üretim ve tüketim ilişkileri insanların sadece ve sadece uzmanlaştığı alanda varolmasını ve tüm yaşam ilişkilerini emeğini satma ve bunun karşılığında başkalarının emeği sonucu yaratılanları satın alma şeklinde kurgulanmıştı. Evde kalmak aç kalmaktı. Kendi başına ürün yetiştirebileceği ne bir mekanizma (*toprak parçası*, ağaç vs.) ne de yeteneği var artık insanın. Tabi bu sadece bir yönü; evde kalmak aynı zamanda işsiz de kalmaktı. Yani satabilecek emek değerinizin olmaması da açlığın bir göstergesi olacaktı.

“Sermaye, “kamuoyuna” ve hatta sağlık yetkililerinin düşüncelerine aykırı olarak, işçinin hem çalışma ve hem de yaşamını attığı kısmen tehlikeli, kısmen alçaltıcı koşulları, kar sağlamak için zorunlu oldukları gerekçesiyle “haklı göstermekte” büyük güçlük çekmemektedir.”¹⁰

Nitekim evde kal kampanyasının sadece “imkanı” olanlar için bir tercih olabileceği kısa sürede ortaya çıktı. Evde kalamayan milyonlarca emekçi yine işlerine gittiler. Ancak bazı işyerleri çalışan işçilerini korumadan çalıştırmaya devam ettiler. İş cinayetlerinin en çok görüldüğü sektörler Covid-19 vakalarının da en çok görüldüğü sektörler oldu. İşçinin canını korumayan, sağlığını hayli hayli korumadı. İlk toplu Covid vakaları, inşaat şantiyelerinde, tersanelerde ve maden ocaklarında görüldü. İş cinayetlerinden tanıdık sektörlerdi.

İktidarın “evde kal, maske tak, sosyal mesafeni koru” üçlemesiyle sunduğu 3 önlem önerisi de uzun bir süre sağlanamadı. Örneğin maskelerin fiyatlarının bir anda 10 katına çıkması, maskeye ulaşımı zorlaştırdı. İktidar önce maske satılmasını yasakladı. PTT

kanalıyla dağıtılacak dendi, olmadı. Eczanelerden SMS kodu ile alınacak dendi, bunu bir kısım halk alamadı bir kısmı SMS bekledi. En zon karar değiştirdi, herkes işyerinden alacak dendi. Ama sorun şu ki insanların bir kısmı ücretsiz izne çıkarılmış, kısa çalışma nedeniyle çalışma günleri düşürülmüş ya da işsiz kalmışken bu da etkin bir çözüm olmadı. Yaklaşık 1 ay süren “maskesizlik” sonucunda nihayet 1 TL fiyatla marketlerde satılmasına izin verildi. İnsanlar maliyeti 20 kuruş olan bir maskeye 1 ay boyunca ulaşamazken, tanesi 150 TL’ye ulaşan hepa filtreli tam koruma sağlayan maskeleriyle birçok “elit” mağazinsel poz verdi.

Maskesiz, sosyal mesafesiz iş yerlerinden arka arkaya toplu Covid-19 vakaları bildirilmeye başlandı. 86 kişinin Covid-19’a yakalandığı bir fabrikada bir işçinin söyledikleri herşeyi tüm çıplaklığı ile ortaya seriyordu: “Bir aydır aynı maskeyi kullanıyorum.”

Vakaların belirli bir trend ile artması sonucu “sokağa çıkma yasağı” ilan edildi. Hafta sonları ya da resmi tatil günleri ile birleştirilerek bazen 3-4 güne uzayan yasaklarda da, özellikle sanayi fırını gibi olan işletmelerde işletmenin devamlılığı için yeterli kadar işe gidip gelinebilirdi. Ancak sermaye boş durmadı, yeni taleplerde bulundu. İkinci sokağa çıkma yasağında “Çalışanları inşaat/maden alanında bulunan şantiyede konaklayarak yapımı devam eden büyük inşaatlar ile madenler, belirlenen süre içerisinde yetiştirilmesi gereken ihracata konu mal, malzeme, ürün, araç-gereç üreten iş yerleri açık olacak”tı. Ayrıca özel izin alan işletmeler de açık olabilecekti. Bu özel izinler o kadar esnetildi ki, Organize Sanayi Bölgelerinden işletmelerin neredeyse %50’si sokağa çıkma yasaklarında faaliyeteydi. Valilik izinleri kaymakamlıklara, kaymakamlık da izin haklarını karakollara devir etti. Yine İşçi TV’ye ulaşan Çorlu OSB’de bir işletmenin çalışma iznini “jandarma çavuşu” imzalamıştı.

Sokağa çıkma yasaklarının bir de daimi olanları vardı. 20 yaş altı ve 65 yaş üstü kişilerin daimi olarak sokağa çıkmaları yasaklandı. Ancak bu karardan birkaç gün sonra sermaye, iktidarı uyarmış olmalı ki, “çalışma belgesi olanlar hariç” diye bir uyarı geldi. Türkiye’de 800 bin 20 yaş altı, 75 bin 65 yaş üstü çalışan en azından resmi kayıtlarda mevcuttu. Tabii özellikle genç emekçilerde ve çocuklarda “kayıtdışı” problemi de vardı. Nitekim, Adana’da polisin dur ihtarına uymadığı gerekçesiyle kalbinden vurularak öldürülen Ali El Hamdani isimli gencin sokağa çıkma yasağı sürecinde çalışmak zorunda kalan binlerce kayıtdışı gençten biri olduğu ortaya çıktı.¹¹

İktidarın bu tip uygulamalara yanıtı vardı elbet. “Çarkların dönmesi” gerekiyordu.

İşçiler evde kalamadığı gibi hayatlarında ilk defa bir yasağın keyfini de süremediler. Hatta sermayedarlar bu yasakları bile işçilerin izin günlerinden kesmeyi ihmal etmediler. Özellikle market işçileri 2 günlük sokağa çıkma yasağının bir günü var olan haftanın iznine, bir tanesi de gelecek haftanın iznine sayılarak, haftalık çalışma saatlerini doldurabilmek için günde 11 saat çalışmaya zorlandı.

Yine kargo işçileri en azından salgından önce pazar günleri o yorucu işin bedensel yorgunluğunu atma imkanını bulabilirken, sokağa çıkma yasaklarında bile zorla çalıştırılan bir kesim oldu.

Sağlık Bakanı’nın her gün 4-5 maddeden ibaret salgın hakkında verdiği bilgilerin yetersizliği dolayısıyla, vakaların yaş ve meslek dağılımları bilgilerine sahip değiliz. Ancak DISK’in kendi üyeleri arasında yaptığı ve çalışan sayısına göre oranladığı vaka sayılarına göre, sendika üyesi işçiler arasında vakaya rastlanma oranının Sağlık Bakanı’nın verdiği oranların 3 kat fazla olduğu ortaya çıktı¹²

11 <https://dokuz8haber.net/gundem/insanhaklari/polis-tarafından-vurulan-genc-salgin-domeminded-calisiyormus/>

12 <http://disk.org.tr/wp-content/uploads/2020/04/Covid-19-DISK-Durum-Raporu-3-27-Nisan-2020.pdf>

Bu verinin DISK gibi üye sayısı az olmasına rağmen, örgütlendiği iş yerlerinde bu kuralları daha sıkı takip eden bir konfederasyona ait olduğunu da unutmamak lazım. Gerçek rakamlar nedir hiçbir zaman öğrenemeyeceğiz, ancak iş cinayetlerinde, sendikasıız/örgütsüz emekçilerin sendikalılara göre 10 kat daha fazla iş cinayetine maruz kaldığını varsayarsak özellikle örgütsüzlüğün iyice yaygın olduğu iş yerlerinde ve fabrikalarda Türkiye ortalamasının en az 5-6 katı arasında vakaya rastlandığını söyleyebiliriz.

Türkiye’de Sağlık Bakanı’nın bu verilerin detayını vermemesinden dolayı bir sonuca ulaşmasak da, dünyanın birçok detay veri veren ülkesinde, özellikle yoksulların, çalışanların ya da toplumda bir ayrımcılığa uğrayan kesimlerin ortalamaların çok üstünde bu salgına maruz kaldığı görülmektedir.

Les dés sont pipés.¹³ Sermaye aynı anda, iki yanlı çalışmaktadır. Sermaye birikimi, bir yandan emek talebini artırırken, öte yandan emekçileri “serbest hale getirerek” emek arzını da artırmakta ve gene bu arada işsizlerin baskısı, çalışanları daha fazla emek harcamaya zorlamakta ve bu nedenle de emek arzını bir ölçüde

Evde kal kampanyasının sadece “imkanı” olanlar için bir tercih olabileceği kısa sürede ortaya çıktı. Evde kalamayan milyonlarca emekçi yine işlerine gittiler. Ancak bazı işyerleri çalışan işçilerini korumadan çalıştırmaya devam ettiler. İş cinayetlerinin en çok görüldüğü sektörler Covid-19 vakalarının da en çok görüldüğü sektörler oldu.

13 Zartlar hileli

emekçi arzından bağımsız hale getirmektedir. Emek arzı ve talebi yasasının bu esas üzerinde işlemesi sermayenin tahakkümünü tamamlamaktadır¹⁴

Bu ağır çalışma koşullarının ülke çapında neredeyse hiçbir direnişe ve eyleme neden olmadığını da gördük. Bu durumu sadece salgın günlerinde kitlesel eylemliliğin zorluğuyla açıklayamayız. Ülkedeki en büyük 2 işçi konfederasyonu ve en büyük memur sendikası konfederasyonun “Sivil Toplum Kuruluşlarından Ortak Açıklama”¹⁵ başlığıyla daha salgının ilk günlerinde 23 sermaye örgütü ile birlikte açıklama yapması durumun vahameti göstermektedir. Açıklamanın bir satırında “*hepimiz gönüllü karantinadayız*” demekle, iki satır aşağıda ise “*Üretim ve hizmet kapasitemizi koruyarak üretmeye devam etmek, istihdamı korumaktır*” ifadesini kullanarak, gönüllü karantinaya işçilerin dahil olmaması gerektiğini belirtmişlerdir.

İşçiler için ise durum ortadadır. Çalışmadıkları zaman işsiz kalma tehditiyle karşılaştıkları için salgın riskini, açlık riskine tercih etmek zorunda kalmışlardır.

Sonuç

Salgının ilk dönemleri yaşanan dehşet, bizlere “kapitalizmin gerçekten sonu mu?” sorusunu sanırım biraz erken sordurdu. Bu yazıyı mümkün olan tarih dizgesine göre yazmaya çalışırken farketmişim ise şu oldu: Beklentilerimiz aynı ama sermayenin çözümleri de aynı. Bizler temel ve sosyal hakların peşine düşerken; sermaye, işsizliği bir tehdit, finansallaşmayı (*borçlanmayı*) bir fırsat olarak işçi sınıfına sunmakta.

Bizler, “yeni bir mücadele olanağı doğar mı” diye tartışırken, sermaye ise salgın hastalıklarda üretimin yavaşlamaması için “işçi kamplarını” tasarlamakta.¹⁶ Elbette “*Alternatif bir toplum yarat-*

14 K.Marx Kapital Cilt 1 Kısım 2 Sayfa 610 Sol Yayınları

15 <https://www.tobb.org.tr/Sayfalar/Detay.php?rid=25586&lst=MansetListesi>

16 <https://ilerihaber.org/icerik/musiad-isciler-icin-toplama-kamplari-kuruyor-112915.html>

mayı ciddi ciddi düşünebileceğimiz bir anın ta kendisi değil mi bu?” diye soran Harvey’in çağrısı¹⁷ bizim için her daim güncel bir tartışma ama bir yandan da sermayenin bizler için “alternatif bir cehennem” tasarladığını da unutmadan.

Bu tartışmayı, hele hele Türkiye özgülünde tartıştığımızda ise, giderek otoriterleşen bir Saray Rejimi ve sürekliliğini sağlamak için bu otoriterliği -bir dönem kafasında şüpheler uyansa da- çağırın ve talep eden bir sermaye ile karşı karşıya kalacağımızı görebiliriz. Bu yazıya son cümleleri yazdığım gün bile sosyal medyada o kadar çok polis şiddeti haberi yer aldı ki. Hem de bir bayram günü; hem de bir protesto ya da kamu güvenliği tehdidi olmamasına rağmen.

İşçi sınıfının karşısında ise şimdilik alternatif az. %25'lere çıkacak olan işsizlik, artan hayat pahalılığı gündelik yaşamda onları “geleceği” değil “bugünü kurtarmaya” zorlayacak. Ancak bugünü kurtarmanın dışında geleceğe dair bir tasavvuru beraber kurmak ise bizim sorumluluğumuz.

Bu sorumluluğu ise işçi sınıfının öncüleri ile tasarlamak zorundayız.

Şayet bu yazılarla derdimiz “işçi sınıfının günlüğü”nü tutmak değil, “yeni bir tarih yazmak”sa, bu krize sermayenin yeni yanıtlar üretmesinden önce davranmalı ve kendi yanıtlarımızı ortaya koymalıyız.

17 <https://sendika63.org/2020/05/koronavirusun-kolektif-acmazina-karsi-kolektif-bir-yanit-gelistirmeye-ihhtiyacimiz-var-david-harvey-587145/>

Covid-19 Sonrası: Hiçbir Şey Eskisi Gibi Olmayacak Mı?



İLKE BEREKETLİ

2019 yılının Aralık ayından bu yana tüm dünya Covid-19 salgınıyla boğuşuyor. Mayıs 2020 sonu itibarıyla dünya çapında yaklaşık 5,5 milyon vaka saptandı ve yaklaşık 345 bin kişiyi yeni tip koronavirüs nedeniyle kaybettik. Türkiye’de ise bu sayılar (*bu yazının yazıldığı günlerde*) yaklaşık 156 bin vaka ve 4300 vefat olarak karşımıza çıkıyor.

Yayılma hızı baş döndüren ve yerküremizde ulaşmadık yer neredeyse bırakmadığından artık pandemi olarak adlandırılan Covid-19 salgını hiç kuşku yok ki tarih kitaplarında yerini alacak. Nasıl alması? Yalnızca yukarıda verilen sayılar nedeniyle değil, ama aynı zamanda kendisi dışındaki tüm konuları dünya gündeminden sildiği için de 21. yüzyıl içinde başlı başına bir “Covid-19 dönemi”nden söz edilecektir. Birkaç aydır ne Suriye Savaşı gündemimizde, ne Akdeniz’de doğalgaz arama çalışmaları, ne de ABD-İran gerilimi. Büyük emperyalist devletlerin bile savaşı bırakıp salgını bakmalarının ise önemli bir nedeni var: Ekonominin çarklarını döndürmek.

Salgının emek süreçlerine etkileri

Covid-19 salgınının yaşamı durdurmasının ilk sonucu hızlı iş-ten çıkarmalar oldu. 17 Nisan tarihli bir habere göre Fransa'da 9 milyon¹, 8 Mayıs tarihli bir habere göre ABD'de 33 milyon kişi salgın sonrasında işsiz kaldı.² Türkiye'de ise 270 bin iş yerinin geçici süreyle kapatıldığı, işsiz sayısının Mart ortasından bu yana, ücretsiz izne çıkarılanlar da dahil olmak üzere toplamda 10 milyona ulaştığı tahmin ediliyor.³

Bu hızlı işsizleşme süreci en çok hizmet sektöründe yaşandı. AVM, market, mağaza çalışanları, berber ve kuaförler, restoran, kafe ve bar çalışanları, okul ve iş yeri servis şoförleri, bakım ve temizlik hizmetlileri, vb. iş kollarındaki milyonlarca kişi bir anda açlıkla burun buruna geldi. Bu sektörlerdeki çalışanlar günlük yevmiyeyle geçindikleri, güvencesiz çalıştıkları, zor günler için birikim yapacak maddi güçleri olmadığı için sağlıklarını korumak kadar geçim derdiyle başa çıkmak zorunda bırakıldı.

Sosyal mesafenin korunması gereği fiziki yan yana gelişler kısıtlanınca iş süreçleri uygun olan kimi sektörlerde ise evden çalışma uygulamaları başladı. Kendini hem salgından koruyup hem de işini kaybetmeyen, görece şanslı çalışanlar ise daha çok bilgi-bilişim sistemleri, insan kaynakları çalışanları, bankacılar, akademisyenler, vb. beyaz yakalılardan oluşuyor.

Geriye kalanlar ne mi yapıyor? Onlar da her şeye rağmen iş yerlerinde çalışmaya devam ediyor.

Gerekli işler, gereksiz işler: Kimler çalışmayı sürdürüyor?

İnsanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için kimi temel malzemelere ve hizmetlere erişmeleri bir zorunluluk. Tüm dünyaya yayılan bir pandemiyle karşı karşıya olsak da, bilim insanları ge-

1 <https://www.ntv.com.tr/ekonomi/fransada-salgin-nedeniyle-9-milyon-kisi-issiz-kaldi,-ys-lxbsemUWkrDVy0oJ5Nw>

2 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-52584719>

3 <https://www.sozcu.com.tr/2020/ekonomi/issizler-ordusu-10-milyonu-asti-5767724/>

nel karantina koşullarında evlerimizde kalmamızı önerse de beslenmemiz, evlerimizi ısıtmamız, elektriğimizin, suyumuzun olması, sağlık hizmeti almamız için birilerinin çalışmayı sürdürmesi gerek. İşte bu yaşamsal ihtiyaçlarımızı karşılayacak işler “temel işler”⁴ olarak adlandırılıyor ve bu iş kollarındaki işçiler çalışmaya devam ediyor. Buraya kadar durum anlaşılabilir ancak konunun arka planı görüldüğü kadar masum değil.

Salgın süresince temel işler kapsamında tarım işçileri, enerji işçileri, gıda işçileri, market işçileri, lojistik işçileri, ilaç ve tıbbi malzeme üreten işçiler ve sağlık emekçileri çalışmayı sürdürüyor. Ancak özellikle Türkiye’de çalışmayı sürdürmek zorunda kalan emekçilerin iş profillerine baktığımızda “temel, gerekli işler”in, adının doğrudan içerdiği anlam dışında sermaye sınıfının kimleri her koşul altında çalışmaya zorlayacağını belirlerken kullandığı paravan bir kavram olduğu açığa çıkıyor.

Gerekli işleri bir yana bırakalım, ülkedeki neredeyse her sanayi işletmesi riskli koşullara karşın üretimini sürdürüyor. Öyle ki sokağa çıkma yasağı ilan edilen günlerde bile patronlar valiliklerden özel izin alarak işçileri zorla iş sahalarına getirtip çalışmalarını emrediyor. Çok “gerekli” görüldüğü için çalışmasına izin verilenler arasında otomotivden haliya, çuvaldan çikolata üretimine kadar onlarca farklı sektör bulunuyor.⁵

Bu işlerin salgın sırasında olmazsa olmaz ürünleri, yaşamı sürdürmek için gerekli temel ihtiyaç malzemelerini üretmedikleri çok açık. Patronların sokağa çıkma yasağında bile salgın riskini göze alıp işçileri çalıştırmaya devam ettirmesinin arkasındaki itici güç kâr hırsından başka bir şey değil. Karşımızdaki hayatta kalma güdüsü de bir insan için değil, kapitalist sistem için bir gereklilik. O halde temel/gerekli denilen işler aslında sistem

4 Gerekli işler, asli işler biçiminde kullanımları da mevcut.

5 <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-52390109>

<https://www.evrensel.net/haber/402258/tpi-patronu-calisma-izni-isciler-can-derdinde>

<https://www.birgun.net/haber/sokaga-cikma-yasagi-yalan-odu-iscilere-virus-bulasirsa-bulassin-297240>

Yeni evden çalışma düzeyinde çalışanlar iş güvenliğinden yoksun, iş kazaları ve meslek hastalıklarına açık, ergonomik çalışma koşullarından uzaktır. İş-özel yaşam ve hafta içi-hafta sonu ayrımı, hatta gün içindeki molalar bile fiilen ortadan kalkmış, mesai saatleri kavramı bulanıklaşmış, fazla mesai ücreti yok olmuş, neredeyse 7/24 çalışma ortamı yaratılmıştır.

için artı değer üreten tüm işlerdir. Sistemin çarkları reklam şirketleri, borsalar, bankalar, lüks tüketim-mücevherat mağazaları, 5 yıldızlı oteller olmadan da dönebilir ama artı değer üretimi olmadan dönemez. İşte tüm bu göz boyayıcı, toplumun çıkarını düşünür gibi görünen “temel, gerekli, asli” gibi sıfatlar bir yanılısamadan ibarettir. Burada sermaye sınıfı için esas olan “temel işçiler”in çalışmayı sürdürmesi değil, marksist iktisattaki tanımıyla artı değer üreten “üretken emekçiler”in çalışmayı sürdürmesidir.

Covid-19 salgını bu bağlamda bir başka yanıltıcı ayrımı daha gözler önüne serdi: vasıflı-vasıfsız işçi ayrımı. Geleneksel anlamda vasıflı deyince eğitilmiş, orta-üst düzey pozisyonlarda, kafa emeğiyle çalışan işçiler akla geliyordu. Benzer biçimde vasıfsız işçi de yapacağı iş için herhangi bir teknik, bilimsel donanıma ihtiyaç duymayan, en alt kademelerde, kol emeğiyle çalışanı işaret ediyordu. Oysa bugün vasıfsız olarak tanımlanan işçiler, salgın sırasında yaşamı ayakta tutacak birçok işi yapanlardır, kargocular, depolarda ve marketlerde ürünleri raflara getirenler, kasiyerler, çöpçüler, sucular, vb.’dir.

O halde vasıflı-vasıfsız işçi ayrımı da toplumun yararına iş üretme niteliğini göstermek için değil, kapitalist sistemde sömürü oranlarını saptamak, ücretlendirmeyi düzenlemek, sınıf içinde bölünmeler yaratmak ve eğitimlilerin kendilerini proletaryaya değil burjuvaziye aitmiş gibi hissetmelerini sağlamak için var edilmiştir.

Gerekli ya da gereksiz, temel ya da değil tüm işlerde çalışanlar için ortak sorun ise, iş yerlerinde yeterli hijyen koşullarının sağlanmaması, kalabalık araçlar, otobüsler, servislerle yolculuk edilmesi, kalabalık yemekhanelerde yemek yenmesi, kısacası salgının yayılması için her türlü uygun koşulun mevcut olması denebilir. Bu koşullar işçiler için öyle zorlayıcı hale geldi ki uzun yıllar sonra ABD’de bile işçiler iş bırakma eylemi gerçekleştirdi. Amazon şirketinin depolarında çok düşük ücretlerle çalışan işçiler kötü çalışma koşullarını protesto etmek için iş bırakırken, şirket öncü işçilerden birini hemen işten çıkardı.⁶ Gerekçesi ise oldukça gülünç: “Protesto ederken sosyal mesafe kurallarına uymayıp başkalarının hayatını riske atmak.”⁷

Eviden ya da işten: Çalışma mekanlarında tam denetim

Covid-19 salgını çalışanlar kümesi kadar çalışma biçim ve mekanlarını da etkiledi. Üretken emekçiler sahaya inmeyi sürdürürken, artı değer üretimine dolaylı katkı sağlayan, üretken olmayan emekçilerin çoğunluğu evden çalışma düzenine geçti. Üretim aracı olarak ellerindeki bilgisayar ya da akıllı cep telefonunu kullanmaları yeterli olan bu emekçiler kendilerini salgından korurken maaşlarını almayı sürdüren güvenceli azınlığı oluşturuyorlar. Ancak her ne kadar ev rahatlığında, güvenceli

6 Tüm bunlar olurken Amazon’un sahibi Jeff Bezos’un, salgının ABD’de yayılmaya başladığı 18 Mart’tan bu yana servetine 34,6 milyar dolar daha eklediğini de not edelim. https://www.cnbc.com/amp/2020/05/21/american-billionaires-got-434-billion-richer-during-the-pandemic.html?__twitter_impression=true

7 <https://www.theguardian.com/technology/2020/apr/02/amazon-chris-smalls-smart-articulate-leaked-memo>

çalışıyor gibi görünseler de işlerini uygunsuz koşullarda ve yeni sömürü biçimleri altında yapıyorlar.

Bu yeni evden çalışma düzeninde çalışanlar iş güvenliğinden yoksun, iş kazaları ve meslek hastalıklarına açık, ergonomik çalışma koşullarından uzaktır. İş-özel yaşam ve hafta içi-hafta sonu ayrımı, hatta gün içindeki molalar bile fiilen ortadan kalkmış, mesai saatleri kavramı bulanıklaşmış, fazla mesai ücreti yok olmuş, neredeyse 7/24 patronların ve dayatılan işin denetiminde bir çalışma ortamı yaratılmıştır.

Her gün her saat işe hazır biçimde yaşayıp patronlarca kontrol edilmek yalnızca evden çalışanlar için geçerli değil. Fabrikalarda salgın sonrası başlatılan kimi uygulamalar yeni bir gözetim toplumunun inşa edileceğinin işaretlerini sunuyor. Örneğin geçtiğimiz günlerde MESS'in geliştirdiği MESS-SAFE isimli bir cihaz ve buna bağlı uygulamanın, işçilerin iş yeri içerisindeki fiziki konumlarını izleyeceği haberi basına yansıdı.⁸ İşçilerin boyunlarına takılacak olan bu cihaz, çevresinde bulunan diğer cihazlarla, yani işçilerle aradaki mesafeyi ölçerek sosyal mesafe kurallarına uyulmadığı durumlarda uyarı verecek. İşçinin fabrika içinde anlık olarak nerede bulunduğunu, attığı her adımı takip ederek patronlara tam bir denetim olanağı sağlayan bu sistemin salgın sonrasında da çeşitli gerekçelerle uygulamada kalacağını öngörmek pek zor değil.

Benzer örnekleri iş yeri dışında eğitim alanlarında da görüyoruz. Uzaktan eğitime geçen üniversiteler, sınavlarda gözetimi sağlayabilmek için öğrencilerin evlerinde iki farklı açıdan kamera açarak sınavlarını yapmaları gerektiğini bildirdiler. Bu zihniyetin, öğrencilerin iki taneyi bırakın, bir tane kameralı aletin, kendilerine ait bir çalışma odalarının olup olmadığını bile sorgulamaması bir yana, özel yaşamı tümüyle gözetleme ve denetlemeyi kendinde hak görüyor olması distopik uzak gelecek senaryolarının aslında nasıl da yakınımızda olduğunu gösteriyor.

8 <https://sendika63.org/2020/05/messten-iscilere-elektronik-pranga-587113/>

“Hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” mı?

Görülüyor ki sistemin çalışma biçimleri kısmen değişse bile onu ayakta tutan, varlık nedeni olan artı değer sömürsü temelindeki işleyiş mekanizması değişmeden kalacak. Sistem yalnızca artı değeri en fazla nerede/nasıl sömürebilecekse oraya doğru ilerleyecek. Bu çerçevede sermaye sınıfının salgın döneminden ders çıkarıp kendiliğinden neo-keynesçi politikalar üreteceği, görece daha ılımlı, daha adil bir döneme gireceğimize, “hiçbir şeyin eskisi gibi olmayacağı” yönündeki gereğinden fazla iyimser beklentilere katılmak zor. Kapitalizmin zorlu kriz koşullarında ayakta kalabilmesi için daha otoriter, daha denetimci bir emek rejiminin bizleri beklediğini söyleyebiliriz.

Her ne kadar temelde birçok şeyin eskisi gibi olmayı sürdüreceğini söylesek de değişmeyecek başlıklar da yok değil. Salgın sırasında başlayan kimi uygulamaların sermayeye yararlı olduğu ölçüde kalıcılışacağı öngörülebilir. Bunların başında yukarıda da sözünü ettiğimiz evden çalışma pratiklerinin yaygınlaşması geliyor. Çalışanların bir araya geldikleri ofislerin operasyonel maliyetlerinden kurtulmak, kira-fatura ödememek, emekçilere yemek-yol hizmeti sunmamak patronlar için fazlasıyla avantajlı. Üstelik iş yerindeki tüm iş güvenliği önlemlerinden ve gerçekleştirilecek herhangi bir kazada İş Güvenliği Kanunu'na göre açıkça patron sorumluyken evden çalışma düzeninde bu yükümlülük ve sorumlulukların muğlaklaşması sermayenin elini güçlendiriyor. Bu nedenle üretken olmayan emekçilerin salgın sonrasında da mümkün olduğunca evlerden çalışmaya yönlendirileceği beklenebilir. Bununla birlikte ofislerde çalışan temizlik, güvenlik, ulaşım, gıda işçilerinin hızla işsizliğe sürükleneceği kesindir.

Emek mekanlarındaki değişim, satış kanallarında da gözlenebilir. Salgın nedeniyle mağazalar kapanmış olsa da birçok şirketin satışlarında azalma yaşanmaması bir yana, önemli bir kısmında belirgin artış yaşandığı dahi gözleniyor. Bunu sağlayan ise e-ticaret siteleri. E-ticaret işlemlerinde yaşanan patlama öyle çar-

pıcı ki Türkiye’de yalnızca Mart ve Nisan aylarında, daha önce e-ticarette alışveriş yapmamış 5 milyon kredi kartının ilk defa online alışveriş yaptığı saptandı.⁹ E-ticarete yönelik bu eğilim, şirketleri dijitalleşmeye daha fazla yatırım yapmaya yönlendirecek, satış mağazalarının ofislerdekine benzer gerekçelerle salgın sonrasında tamamen kapanmasına ve mağaza çalışanlarının işsiz kalmasına neden olacaktır.

Salgın sonrası önemli bir değişiklik ise ucuz emek piyasasının coğrafi ölçekte yer değiştirmesi olacaktır. Salgının Çin’de başlaması ve uygulanan sıkı karantina koşulları sonucunda Çin üzerinden akan tedarik zincirlerinin kesintiye uğraması nedeniyle ucuz işgücüyle üretimini gerçekleştirme hedefindeki birçok büyük şirketin daha batıdaki yeni piyasalara doğru işlerini kaydıracağı ve kaydıracağı görülüyor. Aslında bu süreç salgından önce, endüstri 4.0 başlığı altında popülerleşen üretimde dijitalleşme ve otomasyonun yaygınlaşması sonucu ana üretici batılı şirketlerin ucuz işgücünü kısmen ikame edecek robotlarla ve akıllı fabrikalarla üretime geçip Uzakdoğu ülkelerinden ürünleri taşımamanın getirdiği yüksek lojistik maliyetlerinden kısıarak üretimi eve ya da komşulara çağırmasıyla yavaş yavaş başlamıştı. Salgının ekonomik dengelerde yarattığı alt üst oluş, emek piyasalarındaki bu yer değiştirme eğilimini hızlandıracak gibi duruyor.

Bu noktada Türkiye’deki üreticiler bu değişimde yer kapmak için coğrafi yakınlık ve ucuz işgücü kozlarını oynamaya hazır bekliyor. Geçtiğimiz yıl yayınlanan Mckinsey Raporu da özellikle tekstil sektörü kapsamında batılı giyim firmalarının üretimlerini yavaş yavaş Çin’den Türkiye’ye kaydırmalarını salık veriyordu.¹⁰

9 <https://www.dunya.com/ekonomi/kuresel-marka-ve-sirketleri-satin-almak-icin-ortam-musait-hale-geliyor-haberi-471072>

10 <https://www.dunya.com/ekonomi/mckinsey-arastirmasi-turkiyede-uretmek-daha-ekonomik-haberi-443299>

MÜSİAD'ın işçileri salgından koruyarak üretimi süreklileştireceği “izole üretim üssü”¹¹ benzeri yapılar da aslında salgını bahane ederek baskıcı bir emek rejimi yaratıp üretim kapasitesini arttırma ve küresel pazardan daha da fazla pay kapma amacını taşıyor. Üstelik işçileri ve ailelerini toplama kampını andıran bir iş-yaşam alanına hapsedip gözetim toplumu inşasına bir tuğla daha ekleyerek.

Salgın sonrası için bir başka öngörü ise tekelleşme eğiliminin artması. Büyük şirketler, salgından etkilenip batma noktasına gelen küçük ve orta ölçekli şirketleri satın alarak büyüme ve sektöründe tekelleşme yoluna gidebilir. Mayıs ayında İTO Başkanı Şekib Avdagiç'in yaptığı açıklama da bu beklentiye denk düşüyor: “COVID-19'un zayıf bıraktığı küresel marka ve şirketleri Türk sermayesinin satın alması için ortam müsait hale geliyor. Önümüzdeki aylarda birçok fırsat doğması bekleniyor. Değer katabilecek tüm global satın almalara açık olmalıyız.”¹²

11 <https://ilerihaber.org/icerik/musiad-isciler-icin-toplama-kamplari-kuruyor-112915.html>

12 <https://www.dunya.com/ekonomi/kuresel-mar-ka-ve-sirketleri-satin-almak-icin-ortam-musait-hale-geliyor-haberi-471072>

Görece karamsar bu gelecek beklentisine karşın sol taleplerin ve sosyalizmin yükselmesi için zeminin hazır olduğu da ortadadır. Sınıf çelişkilerinin çarpıcı biçimde ortaya çıktığı bu dönemde kitleler solcu fikirlere daha açık olacaktır. Sosyalistlere düşen görev, güçlü düşmana rağmen karşımıza çıkan krizi kendi lehimize fırsata çevirebilmektir.

İyimser olmayan umut, praxis ve peripetia

Covid-19 salgını kapitalizmin krizleri yönetemediğini, yalnızca en yüksek kârı hedefleyen kısa erimli planlar yaptığını, toplumun uzun erimli çıkarının umurunda bile olmadığını, dünyaya hükmeden büyük kapitalist devletlerin aslında alt tarafı bir maske üretmekten ve dağıtmaktan bile aciz olduğunu, havalimanlarında birbirlerinin tıbbi malzemelerini çalabilecek düzeyde olduklarını, yaşam kurtaracak tıbbi malzeme yerine yaşam sonlandıracak silah stoklamayı tercih ettiklerini, sözün kısası kapitalist sistemin tümüyle akıldışı olduğunu tüm çıplaklığıyla gözler önüne serdi. Serdi sermesine ama tüm bu akıldışılığına karşın karşımızda güçlü bir düşman duruyor. Sermayedarlar beklenen büyük ekonomik daralma karşısında kendilerine her türlü ekonomik avantajı sağlayacak, işsizliği arttırma ve yeniden üretim mekanizmalarını sekteye uğratma pahasına kârlarını arttıracak sert adımlar atacak, oluşacak tepkileri kontrol altına alabilmek içinse devletlerin ve zor aygıtlarının da desteğiyle baskıcı emek rejimlerini devreye sokacaktır.

Öte yandan görece karamsar bu gelecek beklentisine karşın sol taleplerin ve sosyalizmin yükselmesi için zeminin hazır olduğu da ortadadır. Sınıf çelişkilerinin çarpıcı biçimde ortaya çıktığı bu dönemde kitleler solcu fikirlere daha açık olacaktır. Sosyalistlere düşen görev, güçlü düşmana rağmen karşımıza çıkan krizi kendi lehimize fırsata çevirebilmektir.

Bu noktada geleneksel yöntemlere başvurmak, fabrikalarda, sendikalarda, meslek odalarında örgütlenmeye çalışmak, her biri birer “dehşet evi”ne¹³ dönüşen çalışma mekanlarının tek bir yerde toplanmak yerine gittikçe dağınık hale geldiği ve işçi sınıfının bileşiminin yalnızca mavi yakalılardan oluşmayıp gri yakalılarla daha da genişlediği düşünüldüğünde yeterli olmayacaktır. Salgın sırasında önemi artan dayanışma ağları bu başlıkta yararlı bir araç olarak görülebilir. Tüm yığınağı dayanışma ağları üzerine

13 Bkz. K. Marx, Kapital, Cilt I. Onuncu Bölüm, Beşinci Kesim “Normal Bir İşgünü İçin Savaşım”.

kurmadan ama güncelin yarattığı bu olanaktan mümkün olduğunca yararlanarak kitleler içinde hareket alanı bulmanın yolları aranmalıdır. Bunun yanında, özellikle iklim krizinin salgınlara uygun bir ortam yarattığı göz önünde bulundurulduğunda ekoloji hareketi gibi diğer toplumsal hareketlerle yan yana gelebilen bir mücadele hattı dağınık işçi sınıfına farklı kanallardan ulaşma olanağı da sağlayacaktır.

Kapitalizmin hayatta kalabilmek için savuracağı tüm darbelere karşı hazır olmamız gereken zor bir dönem önümüzde duruyor. Yine de iyimser olmayan bir umutla bugünlerin gelip geçeceğini biliyoruz. İnsanlık Covid-19'a karşı ya bir aşı ya bir ilaç bulacaktır ya da biraz şanslıysak virüs kendi kendine evrim geçirip öldürücü etkisini yitirecektir. Bu dönem öyle ya da böyle geçip giderken arkasında kapitalizmin çürümüşlüğü'nün ve dayanışmanın güzelliğinin izlerini bırakacaktır. Belki de geleceğin yeni insanını yaratırken, yeni insanı komünist topluma hazırlarken geçmişe dönüp referans vereceğimiz *peripetia*¹⁴ anı tam da bugünler olacaktır. Eğer bugün bize gereken devrimci praksişi hayata geçirip bahtımızı döndürmeyi başarabilirsek...

14 Antik Yunan komedi ve tragedyelerinde kahramanların yaşadığı olayların tersine dönmesi, baht dönüşü.

Salgın Günlerinde AKP/Saray İktidarı



AYŞE KARADAĞLI

2019'un sonunda Çin'de tanımlanan ve ilk ölüm vakası Ocak 2020'de kayda geçen Korona virüs hastalığı (Covid-19) hızla yayılıp neredeyse tüm ülkeleri etkisi altına aldı. Son 2,5 aydır Türkiye'de de hayatın tüm alanları bu salgından etkilenmiş durumda.

Covid-19 salgını hem dünyada hem ülkemizde pek çok başlıkta yeni tartışmalara neden oldu. İnsanlar, bir taraftan yaşam mücadelesi verirken, bir yandan da sağlık, ekonomi, siyaset; hatta tarih, felsefe ve psikoloji gibi alanlara uzanan başlıklarda meseleyi enine boyuna tartışıyorlar. Bu tartışmaların bir kısmının önümüzdeki dönemde süreceği açık; yani tartışmaya devam edeceğiz. Okumaya başladığımız çalışmanın böyle kapsamlı bir iddiası yok. Daha dar bir alana, geride kalan 2 aylık süreç içinde Türkiye siyasetinde yaşananlara iktidar cephesinden odaklanan bir değerlendirme yapmaya çalışacağız.

Başlamadan önce bir küçük not düşelim.

Belirli bir kriz dönemine dair siyasal değerlendirme yaparken başlangıç noktası şu olmalı: Hiçbir kriz, ilgili siyasal aktörler ve tutumlar sadece kriz anıyla sınırlı biçimde ele alınarak değerlendirilemez. Daha basit bir ifadeyle, kriz dönemleri çarpan etkisi yaparlar. İlgili siyasi aktörler, herhangi bir kriz sürecini, başlangıçta güçlü olan tarafları güçlenerek, zayıf tarafları ise daha da zayıflayarak yaşarlar.

Daha ötesinde, herhangi bir olağandışı duruma kendi paradigması ile yanıt veremeyen hiçbir siyasal öznenin gelişkinliğinden, geleceğinden söz edilemez.

Özetle, hem tek tek siyasi güçleri, hem de bir bütün olarak kapitalist düzeni salgın krizi bağlamında değerlendirmek, aynı zamanda onların genel durumuna dair bir değerlendirme yapmak anlamına gelir.

En genel haliyle söylersek, Covid-19 salgını süreci tüm ülkelerde kapitalizmin nasıl bir sistem olduğunun görülebilmesi için çok net fotoğraflar vermiştir. Somut olarak Türkiye’den söz ediyorsak, salgın öncesinde 18 yıldır Türkiye’nin tek başına AKP tarafından yönetildiğini hatırlamak ve hatırlatmak durumundayız. Geride kalan bu dönemde sistematik biçimde uygulanan halk düşmanı politikalarla ülkemiz ve daha özel olarak da emekçiler herhangi bir toplumsal soruna karşı korumasız hale getirilmiştir.

Virüs Türkiye’de...

Covid-19’un ortaya çıkışı, şimdiye kadar kamuoyu ile paylaşılan bilimsel araştırmaların sonuçlarına göre en fazla Kasım 2019’a kadar geriye götürülüyor. İlk tanılarının konulmasının ardından Çin’de salgın olarak ilan edilmesi ise aynı yılın Aralık ayının son günlerine denk geliyor. Covid-19’a karşı mücadelenin başlangıcını 2020 yılının ilk günleriyle, yaygın biçimde başka ülkelerde görülmeye başlamasını ise 2020 Şubat’ıyla işaretleyebiliriz.

Dünya üzerindeki bu seyri hatırladıktan sonra Türkiye’de virüsün varlığının resmi olarak kabul edildiği tarihin 10 Mart 2020

olduğunu, bu tarihin Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi ilanının sadece bir kaç saat öncesine denk geldiğini de vurgulayalım. Bu tarihten öncesine ilişkin olarak net bir bilgimiz yok, ama en azından yaygın bir bulaştan söz edemediğimizi söyleyebiliriz.

Bu tarihler bize şunu gösteriyor: Türkiye Covid-19'la geç tanışan ülkelerden birisidir. Daha önemlisi ise, zamanla yarışılan bir dönemde bunun çok önemli bir avantaj olarak değerlendirilebileceği gerçeğidir. Türkiye'deki süreci tartışmaya başlarken ilk ele alınması gereken konu budur.

Örneğin 10 Ocak'ta korona virüs salgını ile mücadele için Sağlık Bakanlığı tarafından Bilim Kurulu oluşturulduğu ilan edilmesine rağmen, Sağlık Bakanlığı'nın yayımladığı yönetmelikle korona virüsün 'bulaşıcı hastalıklar' listesine alınmasının tarihi ilk vaka tespitinden bile yaklaşık 40 gün sonradır.

İktidar, tüm verilerin uluslararası bir salgına işaret ettiğini herkesin söylediği bir dönemde ne yapmıştır?

Tayyip Erdoğan konuşmalarından iki örnek verebiliyoruz.

Bir: *"Ama benim bir tavsiyem var. Tabi bunu sağlıkçılar da söylüyor. Yine de üşütmeyin. Aman ateşe falan dikkat edin. Tabi bunlar belirtileri. Hepsinden öte kendinize güvenin. Gıdalarımıza dikkat edin. Bizim özel bazı tedbirimiz var mı dersiniz, öyle bir tedbir inanın yok. Vücudu güçlü tutacağız. Bizim bazı arkadaşlar sağ olsunlar ara sıra dut pekmezi gönderirler. Ben her sabah bir kaşık dut pekmezi alırım. Çünkü kan yapar."*

İki: *"Çin'deki salgın dönemi Avrupa başta olmak üzere tüm dünyayı üretim konusunda alternatifler aramaya itiyor, üretimde alternatif denince de ilk akla gelen yerlerden biri Türkiye olmaktadır. Ayrıca virüs salgını ve petrol fiyatlarının düşüşüyle bağlantılı olarak da fiyat alanındaki gelişmeler de ülkemize ilave avantajlar sağlayacaktır."*

Bilimi ciddiye almayan, ortaya çıkan durum ne olursa olsun para kazanmaya odaklanan bir anlayışın ürünü olan bu örnekler sürecin nasıl ilerleyeceğine ilişkin ipuçlarını da veriyordu.

Mart ayı boyunca en çok tartışılan konulardan birisi “günlük test sayısı” olmuştu.

İlk 15 gün boyunca günde ortalama 3000 test ancak yapılabildikçe, Nisan ayının ikinci yarısında bu sayı günlük 40 bin teste kadar yükseldi. Bu durum iktidar tarafından bir başarı gibi sunulsa da aslında zamanında önlem alınıp hazırlık yapılmadığının en net göstergelerinden birisiydi.

Bu hayati dönemde turizm gelirlerini düşürmemek adına yurt dışına gidiş-gelişlerin zamanında kapatılmaması, yurt dışı dönüşlerinde gerekli karantina önlemlerinin alınmaması çok ciddi hatalardı. Bulaşımın en yaygın ve en ağır yaşandığı İran’la sınır kapıları 23 Şubat’a kadar açık tutuldu. İran ile kontrollü ve kaçak olmak üzere çok yoğun giriş çıkışı olan sınır kenti Van’da bile karantina ilan edilmedi.

Salgın koşullarında izin verilmemesi gereken “umre ziyaretleri”ne sadece ve sadece ideolojik nedenlerle göz yumuldu, Umre’den dönen 21.000 kişinin ciddi bir karantina tedbiri uygulanmaksızın ülkenin dört bir yanına dağılmasıyla birlikte kontrol tamamen kaybedildi.

Aynı dönemde Suriye ile süren gerilim nedeniyle Yunanistan sınırına sürülen, orada günlerce sefalet içinde kaldıktan sonra tekrar yaşadıkları bölgelere geri dönmek zorunda bırakılan göçmenleri de bu tabloya ekleyebiliriz.

Akıl ve bilimle yönetilen bir ülke, aklın hakim olduğu bir yönetim olsaydı salgın başladığı anda ilk önce yurttaşların sağlığı düşünülür ve bunu gözeten adımlar atılabilirdi, ancak meseleye ‘önce para’ diyerek

bakanların kazanç-kayıp hesapları nedeniyle önemli bir zaman heba edilmiş oldu.

İktidar salgın yönetmedi, algı yönetti

Türkiye’de korona virüs salgınıyla mücadele, *görünürde* Bilim Kurulunun önerileri, iktidarın uygulama ve kararlarıyla yürüyor. Bilim Kurulu, Sağlık Bakanlığı uzmanlarıyla akademisyenleri bir araya getiren bir yapı ve tıp doktorlarından oluşturulmuştur. Bu kurula tüm hekimleri temsil eden TTB’nin ve sağlık emekçilerinin örgütlü olduğu sendikaların temsilcilerinin alınmamış olması iktidarın salgından önce algı yönetmeyi hedeflediğinin en net delilidir.

Kamuoyunun “şeffaf bilgi” talepleri, Sağlık Bakanı’nın basın açıklamaları ve daha ziyade sosyal medya hesaplarından paylaştığı hasta ve ölüm sayıları bilgileri ile geçiştirilmiştir. Örneğin hangi illerde hastalığın ne kadar yaygınlaştığına ilişkin veriler ancak Tabip Odalarının tek tek illerindeki durumu açıklamaya başlamasından sonra paylaşılmaya başlanmıştır.

Açıklanan hastalık ve ölüm oranlarının doğruluğu konusunda giderilemeyen şüpheler, açıklanan rakamların iktidar tarafından belirlenen yorumlarla sunulması, konuyla ilgili araştırmaların bile izne bağlı hale getirilmesi gibi uygulamalar da aynı yaklaşımın ilk akla gelen ürünleridir.

Kamuoyunda sıkça tartışılan “yaygın test” talebine ve iktidarın yaklaşımına dair de bir not düşmek isterim.

Hatırlanacaktır, Mart ayı boyunca en çok tartışılan konulardan birisi “günlük test sayısı” olmuştu. İlk 15 gün boyunca günde ortalama 3000 test ancak yapılabilirken, Nisan ayının ikinci yarısında bu sayı günlük 40 bin teste kadar yükseldi. Bu durum iktidar tarafından bir başarı gibi sunulsa da aslında zamanında önlem alınıp hazırlık yapılmadığının en net göstergelerinden birisiydi. Salgının Türkiye’ye gelmesine karşı, bırakalım Ocak ayını, Şubat ayında gerekli hazırlıklar yapılsaydı bile, virüs Tür-

kiye'ye girdiği günden itibaren yaygın test mümkün olabilir ve bulaşı hızı çok erkenden kontrol altına alınabilirdi.

Elde yeteri kadar test bulundurulmadığı için sadece yurtdışından gelenler arasında “şüpheli” görülenlerin, iktidara yakın olanların ve elbette “neyse parası verdik, aldık ve testimizi yaptık” diye konuşabilen terbiyesizlerin ulaşabildiği testler, sağlık sisteminin pandemiye hazır olmadığı ve hazır hale getirilemediğinin bir örneğidir.

Korunmak için kullanımı zorunlu olan maskeler ortadaki basiretsizliğin en net fotoğraflarından birisi olarak değinilmesi gereken bir diğer konu. Hatırlanacaktır, salgının ilk günlerinde tüm basın yayın organlarında maskenin sadece şüpheli olduğunu düşünen kişilerin, başkalarına bulaştırmamak için kullanması gereken bir tedbir olduğu tekrar tekrar anlatılıyordu. Kısa bir süre sonra, bu durumun aslında mevcut maskelerin sağlık çalışanlarının bile ihtiyacını karşılamayacak düzeyde olması nedeniyle bilinçli bir yönlendirme çabası olduğu ortaya çıktı. Üretim arttıkça herkesin mutlaka maske kullanması gerektiği söylenmeye başlandı ve o andan itibaren daha büyük bir saçmalıkla karşı karşıya kaldık.

55 ülkeye, üzerinde Cumhurbaşkanlığı forsu ve Tayyip Erdoğan imzası bulunan tıbbi yardım kolileri gönderilirken, yurttaşlara maske dağıtımındaki sorun bir türlü çözülemedi. Sürecin kısa bir özetini yapalım.

5 Nisan günü PTT'nin ücretsiz maske dağıtımına başlayacağı açıklandı, fakat PTT sistemi yoğunluğu kaldırmadığı için 6 Nisan günü başvuruların e-devlet üzerinden yapılacağı duyuruldu. 7 Nisan günü Erdoğan, maske satışının ‘kesinlikle yasak’ olduğunu ilan etti. 9 Nisan günü ücretsiz maskeleri eczanelerin dağıtacağı bildirildi. Daha önce haftada 5 tane dağıtılacağı açıklanan maskelerin 10 günde bir 5'er adet olarak yeniden düzenlenmesine karar verildi. Telefonlara gelen kodlarla dağıtılacağı ilan edilen maskeler için beklenen SMS kodları gelmeyen vatan-

daşların şikayetlerinin artması üzerine, mesaj gelmeyen kişilere de eczaneye müracaat edildiğinde kimlik doğrulaması ile maske verilmesi kararlaştırıldı. Nisan ayının son günlerinde bu kez, çalışanların, maskelerini işyerlerinden temin edecekleri ilan edildi ve nihayet Mayıs ayında bir kez daha maske satılması kararı ilan edildi.

Dikkat edilirse buraya kadar söylenenler özel hiç bir yorum içermeyen, ortalama zeka sahibi her insanın görebileceği basitlikteki yaşamsal hatalardan örnekler. Daha salgının ilk vakalarının yaşandığı günlerde tüm dünyanın en olumsuz örnekleri olan İtalya, İspanya, ABD gibi örnekleri işaret edip, onlar gibi olma hedefini ortaya koyan, en kötünün biraz iyisi olmayı başarı olarak pazarlayan bir algı yönetim sürecinin sonunda ortaya çıkan durumu “ama sağlık politikalarında bu iktidar başarılı” diye pazarlamaya çalışan kalemşorların ağzını kapatmak için bunların bile yeterli olduğunu söyleyebiliriz.

Sermaye hizmetkarlığı

AKP/Saray Rejimi yönetiminde ciddi siyasi ve ekonomik altüst oluşlar yaşayan Türkiye hem siyasi hem ekonomik açıdan kırılgan bir dönemde pandemiyle karşı karşıya kaldı.

AKP özellikle tek başına iktidarını kaybettiği Haziran 2015 seçimlerinden bu yana anayasal ve yasal ihlalleri sıradanlaştırarak elinde tutmaya çalışıyor. 2018’in ikinci yarısından bu yana etkisini her geçen gün artırarak hissettiren ekonomik kriz, AKP’nin toplumsal desteğinde önemli bir erozyona yol açtı. 2019 yerel seçimlerindeki yenilginin de bu sürecin bir ürünü olduğunu söyleyebiliriz.

Bu sürece dikkatli baktığımızda AKP’nin kaybetmemek için tüm olanakları sonuna kadar zorladığını, ancak bu kapsamda atılan her adımın bir sonraki süreci iktidar açısından daha da zorlaştırdığını görebiliyoruz. Örneğin yerel seçimler öncesinde, bugüne kadar hiçbir iktidarın başvurmadığı kaynakları devreye sokması,

ekonomik krizin etkilerini ötelemek ve döviz kurunu düşük tutmak için “kefen parası” olarak adlandırılan Merkez Bankası’nın “ihtiyat akçesi”nin bile kullanılmış olması bu dönemin ekonomi yönetiminin simgelerinden birisidir. Vergiler yetmedikçe sıkça zamlara başvurulması, imar barışı, bedelli askerlik, hatta trafik cezalarının yükseltilmesinden bile medet uman yaklaşımlara rağmen salgın gibi olağanüstü durumlarda kullanılması gereken kaynakların iktidar tarafından tüketilmiş olduğu görülmüş oldu.

Pandemi günlerinde, kamuoyundaki ciddi tepkilere rağmen Kanal İstanbul’un ihalesinin yapılması, Salda gölüne iş makinelerinin girmesi, Kazdağları direnişçilerine ceza kesilirken en az 20 enerji ve maden şirketine olumlu ÇED raporu verilmesi gibi çarpıcı örneklerin yanı sıra milyonlarca işçinin (*zorunlu olmayan işlerde*) ölümle burun buruna çalışmaya zorlanması iktidarın yaklaşımını en özet haliyle görebileceğimiz başlıklardır.

İktidar, bu süreçte sıkça söylediği gibi “işçiler için bir şey yapmadı” ile açıklanmayacak bir işçi düşmanlığı politikası yürüttü.

DİSK’in kendi üyeleri arasında yaptığı araştırmada açıkladığı, işçiler arasında virüs nedeniyle hayatını kaybedenlerin oranının Türkiye ortalamasının 3,4 kat üstünde olması başlı başına bir göstergedir. Üstelik bu rakamın sendikalı işçiler arasında yapılan bir araştırmaya dayanıyor olduğu ve sendikasız işyerlerinde çalışan işçi sınıfının ezici çoğunluğu için durumun bir kaç kat daha yüksek olacağı da eklendiğinde nasıl bir düşmanlıkla karşı karşıya olduğumuz daha net görülecektir.

Birleşik Metal-İş Sendikası tarafından yapılan bir araştırmaya göre işçilerin yüzde 75’i bu süreçte gelir kaybına uğradı ve işçiler arasında borçluların oranı yüzde 92’lere ulaştı.

İşçilerin bu süreçte yeni hak gasplarına uğradıklarını tekrar edelim. Zorla çalıştırılma, sağlıksız koşullarda çalıştırılma, kısa zamanlı çalışma ve telafi çalışması gibi yeni çalışma biçimlerinin işsizlik ve dolayısıyla açlık tehdidiyle devreye sokulması akla gelen ilk örnekler.

Virüsün yayılma hızının zirve yaptığı günlerde söylenen “herkes kendi OHAL’ini ilan etsin” sözü bu sürecin en özet ifadelerinden birisi olarak kayıt altına alınabilir. Durum bu olunca halkı yalnızlığa ve çaresizliğe mahkum eden iktidar da kendisini ve sermayeye hizmeti merkeze alan bir OHAL yarattı. AKP iktidarı yurttaşlara “evde kal” derken, örneğin parlamentoda iktidar ve sermaye tarafından ihtiyaç duyulan yasal düzenlemeleri büyük bir hızla yaptıktan sonra an itibariyle muhalefetin sesini duyurabildiği sınırlı alanlardan birisi olan parlamentoyu fiilen kapalı tutmayı tercih etti. Buna karşı kararlı bir duruş sergilenmemesini muhalefetin bir eksiği olarak not ettikten sonra bu süreçte iktidarın parlamento pratiğine bakalım.

Şubat ayı içinde farklı gruplar tarafından verilen araştırma önergeleleri AKP-MHP oyları ile reddedildi. Mart başında “Korona virüs vakalarında yaşanan hızlı artış karşısında Parlamento’nun etkin çalışmasını sağlamak” amacıyla Sağlık, Aile, Çalışma ve Sosyal İşler Komisyonu, komisyon üyesi CHP, HDP ve İyi Parti milletvekilleri tarafından olağanüstü toplantıya çağırıldı, toplantı talebi reddedildi.

Türkiye’yi yöneten akıl, iktidarı korumayı, sermayenin karını korumayı bir de toplumsal algıyı kendi istediği gibi yönetmeyi merkeze alan bir yaklaşımla hareket etti. Açık söylemek gerekirse sol hareketin çeperlerine kadar uzanan “beklentileri aşan başarı” söylemlerini gördükçe iktidarın hedefi doğrultusunda ilerlediğini kabul etmek durumundayız.

Virüsün Türkiye’de de görüldüğü resmi olarak kabul edildikten sonra Covid-19 önlemleri kapsamında Erdoğan’ın bir basın toplantısıyla açıkladığı “ekonomik istikrar kalkanı” adı verilen önlemler derhal talimat olarak kabul edilerek, TBMM gündemine getirildi. Bu sırada görüşülen bir torba yasaya apar topar ve hukuka aykırı biçimde eklenen bu maddeler hızla kanunlaştırıldı ve çalışmalara ara verildi. Muhalefetin de baskısı ile 31 Mart itibariyle açılan Meclis, bu sefer de uzun zamandır raflarda bekleyen uluslararası sözleşmeler ile çalışıyormuş gibi gösterildi.

7 Nisan tarihine kadar uluslararası sözleşmelerinin görüşüldüğü Meclis Genel Kurulunda 7 Nisan itibariyle “infaz yasası” görüşmeleri başladı. AKP sözcüleri tarafından “Korona salgınında cezaevlerinde bulunan mahkumları korumak için” getirildiği söylenen infaz yasa tasarısının salgınla ve salgın karşısında mahkumların sağlığını korumakla pek ilgisi yoktu. Daha ziyade MHP tarafından dillendirilen, ancak AKP’nin de kamuoyunun uygun olduğunu düşündüğü bir an kolladığını bildiğimiz bir af yasasının fırsattan istifade kanunlaşması olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır. Tam olarak “korona fırsatçılığı” diyebileceğimiz bu adımla infaz düzenlemesi adı altında yandaşlarına özel af çıkarılarak; çete liderleri, uyuşturucu, cinayet, hırsızlık, hatta çocuğa yönelik cinsel istismar suçları, kadın cinayetleri gibi suçlardan cezaevlerinde tutulanlar serbest kalırken iktidar siyasi muhalifleri, gazetecileri, belediye başkanlarını, düşünce suçlularını kapsam dışı bırakarak cezaevlerinde kalmak zorunda bıraktı.

14 Nisan’da Yükseköğretim Kanunu, sağlıkta şiddet yasası ve kamuoyuna “işten çıkarmalar yasaklanacak” diye propandanda edilen ve iktidarın korona önlemleri kapsamında hazırladığı ikinci paket olarak anılan maddelerin yer aldığı 15 maddelik torba yasa görüşülüp yasalaştı ve Meclis 23 Nisan özel oturumu dışında Haziran başına kadar fiilen tatil edildi.

Görüşülen son paket aslında AKP/Saray iktidarının hem niyeti, hem zihniyeti hem de çalışma tarzı açısından tipik bir örnek olarak değerlendirilebilir.

İşçi sendikalarının ve sosyalist kamuoyunun pandemi krizinin işçi sınıfı üzerindeki ağırlaştırıcı etkilerine karşı bir önlem olarak ileri sürdüğü “işten çıkarmaların yasaklanması” talebi doğal olarak toplumsal bir karşılık da bulunca gazeteler ve televizyonlar söz konusu kanun teklifini “işten çıkarmalar yasaklanıyor” başlığı ile haberleştirdiler. Oysa gerçekte patronlara işçileri zorunlu olarak ücretsiz izne gönderme imkanı tanıyan bu düzenleme ile işçiler günlük 39 liraya mahkum edildi ve iş kanunundan kaynaklanan hakları gasp edildi, patronlar rahatlatıldı. Ayrıca kayıt dışı çalışan işçilerin, göçmenlerin ve daha önce işten çıkarılıp işsizliğe mahkum edilenlerin kapsam dışında bırakıldığını da ekleyebiliriz. Aynı torba yasayla varlık fonu ile kurulan şirketlere ise vergi muafiyeti getirildi.

Yeni döneme girerken...

Kısa tutup somut verilere dayanarak göstermeye çalıştığımız gibi salgın günlerinde Türkiye’yi yöneten akıl, iktidarı korumayı, sermayenin karını korumayı bir de toplumsal algıyı kendi istediği gibi yönetmeyi merkeze alan bir yaklaşımla hareket etti. Açık söylemek gerekirse sol hareketin çeperlerine kadar uzanan “beklentileri aşan başarı” söylemlerini gördükçe iktidarın hedefi doğrultusunda ilerlediğini kabul etmek durumundayız. Ancak bunun iktidarın başarısından çok muhalefetin eksikliğinin bir ürünü olduğunu düşünüyorum.

AKP’nin özel bir başarısından söz edemeyeceğimizi söylememizin arkasında pandemi sürecinde tüm dünyadaki iktidarların kullandığı ve egemen kıldığı ortak bir yaklaşım olduğunu da söyleyebiliriz. Görelî de olsa ortaya çıkan “başarılar” siyasal iktidarlara, başarısızlık ise siyasete değil, tıp biliminin yetersizliğine delil olarak kullanılıyor. Böylesi bir kriz döneminde zorunlu olarak alınması gereken önlemlerin küçük bir kısmına dair bile

adımlar atılıp, iyi pazarlandığında kamuoyunu aldatmak için işlevli olabiliyor.

İktidarın ortak düşman virüse karşı canla başla mücadele ediyoruz görüntüsü sergilemesi geçici bir süre ekonomik krizin etkilerine rağmen AKP/Saray'ın "başarılı" imajını koruyabilir. Seçim tartışmalarının da bu görece olumlu havanın kalıcı bir fırsata dönüştürülüp dönüştürülemeyeceği konusunda bir yoklama olduğu kanaatindeyim. Kepçeyle alıp kaşıkla vermenin olağanlaştığı bir toplumda, kriz dönemlerinde çay kaşığıyla bile bir şey veriliyorsa, bunun görelî bir "sempati" yaratması son derece normaldir. Son dönemde muhalefet belediyelerinin çalışmalarına dönük engellemeler, halkın kendi dayanışma ağlarının çalışmalarının engellenmesi ve diğer yandan doğrudan iktidara bağlı "vefa grupları" örgütlenmesi halka sunulan son derece yetersiz hizmetlerin tümünün "tek adam" tarafından yapılması gerektiği ana fikrinin uzantıları olarak da okunabilir.

Tüm bunlara rağmen önümüzdeki günlerde bu sürecin gerçek sonuçlarının yaratacağı yıkıcı manzaranın, Saray iktidarının zorunlu yönelimleri ile emekçileri bir kez daha karşı karşıya getireceğini ekleyelim. Korana krizini sadece bir sağlık sorunu olarak ele alamayacağımıza, ekonomik, sosyal ve siyasal sonuçlarıyla yakın geleceğimizi köklü biçimde etkileyecek bir sürecin henüz başında olduğumuza işaret ederek bitirebiliriz.

İktidar bu süreci bugüne kadar olduğu gibi sürdürmek için elinden geleni yapmaya devam edecek. Bu yazının konusu olmakla birlikte, ülkemizin geleceğinde esas belirleyici olan ise muhalefetin ve daha özel olarak sosyalistlerin duruşu ve hareketleri olacaktır.

Salgından Öğrenmek: Dayanışma Ağları Kimin İhtiyacı?



DOĞAN ERGÜN

Sosyalizmin iktidar mücadelesi, tarihin her anında ve tüm ülkelerde, aynı toplumsal sorunlarla ve aynı iktidar biçimleriyle karşı karşıya değildir. Coğrafi koşullar, kültürler, üretim ilişkileri, dinler ülkeden ülkeye ve dönemden döneme farklılıklar gösterir.

Dünyanın farklı bölgelerinde süregiden sosyalizm mücadelesi, “emek sömürsünün ortadan kaldırılması” ana şemsiyesinde ortaklaştığı kadar, işte bu farklılıklar nedeniyle de çeşitlenir, zenginleşir.

Tek bir ülke söz konusu olduğunda da zaman geçtikçe ortaya çıkan yeni koşullar, eski bakış açılarını, yaklaşımları ve ezberleri yeniden ele almayı gerektirebilir. Örneğin darbe koşulları ile burjuva demokrasinin görece ileri bir aşamasının hakim olduğu şartlarda yapılabilecekler/yapılacaklar, bir ve aynı olamaz.

Sosyalist siyasetin zenginliği, işte bu tür farklı alanlara yanıt üretme gerekliliğinden kaynaklanır. Siyasetten bir tür misyonerli-

ği, tebliğciliği anlamıyorsa, konjonktürün karşımıza çıkardığı gündemler, kriz dinamikleri ve sorunlarla ilgili üretimde bulunmamız gerekir. Nihai hedefe giden yolda alt hedefler belirlenir ve bunlar gündelik mücadelenin de birer uğrağı haline gelir.

Hayatın her alanında olduğu gibi sosyalist siyasette de amaçlar (hedefler) bir hiyerarşi içerisinde.

Devrimci özne açısından, sosyalizm amacı varılmak istenen ana amaç olarak en başa yazılır, dönemsel ve bölgesel olarak yerine getirilmek istenen amaçlar bu hiyerarşi içerisinde kendi yerlerini bulur.

Yine diğer alanlarda olduğu gibi siyasi mücadelede de her amaç, aracıyla birlikte değerlendirilmek zorundadır. Nasıl, amacın belirsiz kaldığı bir aracın uzun süreyle yaşaması mümkün değilse, aracı tarif edilmemiş bir amaç da hayata geçemez.

Yayıncılıkta klişe haline gelmiş bir söz, araç ve amaç arasındaki içsel ilişkilerin düzeyini de gösterir niteliktedir: “İletişim aracı mesajın kendisidir” (*The medium is the message*). Kullandığınızı araç, söyleminizin, mesajınızın kendisi haline geliverir. Alımlayıcıyla, muhatapla, izleyiciyle veya katılımcıyla etkileşim sağlayan aracın niteliği, etki seviyesinin de ötesinde mesajı niteliksel olarak dönüştürmüştür.

İşte bu diyalektik ilişki, siyasette de neredeyse aynı şekilde yürürlüktedir.

Bu giriş, amaç-aracılık ilişkisi bağlamında, devrim mücadelesinin güncel kimi ihtiyaçlarını tartışmak üzere yapıldı. Yazı, Haziran Direnişi’nden ve pandemi döneminden öğrendiklerimiz ışığında Dayanışma Ağları’nı konu ediniyor.

Yazı Dayanışma Ağları hakkında olduğu için, yani bir örgütlenme zemininden söz ettiğimiz için, girişte, aracın dönüştürücü gücünü ve önemini vurgulamaya çalıştım. Fakat nihayetinde,

bir amaç uğruna inşa edilen bir araçtan söz ettiğimizi de unutmamak gerekir.

Öyleyse, nedir bu amaç?

Amacı tarif ederken iki noktadan hareket etmeyi öneriyorum.

Birincisi, Türkiye ve dünyanın bugünkü toplumsal ilişkilerini ve kriz dinamiklerini temel alan, toplumsal düzlem. İkinci düzlem ise politik özneye içkin ihtiyaçları gözetiyor.

Deyim yerindeyse, birincisinde “dışsal”, ikincisinde “içsel” olgu ve gereksinimler veri alınıyor.

Ancak, bu noktada bir hiyerarşi oluşturulması gerektiğinde, toplumsal alana, “dışarının” pozitif baskısına öncelik verilmesi gerektiği açık. Zira, bir halk örgütlenmesi modeli, “içerinin” sorunları üzerinden kurgulanamaz. Toplumsal alandaki dinamik tespit edilir, buna uygun araç(lar) üretilir ve bu sırada, “içeriye” düzenlemek için oluşan fırsat değerlendirilir. Yine de şunu gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz: Dayanışma Ağları tipi örgütlenmeler, siyasi öznenin hem güncel hem de tarihsel ihtiyaçlarını karşılayacak nitelikler barındırmaktadır.

Ağları doğuran toplumsal ihtiyaç

Yeni bir yurttaşlık bilinci: Uluslararası kapitalizmin içinde bulunduğu dönemi, 1970’lerin sonlarından itibaren yerküreye damga vuran neoliberal dönemin son evresi olarak tanımlamak mümkün. Uzun aralıklarla da olsa, 2008 finansal krizi ve içinden geçtiğimiz pandemi, neoliberal politikalar için bir karar anının yaklaşmakta olduğunu söylüyor. Yeni dönemin neye benzeyebileceğini, neoliberalizm için sarsıntılı bir güncelleme mi yoksa yıkım mı meydana gelebileceğini şimdiden kestirmek güç. Öte yandan, bu 40 yılda kurulan düzenin, gerek devlet örgütlenmesi gerekse devlet-toplum-birey ilişkileri bakımından bir “Yeni Ortaçağ” olarak adlandırıldığını da biliyoruz.

Eğer, sınıfı “toplumsal proletarya” olarak tarif ediyorsanız, toplumsal proletaryanın çıkar ve taleplerini de farklı mücadele alanlarını kapsayacak şekilde genişletiyorsanız, sınıfın örgütlenme biçim ve araçlarını da gözden geçirmekle mükellefsiniz. Ağ örgütlenmesi, bu bakımdan, “toplumsal proletarya”nın tam da “toplumsal” yönünde ortaya çıkan örgütlenme ihtiyacını karşılayabilecek bir araç olma potansiyelini barındırıyor.

Pandemi henüz başlamadan, 2019 Aralık Komünist’inde “Otoriter Kapitalizm” kavramı etrafında dolanmış ve düzen ideologlarının “aşırı sağ”, “sağ popülizm”, hatta “müesses nizam karşıtlığı” olarak tanımlamayı çok sevdiği “neo-faşist” dalganın işte neoliberalizmin krizi ortamında şekillendiğini belirtmiştim. Anti-komünizm, “milliyetçi ve düşman yaratıcı” söylem, temsili demokrasinin sınırlarının sorgulanması ve aşılması, yargı ve yasama erklerinin önemsizleştirilmesi, militarizasyon, siyaset-ticaret ilişkisinin dolayimsızlaşması gibi özellikleri sıralanan bu dalganın en yıkıcı etkilerinden birini ise “yurttaşlık” kavramı yaşadı.

Yaşadığı ülkede, resmi otorite karşısında kişisel, toplumsal ve siyasi haklarıyla birlikte varlığı tanımlanan bireyi anlatan modern yurttaşlık kavramı, birçok darbeye maruz kaldı. Çıkar ve hakların savunulmasının en gerçek aracı olan örgütlenme özgürlüğünün hayata geçmesi filen engellendi, gerek hukuki gerek ideolojik saldırılar üst üste geldi. Böylece, kağıt üstünde varlığı devam eden pek çok hak, uygulanabilirlikleri bakımından kadük bırakıldı. Ülkenin kaderinde söz sahibi olmanın yegane yöntemi olan siyaset, halka ait bir hak olmaktan uzaklaştırıldı veya halkın üzerinde söz söyleyebileceği siyasi konuların kapsamı daraltıldı.

Halkın bütününe etkileyen bu saldırıların yanı sıra, bireyler arasında “muteber” olanlar ve olmayanlar şeklinde bir ayırım da giderek yerleşiklik kazandı. Bu bir ülkede, “yerli” olanlarla göçmenler arasındaki ayırım olarak şekillenirken, bir başka ülkede din veya mezhep, bir diğerinde etnik kimlik veya ideolojik tutum belirleyici kriter olma işlevini gördü.

Türkiye’de ise Saray’a yakınlık ve Türk-İslam sentezi şeklinde belirlenen “resmi ideolojiyi” benimseyenler ile diğerleri arasında ekonomik refah, politik hayata katılım ve haklar bakımından net bir çizgi çekildi.

Yurttaşlık kavramına yaklaşımda neredeyse adım adım Adolf Hitler’in “Kavgam” adlı kitabında betimlenen tanıma gidildi. Hitler Nazi Almanyası’nda bireylerle devlet arasındaki ilişkiyi üç hiyerarşik kategori etrafında toplama çabasıydı: yurttaşlar, devlete tabi olanlar ve yabancılar.

Bu kategoriler arasında tüm hak ve sorumlulukların tanındığı “yurttaşlık”, Aryan ırkından erkeklere bahşedilmişti. Devlete tabi olanlar, “ırk” koşulunu yerine getirmeyen herkesi içine alan bir kategoriydi ve, dikkat, kadınlar ve yetişkin olmayan erkekler öncelikle bu tanım içindeydi. Kadınların “yurttaş” olabilmesi için ari ırktan bir erkekle evlenmiş olmaları gerekiyordu. Nihayet, “yabancı” ise farklı bir ülkenin vatandaşları için uygun görülen bir nitelenmeydi.

Buradan, Tayyip Erdoğan’ın Aralık 2014’te yaptığı bir konuşmaya geçelim.

Erdoğan, Din Şûrası’nda Batı’da Hıristiyanlıktan oluşan boşluğa “yurttaşlık dini”nin ikame edildiğini ve Türkiye’de de benzeri denemelere girişildiğini belirterek şöyle diyor:

Bunlar kendi elleriyle yurttaş dini benzeri dinler inşa ederek İslamın karşısına kendi yapay dinlerini koymanın çabası içinde. Din ve devlet işleri ayrı olsun diye kendi yapay dinlerini devlete egemen

kılmanın mücadelesini verdiklerinin bilincinde de-
ğiller. 'Kâbe Arap'ın olsun bize Çankaya yeter' de-
diler. Bu yapay bir din kurma, helvadan put yapma
değil de nedir? Kendileri yaptılar kendileri taptılar.

İşte, yurttaşlık kavramının karşı karşıya olduğu ağır saldırının
tarihsel ve güncel iki örneği...

Erdoğan'ın konuşmasında, evet yurttaşlık kavramı hedef alın-
makla birlikte, tek tek bireylere çeşitli sınırlandırılmış haklarını
elde tutabilmek için hangi ideolojinin şemsiyesi altına girmeleri
gerektiği mesajı da verilmiş oluyor.

Yazının konusuna geri dönersek, Dayanışma Ağları, öncelikle
yurttaşlık bilincinin tekraren değil yeni biçim ve içeriğiyle geliş-
tirilmesi ihtiyacının somut araçlarından biri olarak değerlendiril-
meli. Kendi mahallesinden, iş yerinden, sektöründen başlayarak
hak ve çıkarları için bir araya gelen, örgütlenen ve mücadele
eden insanların yaratacağı bir kültür olarak yurttaşlık bilinci...

Toplumsal proletaryanın örgütlenmesi: Ağ örgütlenmesinin ilişki-
lendirilebileceği bir diğer olguyu ise günümüz kapitalist top-
lumunun ve yerkürenin neredeyse bir bütün olarak sermaye-
nin yeniden üretimi sürecinin bir parçası haline getirilmesinde
aramak mümkün. Burada, Metin Çulhaoğlu ve Haluk Yurtse-
ver'den ödünç aldığımız "toplumsal proletarya" kavramına baş-
vuruyoruz.

Sermayenin üretim ve yeniden üretim süreci, mekansal olarak
fabrika sınırlarını aşıyor ve her bir toprak parçası ile tüm top-
lumsal ilişkilere doğru genişliyor. Aynı şekilde, proletarya tanı-
mı da giderek, sermaye sınıfının kalemşorlarının iddia ettiği gibi
daralmıyor; tam aksine mekansal ve fiziksel sınırlarından kurtu-
luyor. Toplumsal proletarya, işte bu genişlemenin adını koymak
üzere ortaya atılan ve yerli yerine oturan bir kavramdı. Kentsel/
çevresel yıkım ve yağma ile ücretli emek sömürüsünün iç içe
geçtiği bir evreden söz ediyoruz. Aynı şekilde, her tür ayrımcı-
lık, şiddet ve taassup ile sınıfa dönük baskının birbirinden nere-

deyse ayırlamadığı bir bütünleşme... Bu bütünleşmenin, talep ve çıkarlar açısından da karşılığı olmalıdır. Geldiğimiz aşama, emeğin gündelik çıkarları ile kentsel/çevresel hak mücadelelerinin talepleri arasındaki ayrımları silikleştirmektedir.

Eğer, sınıfı “toplumsal proletarya” olarak tarif ediyorsanız, toplumsal proletaryanın çıkar ve taleplerini de farklı mücadele alanlarını kapsayacak şekilde genişletiyorsanız, sınıfın örgütlenme biçim ve araçlarını da gözden geçirmekle mükellefsiniz.

Ağ örgütlenmesi, bu bakımdan, “toplumsal proletarya”nın tam da “toplumsal” yönünde ortaya çıkan örgütlenme ihtiyacını karşılayabilecek bir araç olma potansiyelini barındırıyor.

İktidar aygıtı arayışı: İki maddede, ağ tipi örgütlenmenin bugünün sorunsallarına karşılık gelen niteliklerinden söz ettik. Toplumsal ihtiyaçlar bakımından yazılabilecek üçüncü madde ise daha uzun erimli bir arayışı anlatıyor. Tüm toplumsal ve sınıfsal mücadelelerin nihai sonucu olarak devrim, bir taban örgütlenmesi sayesinde mümkün olabilir. Halkın ve emekçi sınıfların yan yana gelebilecekleri, sorunlarını ve taleplerini belirleyecekleri, aldıkları kararları hayata geçirebilecekleri araçlara olan gereksinimi aynı zamanda bir devrim sorunu olarak da ortaya konabilir.

Mevcut düzenin ve devlet aygıtının yasama ve yürütme aygıtlarına erişimleri engellenen emekçiler, devrimci bir kalkışma esnasında, kendi araç ve mekanizmalarına tutunur. Bu mekanizmaların yaygınlığı, içine kattığı insan sayısı bakımından genişliği ve kendi aralarında kurdukları eşgüdüm, devrimin kaderini tayin eden unsurlardan biri olarak önem taşır. Bu mekanizma veya araçlar bütünü bir tür ikili iktidar aygıtı olarak da tanımlanabilir.

Devrim dalgasının hangi talepler ve araçlar üzerinden yükselişini şimdiden tahmin etmenin olanağı bulunmuyor. Öte yandan yakın geçmişimize ve içinde olduğumuz döneme baktığımızda kimi ipuçları elde edebiliriz. Gezi Direnişi'ndeki park forumlarından salgın günlerinin “dayanışma ağlarına” bakiye

kalan miras, herhangi bir toplumsal kalkışma söz konusu olduğunda halkın ortak mücadelesinin nasıl sağlanabileceğine ilişkin kimi veriler sunuyor. Ancak bundan belki de daha önemlisi, bu tür örgütlenme deneyimleri yeşermedikçe veya güçlenmedikçe, devrim dalgasının yükselmesi veya yükselen dalgaya eşlik edecek araçların türemesi de mümkün olmayacaktır.

Ağların nitelikleri

Öne çıkan üç tip örgütlenme: Dayanışma Ağları örgütlenmesinin hangi tarihsel toplumsal koşullar bağlamında gündeme geldiğine, hangi gereksinimlere yanıt üretebileceğine bakmış olduk. Bunların “içeriye” yani devrimci özneye olası katkılarına geçmeden önce, bu modelin niteliklerine göz atmakta yarar var.

Şu ana kadar deneyimlediğimiz ağları, örgütlenme konuları bakımından 3’e ayırabiliriz. Birincisi, Kadıköy, Gazi Mahallesi, Beşiktaş gibi mekansal birlikteliği esas alan örgütlenmeler. Bunların, bir yerleşim yerindeki insanları, pandemi dönemine ilişkin sıkıntıları birlikte aşabilmek üzere bir araya getirdiğini gördük. Gezi Direnişi döneminde ise yine yerleşim yeri merkezli olan forum örgütlenmeleri, bu kez dönemin politik atmosferinin de etkisiyle doğrudan iktidarı hedef alan “yüksek siyasetin” yerelde üretildikleri zeminler haline gelmişti.

İkinci olarak, sektörel örgütlenmeleri sayabiliyoruz. Basın, turizm, eğitim, market-mağaza gibi farklı iş kollarındaki emekçiler, dayanışma ağlarında bir araya geldi. Bu tür örgütlenmeler, öncelikle buldukları iş kolları veya sektörlerde farklı ve küçük işletmelerde çalışan ve hareket dinamiğini çalıştığı iş yerinde bulamayan emekçileri bir araya getirdi. Dahası, sendikal örgütlenmenin bu tür iş yerleri ve sektörler için uygun bir forma henüz kavuşmamış olması, ağ tipi örgütlenmelerin önünü açan bir diğer etmen oldu.

Üçüncü olarak, bir toplumsal sorunun çözümünü sağlamak üzere dayanışma ağlarının kurulduğuna tanık olduk. 3 boyutlu

yazıcılar, korona mekanlarının oluşturulması veya emeklilikte yaşa takılanların mücadelesini esas alan bu dayanışma örgütlenmeleri, mekansal ve sektörel sütunları yatayına kesen bir karaktere sahipti.

Faaliyet odaklılık: Her üç tipteki dayanışma ağının da, doğası gereği, genel politik hedeflerden çok tanımlanmış, minör amaçlar etrafında kurulduğu görülüyor. Bu nitelik, dayanışma ağlarının, ancak amaç odaklı faaliyet yapıldığında hayatta kalmasını, bütün yaratıcı enerjinin söz konusu faaliyete yoğunlaşmasını beraberinde getiriyor. Faaliyet üretmeyen, genel sözler ve tartışmalarla boğulan dayanışma ağları, birden dağılma veya işlevsizleşme tehdidiyle yüzleşiyor. Özellikle mekan odaklı kurulan dayanışma ağlarını taşıyacak gündemlerin neler olabileceği, örneğin salgının toplumsal yaşama etkileri azaldığında hangi faaliyetlerin öne çıkarılabileceği gibi sorular henüz net olarak yanıtlanabilmiş değil.

Gevşek hiyerarşi: Faaliyet odaklılık ve faaliyetlerin de çeşitliliği göz önüne alındığında, ağlar için kalıcı bir kurumsallaşma ve net hiyerarşik yapılanmanın gerçekçi olmadığı anlaşılıyor. Hiyerarşinin gevşek olması ve ağın sürekli dağılıp yeniden kurulan bir yapıya benzemesi, çalışma disip-

Ağ tipi örgütlenmelerin çoğalması ve bunların doğal bir parçası haline gelen devrimci kadro sayısındaki artış, sosyalist siyasetin toplumla ilişki kurduğu damarların genişlemesini beraberinde getirecektir. Dahası, kadroların düzenlenmiş siyasi faaliyetlerinin ne olacağı sorusuna da ağ örgütlenmeleriyle yanıt üretilebilir.

lininde kimi aksamalara neden olsa da insanları bir araya getiren amaçların niteliği çoğu zaman bu tür sorunların telafi edilebilmesini sağlıyor. Hatta, mekanizmalar doğru tarif edilebildiğinde, ağlara özgü gevşek hiyerarşi, faaliyete katılımın artması için bir avantaj olarak da değerlendirilebilir.

Katılımcıların profilleri: Yaşadığımız çağı bir “otoriter kapitalizm” dönemi olarak adlandırmış, proletaryanın ise “toplumsal proletarya” kavramı çerçevesinde mücadele başlıkları ve talepler bakımından daha geniş bir ölçekte değerlendirilmesi önerisini tekrarlamıştık. Toplumsal mücadelede, asgari ücret seviyesinde veya hemen üzerinde maaşa sahip, belirli bir eğitim düzeyinde, büyükşehirlerde kent merkezlerinin çeperlerinde yaşayan, nüfus olarak büyük ancak “sınıf gibi davranma nitelikleri geri” bir kesim özel olarak öne çıkıyor. Şu ana kadar karşımıza çıkan örnekler, ağ örgütlenmelerinin, geleceğinden kaygılı, kendini yalnız hisseden, kent yaşamında, mahallesinde, işyerinde yaşadığı baskıdan rahatsız bu kesimi harekete geçirebildiğini gösterdi. Saray Rejimi’nin çevre, demokrasi, adalet ve laiklik alanlarındaki politikalarıyla sarsılan, bu bağlamda yoksulluğunun yanına “yoksunluğun” da eklendiği bu kesimlerin, hem sınıf mücadelesinin hem de ağ tipi örgütlenmelerin taşıyıcı unsuru olduğu görülüyor. Söz konusu profil, artan rahatsızlığının yanı sıra, dünyayı ve teknolojik gelişmeleri takip ediyor, ağların aradığı öfke ve yaratıcı emeğin nüvelerini bünyesinde taşıyor.

Devrimci özne gözüyle ağ tipi örgütlenme

Yazının son bölümü, dayanışma ağlarının devrimci siyasi özne ve onun kadrolarıyla ilişkisine ayrıldı. Yukarıda belirtilmişti, yinelemekte yarar var: Dayanışma ağları, diğer bütün toplumsal örgütlenmeler gibi, önce toplumsal ihtiyaç çerçevesinde ele alınmalı. Yazının ilk bölümü bu ihtiyacın gerçekliğini ve yakıcılığını sergilemek üzere kaleme alındı. Her toplumsal ihtiyaç, devrimci öznenin kendi iç yapılanmasını, ara hedef ve örgüt-

lenmelerini gözden geçirmesine bir vesile olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu sayede nesne-özne ilişkisi sağlıklı bir zemine oturur.

Sosyalist hareketin öncelikli hedeflerinden birinin kitlesel güce kavuşmak olduğu, Komünist sayfalarında daha önce defalarca yazılıp çizildi. Kitlesel güce kavuşmak, kitlesel ölçekte seslenme yeteneğinin yanı sıra, o düzeyde çalışma yapabilen, alanını tanıyan ve oradan beslenen kadro birikimini de gerektiriyor. Ağ tipi örgütlenmelerin çoğalması ve bunların doğal bir parçası haline gelen devrimci kadro sayısındaki artış, sosyalist siyasetin toplumla ilişki kurduğu damarların genişlemesini beraberinde getirecektir. Dahası, kadroların düzenlenmiş siyasi faaliyetlerinin ne olacağı sorusuna da ağ örgütlenmeleriyle yanıt üretilebilir.

Buradan, sosyalizmin kitlesel bir güce kavuşmasını engelleyen bir başka soruna geçebiliriz. Türkiye sosyalist hareketinin öznelere, başlı başına örgütler ve onların kadroları, faaliyetten çok kişileri yönetme, yapılacak işlerden çok tek tek insanlara yoğunlaşma nedeniyle büzüşen bir görüntü sergiliyor. Ağ örgütlenmesinin faaliyet ve “yarar ilkesi”nin başat olması, hem devrimci siyasi parti hem de kadrolarının bu açıdan “eğitimini” hızlandıracaktır.

“Parti” ve “kadro” kavramları, en çok, “öncülük” ile birlikte değer kazanıyor. Öncülük ise parti içinde, belli görevlendirmelerle hayata geçecek bir vasıf olmasa gerek. Bir siyasi parti kadrosunu, alanın sorunlarını ve taleplerini tespit etmek, çevresindekileri haklı bir mücadele uğruna harekete geçirmek gibi yönlerden sınayacak en iyi yollardan biri ağ örgütlenmesi deneyimi olabilir.

Ağ örgütlenmelerinin devrimci bir siyasi parti için önemini anlatırken, alanından beslenmek, düzenli bir faaliyet sergilemek, kişilere değil faaliyete odaklanmak, öncülük vasfını geliştirmek gibi noktalara değinmiş olduk.

Ya ağlar, partiden nasıl beslenecek?

“Dayanışma”, Saray Rejimi’nin sadaka kültürüne kafa tutsa da kendi başına her zaman sapaşlaşmış bir zemin sunmayabilir. Ağ örgütlenmesi, mücadele boyutu bir kenara bırakıldığında düzen açısından pekâlâ, biriken tepkiyi soğurma işlevi görebilir. Dahası, tek tek faaliyet alanlarındaki sorunları, sermaye düzeni ve onun temsilcileriyle hiç bağdaştırmayan bir zihnin öncülük yaptığı ağ faaliyeti, ister istemez “yardım kuruluşu” düzeyinde kalacaktır. Bir başka risk ise, her ne kadar düzenin kendisi, emek gündemleriyle kent gündemlerini buluştursa da, kimi ağlar bu bütünlüğü görmek konusunda direnç geliştirebilir. Kent yoksulluğu ve yoksunluğunu ihmal eden bir ağ çalışması da yine düzen açısından yönlendirmeye açık demektir.

Nihayet, yüzü yalnız kendi alanındaki sorunlara dönük ve toplumsal bir seslenme kaygısı gütmeyen ağların bir süre sonra kendini bir kısır döngü içinde bulması kaçınılmaz. Mühendisin, bir yerel örgütlenmeden, öğretmenin emeklilerden, gazetecinin sağlıkçılardan dinlemesi, dahası sorun ve gündemlerin ortak kökenlerini tespit edebilmesi gerekir.

İşte, partinin önemi de bu başlıklarda ortaya çıkıyor.

Doğal olarak, “yardım derneği” ile “mücadele örgütü” uçları arasında gidip gelen bir sarkacı andıran ağın sağlıklı bir çizgide durabilmesi, emekçi karakterin yeniden üretilmesi ve farklı ağlar arasında koordinasyonun sağlanması.

Yalnız salgın günleri dahi, halk örgütlenmesinin yaşamsal öneme sahip olduğunu gösterdi. Şimdi yapılması gereken, onları büyütme ve yaygınlaştırmak...

Toplumsal Yeniden Üretim, Kriz ve Siyaset



EBRU PEKTAŞ

Dünyamız sıra dışı bir tarihsel dönemden geçiyor. Salgınla birlikte baş gösteren çok boyutlu bir krizin içindeyiz. Ancak bu krizin çarpıcı yanı özellikle kapitalist üretimin ve emek sürecinin dışında kalan, genişçe bir toplumsal yaşamın neoliberal modelde ne hale geldiğini tüm çıplaklığıyla gözler önüne sermesidir.

Kar odağının dışında kalan “koruyucu sağlık” pratiğinin yokluğundan basit tedbirlerin bile organize edilemeyeceğine kadar hemen her ülkede yaşanan fakır-u zaruret manzaralarının son derece sansasyonel olduğu kabul edilmelidir. Uzay çağı, bilgi ve yoğun teknolojik iletişim toplumu iddialarının ortasında, insanlığın temel organize olma becerilerini bile sergileyemeyecek kadar donanımsız bırakıldığı açığa çıkmıştır.

Donanımsızlık en çok da neoliberal politikaların piyasanın insafına terk ettiği sağlık hizmetinde, kentin bayındırlık hizmetlerinde ve bakım emeğinin çeşitli kollarında kendini göstermiştir. Evdeki bakım emeğinin hijyen, gıda temini, hasta ve çocuk bakımı gibi temel unsurları belki de hiç gündeme gelmediği kadar önemli hale gelmiştir. Kadınların ev içindeki karşılıksız emeği bir yandan ikiyüzlü biçimde yüceltilirken, diğer yandan

yeniden üretim sürecinin yıllar yılı izlenen politikalarla nasıl da kadınlara yıkıldığı gözlerden uzaklaştırılmıştır.

Ev içi emekçiden sağlıkçıya, sokağı temizleyenden yaşlı ve çocuk bakıcısına medeniyetimizin üstünde yükseldiği “bakım ordusu” bir nebze de olsa görünmezlik kalkanından sıyrılmıştır. Kapitalizmin tüketim odaklı yabancılaşmış insanı, temiz bir çevrede yaşamının, su ve doğa kaynaklarının korunmasının, ekosistem dengesinin önemini düşünmek durumunda kalmıştır.

Bakmanın, iyileştirmenin, beslemenin, büyütmenin, ilgilenmenin, dayanışmanın; kısacası “yaşamı var etmenin” yeni bir etiği, yeni ideolojik-kültürel aparatları ve hatta yeni bir siyasal mücadele hattını davet ettiği salgın koşullarında daha da netleşmiştir.

Tüm bunların sınıf politikası için ne anlama geldiği bellidir: İşçi sınıfının üretimden gelen gücünün yeniden üretimdeki büyük, devasa potansiyelle birleştirilmesi; yeniden üretimin tam da olması gerektiği çarkın dişlilerinden biri olarak direniş mevzisine dönüştürülmesi gereklidir. Nasıl ki sermaye için artı değer maksimizasyonu üretim ile yeniden üretim arasındaki hattı boyunca kat ediyorsa, işçi sınıfı ve ezilenler için de aynı hattın bütünü mücadele ölçeğidir.

Ne var ki aslında yıllardır izlenen politikalarla çok da netleşmiş olan bu “üretim ve yeniden üretim bütünlüğü” içinde yeniden üretim, sosyalist hat içinde gölgede kalmıştır. Diğer bir deyişle “yeniden üretimdeki” devasa dönüşüm sınıf politikasının merkezi hattı içine girememiştir.

Tüm bunlara bakıldığında aslında güncel mücadele stratejilerini de hesaba katan temel ve tarihsel bir sorgulama önümüze çıkmaktadır.

Burjuva toplumu için Marksist ifadesiyle “emeğin yeniden üretim süreci” dediğimiz alan tarihsel olarak ve günümüzün neoliberal döneminde nasıl bir konum almıştır? Tüm bunlar bugünün salgın koşullarında sınıf siyasetine ve toplumsal cinsiyet mücadelelerine nasıl tercüme edilmelidir?

Üretim ve yeniden üretimin bütünsel hattı

Kapitalist toplumda bir işçinin emek sürecine dahil olabilmesini sağlayan toplumsal/bireysel koşulların tümü “emeğin yeniden üretim sürecinin” konusudur. Kabaca ifade etmek gerekirse, işçinin beslenme, barınma, sağlığını muhafaza etme, dinlenme, eğlenme, sosyalleşme gibi uğraşlarının tamamı onu emek süreci için hazırlar.

Üretim ile yeniden üretimin mekan ve zaman olarak ayrışması ise tarihsel olarak görece yeni bir olgudur. Zira kapitalizm öncesi üretim tarzlarında bu ikisi çoğunlukla iç içe geçmiştir. Kapitalizmle birlikte üretim ve yeniden üretim etkinliklerinin ayrışması yıllar içinde kalıcılaşmış, aradaki maddi bağ görünmez hale gelmiştir. Bu ayrışma zaman ve mekan olarak bir uçta işyerinin, fabrikanın, atölyenin, diğer uçta ise evin, mahallenin, yaşam alanlarının olduğu yeni bir toplum biçimi yaratmıştır.

Kapitalist için başlangıçta önemli olan fabrika ya da işyeridir. Özgür emekçi fabrikanın, üretimin dışındaki yaşamında özgürdür nihayetinde. Kentleşme ve proleterleşme arttıkça fabrikanın dışının da düzenlenmesi, kentlerin bayındırlık hizmetlerinin kurulması, sağlıklı yaşam alanlarının dizayn edilmesi, eğitimin, ulaşımın sağlanması, dinlenme–eğlenme mekanlarının oluşturulması ölümün kol gezdiği işçi sınıfı kentleri için bir zorunluluk halini almıştır.

Yeniden üretimin krokisi sınıf mücadelelerinin de izlerini taşıyarak on yıllar, yüzyıllar içinde şekillenmiştir. Buna karşın kroki ne kadar gelişirse gelişsin, yaşam faaliyetlerinin büyük kısmının içinde gerçekleştiği konutların içinde, “karşılığı ödenmeyen emek” olarak kadın emeği aynı kalmıştır. Kadının ev içindeki emeği ile işçi ailesinin üretim sürecindeki emeği arasındaki bütünlük ilki aleyhine bozulmuştur. Üretim ile yeniden üretimdeki ayrışma “ev içi emeği” değersizleştirilmiş, piyasanın görünmez “proleter bakıcı ve yetiştiricileri” olarak kadınlar sermayenin kar düzenine yedeklenmiştir. İşçi sınıfı ailesindeki ev içi cinsiyetçi

Neoliberalizmle birlikte evin idaresinden, kışlık erzak hazırlamaya, çocuk ve yaşlı bakımından geçimlik işler tutturmaya, hastayla ilgilenmekten konfor ve hijyen sağlamaya “özel alemde” yürüdüğü sanılan şeyler, tüm yükümlülüğü ile tekil olarak emekçi ailelere ve kadınlara yıkılan şeyler olmuş, “hayatta kalmak” azami ölçülerde bireyselleştirilmiştir.

iş bölümü, yeniden üretimin maliyetini düşürerek bir “direnme mevzisi” olarak kalıcılaştırmıştır.

Biraz daha açalım.

Evet, öncelikle sınıflı toplumlar tarihi boyunca kültürü de arkasına alarak biriktire biriktire, süze süze ortaya çıkmış cinsiyetçi bir işbölümü var. Bin yıllar boyunca kadınlar, sözgelimi evin içindeki her şeyle ilgili muazzam bir kültür biriktirdi. Ekmek yapmak, çocuk bakmak, hijyeni sağlamaya dönük her türlü pratik, kış için konserve yapmak, sebzeleri kurutmak, turşular, reçeller yapmak, hastaları iyileştirmek vs. hep “kadın işi” oldu. Ancak bu işlerin kadının insandan sayılmadığı tarihlerde bile hep bir değeri, toplumsal önemi vardı. Kadın, kendisi olmasa bile işi değerli olan bir toplumsal “varlıktı”.

Büyü kapitalizmle bozuldu. Kapitalizm yalnızca “dinsel tutkuların, şövalyece coşkunun, dar kafalı duygusallığın en ilahi vecde gelmelerini” değil, bir o kadar kadınlığın yüzyıllardır biriktirdiği kültürü de “bencil hesapların buzlu sularında boğdu”. Ev ile işyerinin ayrılması ve evin “ekonominin dışına” ötelenmesi bu kültürün değersizleşmesinin altyapısını oluşturdu.

Kapitalizm, eve ait kültürü duygusal değerinden, ritüelinden soyutlayıp cam kavanozlara, plastik kâselere, pet şişelere tıktırdı. Böylelikle bir yandan “kadın işini” alınıp satılabilir bir metaya dönüştürürken, aynı hızla evdeki kadınları “emeğin yeniden üretim sürecinin” maliyetini düşüren, değersiz ve bedelsiz işlerin eklentisine indirgedi.¹

Engels’in şu sözleri özel alana havale edilerek değersizleştirilen kadın emeğini oldukça iyi nitellemektedir:

Çocuklarıyla birlikte birçok evli çiftleri kapsayan eski komünist ev ekonomisinde, kadınlara bırakılan ev yönetimi, tıpkı erkekler tarafından yiyecek sağlanması gibi, toplumsal zorunluluk taşıyan bir kamu işiydi. Ataerkil aile ve ondan da çok monogamik bireysel aileyle birlikte her şey değişti. Ev yönetimi, kamusal niteliğini yitirdi. Bu iş artık toplumu ilgilendirmiyor; bir özel hizmet haline geldi; toplumsal üretime katılmaktan uzaklaştırılan kadın, bir baş hizmetçi oldu.²

Karşılığı ödenmeyen emek ve toplumsal proletarya

Marksizm ‘yeniden üretim’ kavramıyla kadının ailedeki köleleş-tirmesinden bahsetse de ‘karşılığı ödenmeyen emek’ olarak kadın emeği ile ilgili daha ayrıntılı tartışmalar 60’lı yıllardan beri yürütülmektedir ve bu anlamda yeni olduğu söylenebilir.

Gülnur Acar-Savran, ev emeğinin tanımlanmasına ilişkin oldukça berrak bir girizgah oluşturmuştur. Kadınların görünmeyen emeği, cinsiyete dayalı işbölümü ve toplumsal cinsiyet ilişkileri çerçevesinde harcanan bir emek biçimidir ve patriarkal yapının en temel dayanaklarından biri olarak nitelendirilebilir.

1 Ebru Pektaş: Cinsellik, Şiddet, Emek – Toplumsal Cinsiyetin Anahtar Kavramları, İleri Kitaplığı Yayınevi, İstanbul: 2017. Bkz: “Emek” bölümü.

2 K. Marx, F. Engels, vd.: Marksizm, Kadın ve Aile, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, s. 159.

Bu emek görünmeyen emektir, çünkü birincisi doğallaştırılmış emektir. Ev içi, aile, özel alan ve bu alandaki cinsiyetçi işbölümü, patriarkanın modern biçimi olan kapitalist patriarka çerçevesinde, toplumsal-olmayan dolayısıyla da “doğal” bir alan olarak kurulur. (...) Bu emeğin görünmeyen emek olmasının ikinci nedeni, onun miktarını da gizleyen ev içi çalışma düzenidir. Ev içinde yapılan işlerin belirlenmiş mesai saatleri yoktur. Bu düzende, çalışmayla dinlenmeyi, iş zamanıyla boş zamanı, iş yapmakla sevgi paylaşmayı ayırtırmak neredeyse olanaksızdır; tersine iç içedir bunlar. Böyle olunca da neyin emek harcama, neyin sevgi ve şefkat gösterme, neyin çok sıklıkla şiddet tehdidi karşısında zorunluluktan yerine getirilen görevler, neyin gönülden yaşamı paylaşma olduğu görünmez. Üçüncüsü ve en önemlisi, karşılıksız olduğu için görünmezdir bu emek. Kadınlar ücret karşılığı başka bir işte çalışsalar da, tam zamanlı ev kadınlığı yapsalar da, çocukları, kocaları ve kocalarının yakınları için harcadıkları bu emek karşılıksız emektir.³

Bu doyurucu tanımlama içinde ev emeği artık özgün bir yere oturmaktadır. Bu anlamda tarımda ücretsiz aile işçiliği yapan, kentte ise esnaf ailesinin küçük işletmesinde çalışan ya da kocalarının bürolarında karşılıksız sekreterlik vb. yapan kadınlar da bu tanım içinde düşünülür.

Günümüzde özellikle beslenme, giyim, hijyen gibi ev içi emek konuları daha fazla endüstriyel ve ucuz hale gelse de yaşam süresinin uzamış olması kadınların üzerindeki bakım emeği yükünü artırmaktadır. Bu yükler kapitalist sınıfların tümüyle ilgi alanı dışındadır.

Tüm bunları klasik bir kavramla buluşturabiliriz.

3 Gülnur Acar Savran – Nesrin Tura Demiryontan: Kadınların Görünmeyen Emeği, Yordam Kitap, İstanbul: 2020, s. 11.

Emeğin yeniden üretiminin ev içinden kente doğru uzandığı geniş ölçek “toplumsal yeniden üretim” kavramıyla tanımlanabilirse, en geniş ifadesiyle bunun içindeki “bakım ordusu” da toplumsal proletaryanın en önemli bileşenlerinden biridir.

Toplumsal proletarya kavramının üstün yanı, üretimi toplumsal alanın tümüne genellemesi, böylelikle de kadınların toplumsal yeniden üreticiler olarak, dışlanmış grupların ise yedek işçi ordusunun bir bölümü olarak oynadıkları yaşamsal önemdeki rolü göz önüne alınmasına olanak tanınmasıdır.⁴ (4)

Kadınların “toplumsal yeniden üreticiler olarak” politik önemleri, yeniden üretim alanında basitçe bu işleri kim yapacak konusu etrafında örülmemelidir. Ötesi yeniden üretim alanının çelişki ve çatışmaları pek çok tarihsel momentte kanlı canlı mücadele konusu haline gelmiştir.

Nitekim tarihte hemen bütün önemli toplumsal kalkışmalarda, büyük toplumsal alt üst oluşlarda kadınların özel bir rolü olmuştur. Fransız Devrimi’nde Versailles yürüyüşü kadınlar tarafından, “ekmek ayaklanmaları” olarak başlatılmıştı. Paris Komünü’nde fişek yapımından barikatta savaşımaya, “devrimci tencerelerden” hastaneler kurmaya kadınlar yaşamsal pozisyondaydı. Ekim Devrimi’ne giden savaş günlerinin yine “ekmek ayaklanmaları” kadınların eseri idi.

Bakım siyaseti

Peki üretim ile yeniden üretim arasında yukarıda bahsettiğimiz bütünlüğün günümüz kapitalizmi için ve daha özeldede içinden geçtiğimiz salgın krizi için anlamı nedir? Ne tip yeni gündemler karşımızdadır?

Neoliberal politikalar kazanılmış sosyal hakları budarken, kreş, yaşlı bakımı gibi hizmetlerden sağlık güvencesine, kamusal kent

4 Metin Çulhaoğlu: “Varoşlar ve Kent Yoksulluğu: Sınıf Mücadelesinde Mekan ve Bütünlük Sorunları”, Sosyalist Politika No: 10, Ankara: 1996, s. 100.

olanaklarına, dinlenme, tatil yapabilme gibi kazanımlarla gündelik yaşamın her veçhesini piyasalaşmaya, özelleştirmelere kurban etmiştir. Bu nedenle sınıf mücadelesi işçilerin yalnızca üretim alanındaki ücret, mesai, çalışma koşulları gibi haklarını değil, aynı zamanda sigorta, kreş, emzirme izni, süt yardımı, toplu taşıma indirimleri, toplu konut, sağlık hakları gibi yeniden üretimle ilişkili hakları da gündeme almıştır.

Dahası yeniden üretim alanına saldırmak kapitalistler için bir sınıf stratejisidir:

(...) kapitalizm, üretim alanındaki savaşı kazanmak için toplumsal yeniden üretim alanına acımasızca saldırır. Bu yüzden kamu hizmetlerine saldırır, bakım hizmeti yükünü bireysel ailelerin üstüne yıklar, sosyal bakım hizmetlerini keser. Yani tüm işçi sınıfını savunmasız hale getirmeye ve iş yerlerine doğrulttuğu vahşi saldırılara karşı işçi sınıfının direngenliğini kırmaya çalışır.⁵

Yaşamın çok çeşitli alanlarında sermayenin girmediği deliğin kalmaması, piyasalaşma, metalaşma ve yoğun vergi yükü ile “ikincil sömürü biçimleri” denilebilecek muazzam çeşitlenmiş bir toplumsal manzara yaratmıştır.

Kapitalizmin şımarık çocuğu neoliberalizm, yıllar yılı “yeniden üretimin” maliyetlerini kısıtıkça, yeniden üretimi değersizleştirmeye, görünmez kılmaya, onları özel sorunlar alemine defetmeye çalıştıkça bugünün krizi kaçınılmaz olmuştur. İşte bugün, pandemi kriziyle karşımıza çıkan dünya tablosu, çok daha katmanlaşmış biçimde yeniden üretim sürecinin sınıfsal ve ataerkil hatlarını ortaya koymaktadır. Kriz tüm cüssesiyle “yeniden üretime” çöreklenmiştir.

Tithi Bhattacharya'nın tespiti oldukça anlamlıdır:

5 Tithi Bhattacharya: “Toplumsal Yeniden Üretim Kuramı Nedir?”, Çeviren: Sevde Öztürk. <https://ilericikadinlarameclisi.org/toplumsal-yeniden-uretim-kurami-nedir/>

Tam da tecrit koşullarında olduğumuz şu günlerde, kimse ‘borsa simsarlarına ve yatırım bankacılarına ihtiyacımız var! Bu hizmetler devam etsin!’ demiyor. ‘Hemşireler, temizlik işçileri, çöp toplama işçileri çalışmaya devam etsin, gıda üretimi devam etsin,’ diyorlar.⁶

Neoliberalizmle birlikte evin idaresinden, kışlık erzak hazırlamaya, çocuk ve yaşlı bakımından geçimlik işler tutturmaya, hastayla ilgilenmekten konfor ve hijyen sağlamaya “özel alemde” yürüdüğü sanılan şeyler, tüm yükümlülüğü ile tekil olarak emekçi ailelere ve kadınlara yıkılan şeyler olmuş, “hayatta kalmak” azami ölçülerde bireyselleştirilmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi yıllar yılı gelişen bu tablo “evde kal” mottosuna sığdırılan salgın kriziyle birlikte daha da görünür olmuştur. Özellikle “bakım krizi” belirgin biçimde öne çıkmaktadır.

AKP rejimi çocuk, hasta ve yaşlı bakımını adım adım hanelerin birim sorumluluğuna ve daha somut olarak kadınlara yıkmanın politikalarını yıllardır uyguluyor. Sözgelimi, Türkiye’de 0-5 yaş arası çocukların yüzde 86’sına anneleri bakıyor. Bu durum kadın istihdamının önündeki en önemli engellerden biri. Nitekim ülkemizde kadın istihdamı yüzde otuz civarında ve milyonlarca kadın, 11 milyon civarı öncelikli olarak çocuk bakmak zorunda kaldığı için iş yaşamının dışında bulunuyor. İşverenler (150 üstü kadın çalıştıran yerlerde) kreş açma maliyeti yerine ceza ödüyor. Bu nedenle yasal zorunluluklara göre işverenlerin binde birinin kreş açma zorunluluğu olmasına rağmen yarısı bile kreş açmıyor.⁷

Yine ülkemizde AKP için kreş kapatmak adeta bir devlet politikasına dönüşmüş durumda. Kamu kurum ve kuruluşlarında

6 Tithi Bhattacharya – Sarah Jaffe: “Toplumsal Yeniden Üretim ve Salgın”, Çeviren: Serap Güneş.

<https://terrabayt.com/dusunce/toplumsal-yeniden-uretim-ve-salgin/>

7 Feray Yağmur: “Kreş hakkı ve Anayasa değişikliği”

<https://ekmekvegul.net/dergi/kres-hakki-ve-anayasa-degisikligi>

2008 yılında 497 olan kreş sayısı, 2015'te 121'e, 2016'da 56'ya düşmüştür. Benzer şekilde, engelli ve yaşlı bireylerin bakımı kamusal olanaklar içinde neredeyse imkansızlaşmıştır. Engelli bakımında, evde bakım hizmeti için yapılan nakdi yardımlar kamusal bakım hizmetini ucuz bir maliyetle ortadan kaldırmakta, kadınları da eve mahkum etmektedir.

Tüm bunlar aslında buz dağının görünen kısmıdır. Zira özel ile kamusalı en çok birleştiren “bakım emeği” çok daha geniş bir perspektifle ele alınabilir. Bu nedenle bakım kavramına daha çok eğilmek, bakım krizini sorunsallaştırmak önemlidir.

Bakım kavramı ile ilgili geniş bir perspektif şudur:

Bakım yalnızca insanların başkalarının fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarını karşılandıklarında verilen emekten ibaret değildir. ‘Bakım’ aynı zamanda insan ve insan-dışı yaşamın refahı ve gelişimi için gerekli olan her şeyin teminini içeren kalıcı bir sosyal kapasite ve pratiktir.⁸ (8)

Geleceğin toplumu bu türden bir insani kapasiteyi norm olarak benimsemek durumundadır. İşin aslı bu türden pratiklerin çoğaltılması ve siyasi taleplerle birleştirilmesi güncel de bir görevdir. Her şeyden önce tümüyle kadınların sırtına yüklenen bakım emeğinin çeşitli düzeylerde bugünün toplumunda bile kamulaştırılması mücadele konusudur. Dahası güncel olarak, dayanışma ağlarından erzak temini komiteleri kurmaya, “bakım toplulukları” oluşturmaktan, sosyal politika talepleri geliştirmeye, meclisleşmeye uzanan araçlar serisi geliştirilmeli, var olanlar güçlendirilmelidir.

8 Bakım Kolektifi: “COVID 19 Pandemisi: Bir Bakım Krizi”, Çeviren: Bermal Küçük. <https://terrabayt.com/dusunce/covid-19-pandemisi-bir-bakim-krizi/>

Dünyada Pandemi: Sosyalist Sol, Dayanışma, Kriz ve Talepler



TOPRAK AKIN

Koronavirüs dünyayı sarsmaya devam ederken pandeminin sonuçları yavaş yavaş gözlemlenebilir hale geliyor. İşçiler ücretsiz izne zorlanıyor, kadınlara ve LGBTİ+'lara yönelik şiddet artıyor, cezaevlerindeki koşullar ve tutukluların maruz kaldığı riskler ay-yuka çıkıyor. Pandemi ile geçen birkaç ayda, kapitalizmin bir sistem olarak pandemi ile başa çıkmada başarısız olduğunu bir kez daha görmüş olduk. Dünyanın her yerinde aldıkları kararlarla ve kriz döneminde verdikleri tepkilerle hükümetlerin sermaye dostu ve işçi sınıfı düşmanı oldukları bir kez daha gözler önüne serildi. Yaygın test yapmakta ve erken teşhisle virüsün yayılmasını önlemekte geç kaldılar. Birçok ülkenin sağlık sistemi ciddi bir çöküş yaşadı. On binlerce insan hayatını kaybetti, milyonlarca insan işsiz kaldı. Virüs, ülkeler arasında çok hızlı bir şekilde yayıldı ve neredeyse tüm kapitalist devletler ne pandeminin yayılmasına karşı etkili önlemler alabildi ne de pandemi sonucunda ortaya çıkan sorunlarla baş edebildi. Pandemi sürecinin bu kadar kötü yönetilmesinin nedeni basit: Kapitalist üretim ihtiyaca göre değil, kara göre şekilleniyor. Virüs yayılmaya devam ederken sağlık, ekonomi ve toplumsal hayat üzerindeki zararı da derinleşiyor. İşsizlik ve yoksulluk çok yoğun bir şekil-

de artıyor ve dünya genelinde ciddi bir ekonomik kriz kapıda. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) yaklaşık 195 milyon insanın işsiz kalabileceğine dair bir rapor yayınladı. Artan işsizlik hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde etkiler yaratacak ve işsizlik yardımından yararlanamayan kesimler, özellikle de kayıt dışı çalışan ve göçmen işçiler bu durumdan çok daha fazla etkilenecek.

Birleşmiş Milletler'in Dünya Gıda Programı'na göre, dünya genelinde pandemiden önce 820 milyondan fazla insan açlık tehdidi altındaydı. Neredeyse bütün Afrika ülkelerine yayılan koronavirüs özellikle ekonomilerin zayıf, sağlık sisteminin yetersiz olduğu ülkelerde ciddi anlamda zor koşullar yarattı. Koronavirüs salgını milyonlarca insanın daha açlık tehdidiyle karşı karşıya kalmasına sebep oldu. Acil gıda ihtiyacı arttı. Dahası, güney İtalya, Bolivya, Lübnan ve Nijerya başta olmak üzere birçok ülkede protestolar başladı. Eylemlerin temel mottosu "iş yoksa ekmek de yok" oldu ve yaşamak için devlet desteği talepleri öne çıktı. Yine de bütün bunların ötesinde kapitalistlerin değil işçilerin iktidarda olduğu bir toplumsal sisteme ve bunun mücadelesinde tamamıyla yeni bir örgütlenme biçimine ihtiyacımız var. İşçi sınıfı hareketinin bağımsız inisiyatifıyla kendi talepleri etrafında oluşacak bir mücadele biçimine: "Sağlıkta kâr amacı gütmeye son verin!" sloganıyla.

Pandemi koşullarında sınıf mücadelesi

Pandemi dünyayı vurmadan önce, sınıf mücadelesi dünya genelinde yükselme eğilimindeydi. ABD'de bile emek mücadelesi yıllar sonra öğretmen grevleri ve Amazon işçilerinin grevleri gibi örnekler sayesinde sokakta mücadeleye dönüş yapmıştı. Şili'den Lübnan'a dünyanın her yerinde ayaklanmalar vardı. Çoğu ülkede talepler sol söylemlerle birleşiyordu. Koronavirüs pandemisi, sosyal izolasyonla ve bazı örneklerde ulusal birlik söyleminin ortaya atılmasından sonra sınıf mücadelesini geriye atmış gibi görünüyor. Yeni sosyal mesafe normali, zorunlu karantinalar ve gönüllü izolasyon örgütlü mücadele karşısında büyük

bir engel teşkil ediyor. Ne yazık ki dünya sosyalist solu buna karşı henüz bir yöntem geliştiremedi, yani sosyal izolasyona rağmen güçlü ve yerleşik bir dayanışma pratiği yaratamadı.

Dahası, “ortak düşman” a karşı savaş halinde olduğumuz fikri bütün medya organlarını ve siyasi söylemi ele geçirmiş durumda; ancak sınıfsal gerçekler toplumsal harmoni perdesi altına saklanamayacak kadar ortada. Krizin her noktasında sınıf mücadelesi göz önünde. Bu bağlamda sık sık kullanılan savaş zamanı benzetmeleri çok da haksız sayılmaz. Pandemi iktidarlar için, ulusal birlik söylemini istismar etmek ve işçi sınıfını ulusalcılık sularına itmek için kullandıkları bir araç haline geldi. Ancak, aynı Birinci Emperyalist Paylaşım Savaşı’nda olduğu gibi, bu “savaş” durumu, sınıflar arası çelişkilerin çok daha görünür hale gelmesine yol açarak sınıf mücadelesinin tekrar yükselmesine kanalize edilebilir. İşsizlik ve yoksullukla başa çıkmak için oluşturulan talepler için mücadele solun daha fazla öne çıkması için önemli fırsatlar yaratabilir. Hem taleplerin yükseltilmesi hem de dayanışma pratiklerinin yaratılması solun ve insanlığın pandemi sonrası dönemi göğüsleyebilmesinin yolu gibi görünüyor.

Verilere göre, kadınlar pandemiden en çok etkilenenler arasında. Dünya Ekonomi Forumu’na göre, “Koronavirüs kadınları erkeklerden daha kötü etkilemiş olabilir”. Kadınlar büyük çoğunlukla toplum ve aile içinde bakım işleriyle uğraşanlar ki daha önceki salgın hastalık dönemlerinin de istatistiklerini göz önünde bulundurursak, bu durum onları enfekte olmaya daha açık hale getiriyor.

Siyasal eylem olarak dayanışma

Koronavirüs gündemi, hayatımıza yeni terimleri dahil ederken bir süredir gündemimizde olan dayanışmanın, dünyanın çeşitli yerlerinde bu salgınla baş edebilmekte bir siyasal eylem ve kolektif hayatta kalma yöntemi olarak daha sık kullanılmaya başladığını görüyoruz.

Pandemiyle ve çözüm üretemeyen, koruyamayan kapitalizmle başa çıkmak için dayanışmanın öneminin bir kez daha görüldüğü şu günlerde, dünya genelinde sosyalist solun tutuk kaldığını söyleyebiliriz. Bağımsız inisiyatifler ise çeşitli dayanışma pratikleri yaratsa da siyasal alternatifler geliştiremiyor, hatta bazıları sistemi rahatlatmaya yarıyor. Örneğin Katalonya’da dayanışma kooperatifi olarak kurulan ve aslında Türkiye’de de yaptığımızı benzer çalışmalar yürüten örgütlenmelerin, salgının yarattığı krizi sistem lehine rahatlattığını ve siyasetsiz kaldığını söylemek yanlış olmaz.

Aksi bir örnek ise, ABD’nin New York şehrinde başlayan kira ödemiyoruz hareketi. Ekonomik krizin etkilerinin giderek arttığı, her hafta milyonlarca işçinin işsiz kaldığı Amerika’da işçilerin yaşamı giderek zorlaşıyor. En temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayan işçiler bu konuda bir an evvel önlemler alınmasını talep ediyorlar. Nisan ayında Amerika’daki kiracıların üçte birinin kirasını ödeyemediğini ve bu sayının giderek artacağını dile getiren işçiler, kira ödemelerinin dört ay boyunca ertelenmesi talep ediyor. Emekçiler seslerini duyurabilmek için 1 Mayıs’ta New York eyaletinde “Mayıs’ta Kira Ödeme!” adıyla bir kira grevi başlattılar. Amerikalı işçi ve emekçilerin oluşturduğu çeşitli kiracı birliklerinin çağrısıyla başlayan kampanyada işçilerin hedefi kira ödemelerini 4 ay erteleyen bir yasa çıkarılmasını ve evsizlerin konut ihtiyacının kalıcı olarak karşılanmasını sağlamak. Zaten kiralalarını ödeyemeyen milyonlarca işçinin yanı sıra kira grevine destek vermek için on binlerce işçinin Mayıs ayında kiralalarını ödemedikleri dile getiriliyor. İşçiler ev ev, kapı kapı doluşarak kira grevini yaygınlaştırmaya çalışıyor.

En fazla ilham kaynağı olabilecek dayanışma örneği ise Kübalı doktorların dünyanın birçok ülkesiyle dayanışarak herkese örnek olmalarıydı. Küba üzerindeki ambargo ve çeşitli yaptırımlara rağmen enternasyonalist duygularla dünyanın her yerindeki halklarla dayanışma içerisindediler. Diğer taraftan, dünyada kadın hareketinin de inisiyatif aldığını, kendi özgün savunma mekanizmalarını geliştirdiğini söyleyebiliriz. Kadınlar, artan ev içi şiddete yönelik dayanışma mekanizması olarak yaygın talepler öne sürüyor, Fransa ve İspanya başta olmak üzere çeşitli ülkelerde önlemler alınmasına ve koruma mekanizmalarının geliştirilmesine önyak oluyorlar. “Maske 19” koduyla şiddete uğradıklarını şifreleyen kadınlar artan şiddetle mücadele etmenin yeni yollarını geliştiriyorlar.

Kriz emekçileri vuruyor

Bugünün krizi, bütün sendikaların, sol/sosyalist örgütlerin ve işçi sınıfının, toplumun acil ihtiyaçlarını karşılayabilecek bir olağanüstü program etrafında bir araya gelmesini gerektiriyor. Aşağıda belirtilen talepler dünya genelinde koronavirüsün yayılmasını önlemek, işçi sınıfının acil taleplerine işaret etmek ve çöken ekonomi karşısında toplumun büyük çoğunluğu için temel gelir ve hayatta kalma güvencesi sağlamak amacıyla oluşturulmuştur. Dünyanın birçok yerinden toplanan veri ve talep havuzundan yararlanılmıştır.

Farklı ülkelerde, özellikle de sınıf mücadelesinin keskin olduğu yerlerde, hükümetler COVID-19'u siyasi çıkarları için özgürlükleri kısıtlamak ve mücadele eksenli eylemlilikleri engellemek için de bahane olarak kullanıyor. Şili bu anlamda en önemli örneklerden biri: Pinera hükümeti salgına karşı mutlak kayıtsızlığını bir kenara bırakıp virüsün doğuracağı devasa sonuçlardan dem vuruyor ve kitlesel eylemlerin iptali gibi önlemler talep ediyor. Ancak hala Şili sosyal sağlık sisteminin maddi kaynaklardan yoksun olmasından ve emekçilerin ücretsiz teste erişiminin sözkonusu olamayacağından bahsetmeyi kesinlikle reddediyor.

Acil olarak bu toplumsal krizi önlemek için bir önlemler dizisinden bahsetmiştik. Bu önlemlerin ötesine geçmek ve sosyalist toplum yaratmak ise sadece ve sadece uluslararası seviyede bütün kaynakların kolektif olarak ele geçirilmesi ve yönetilmesiyle mümkün olacaktır ve bu işçi sınıfı ve mülk sahibi sınıf arasındaki yoğun çelişkiyi ortadan kaldıracak yegâne çözümdür.

Bu nedenle, hükümet ülkenin her yerinde her hafta gerçekleşen eylemleri tehlikeli olduğu gerekçesiyle sönmülendirme peşinde. Pinera sağlık gerekçesiyle “önemli altyapıyı” (hastaneler, tersaneler vb.) askerileştirme gibi kararlara dair cumhurbaşkanına yetki verecek baskıcı bir yasayı geçirmek için kullanıyor. Sağlık politikası adı altında kitlelere yönelen her türlü baskıcı önlemi reddetmeli ve kamusal alanlarda toplanma hakkımıza sahip çıkmalıyız. Bizim bir eylemlilik yapıp yapamayacağımıza hükümetler değil, örgütlerin kendileri sağlık emekçileri ve araştırmacıların danışmanlığında kendileri karar vermelidir.

Dünyanın her yerinden gelen verilere göre, kadınlar pandemiden en çok etkilenenler arasında. Dünya Ekonomi Forumu’na göre, “Koronavirüs kadınları erkeklerden daha kötü etkilemiş olabilir”. Kadınlar büyük çoğunlukla toplum ve aile içinde bakım işleriyle uğraşanlar ki daha önceki salgın hastalık dönemlerinin de istatistiklerini göz önünde bulundurursak, bu durum onları enfekte olmaya daha açık hale getiriyor. Dünya Sağlık Örgütü’nün istatistiğine göre ise, 104 ülkede sağlık ve sosyal hizmet sektörlerinin %70’ini kadınlar oluşturuyor. Dünya Ekono-

mi Forumu'nun verilerine göre, "normal şartlar altında" kadınlar ücretsiz ve ev içi emeğin %76,2'sini sağlıyorlar. Ki pandemi koşulları altında bu oranın arttığı su götürmez bir gerçek ve bize analiz etmek için oldukça büyük bir veri sağlıyor: Gelecekler ve somut koşullar sadece ev içi emeğin kadınların sırtına yüklenmesinin yanı sıra kadına yönelik şiddetin artmasına sebep oluyor. Pandeminin kadınlar için yarattığı diğer bir zorluk ise kürtaj hakkının dünyanın birçok yerinde askıya alınması. Pandemiye karşı mücadele ederken, sağlık sektörü normal hizmetlerini ya devam ettiremiyor ya da minimize ediyor. Zorunlu ve acil olmayan her şey askıya alınıyor ve aslında kadınlar için acil ve zorunlu olan kürtaj hizmetinin askıya alınması kadınları daha çok mağdur ediyor.

Mesele LGBTİ+'lara geldiğinde de aynı şekilde pandemi ekstra problemler yaratıyor. Genç LGBTİ+'ların onları olduğu gibi kabul etmeyen ailelerinin yanında kalmaları gibi. Bu, LGBTİ+ bireyler açısından "normalde" karşılaştıkları şiddetten çok daha fazlasına maruz kalmaları demek. Ayrıca, sağlık hizmetlerine erişim noktasında da, LGBTİ+'lara yönelik ayrımcılık o bireylerin ya sağlık hizmetlerinden yararlanmayı tercih etmemeleri ya da son çare olarak tercih etmeleri sebebiyle onlar açısından daha büyük mağduriyetlere sebep olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye'de de üstelik pandemi döneminde LGBTİ+'ların hedef alındığını, nerdeyse salgının nedeni gibi gösterilip ayrımcılık yaratıldığını ve nefret söyleminin yayıldığını da unutmamak gerek.

Ekolojik kriz ise salgının diğer boyutu. Koronavirüs salgını birçok emekçinin karantinaya girmesine sebep olurken, sanayi gibi endüstrilerin durmasına ya da yavaşlamasına sebep olduğundan doğa kendini iyileştiriyor. Bu durum bize iki şeyi açıkça gösteriyor: İlk olarak, kapitalist tüketim, endüstrileşmiş ve kısa vadeli kara dayalı ekonomi büyük bir ekolojik yıkıma sebep oluyor. Kapitalist tüketimin temel mantığı doğanın sınırsız bir sömürü alanı olduğudur. İkincisi ise, insanlığın doğaya yabancılaşması-

nı ve ekolojik yıkımı durdurmanın tek yolu sosyalist toplumun yaratılmasından geçer.

Tarih boyunca devrimci partilerin ve hareketlerin müdahaleleri gerçek dönüşüm için her zaman bir gereklilik olmuştur. Acil olarak bu toplumsal krizi önlemek için bir önlemler dizisinden bahsetmiştik. Bu önlemlerin ötesine geçmek ve sosyalist toplum yaratmak ise sadece ve sadece uluslararası seviyede bütün kaynakların kolektif olarak ele geçirilmesi ve yönetilmesiyle mümkün olacaktır ve bu işçi sınıfı ve mülk sahibi sınıf arasındaki yoğun çelişkiyi ortadan kaldıracak yegâne çözümdür.

Koronavirüs salgınına karşı uluslararası talepler

Uluslararası ücretsiz sosyal sağlık hizmeti: Koronavirüs testlerinin ücretlendirilmesi yasaklanmalı. Geliri, sosyal güvencesi, mülteci statüsü olup olmadığına bakılmaksızın herkes için yaygın ve ulaşılabilir test.

Ücretli izin: Virüsün yayılması duracaksa eğer bu süre esnasında işçilerin bu koşullar altında ücretli izin hakkı olması gerekir. Kişisel karantinanın daha verimli olabilmesi için işçilere ekonomik güvence.

İşten çıkartmalara ve ücretsiz izinlere son: Batmaya yüz tutmuş şirketler ve iş yerleri kamulaştırılmalı ve işçi kontrolüne verilmelidir. Küçük işletmelere devlet desteğiyle tam maaş ve ücretli izin verilmelidir. Ne olursa olsun, ücretsiz izne çıkartmalar yasaklanmalıdır.

Zenginlere acil servet vergisi: Zenginlere servet vergisi uygulamak milyardların bu acil durum fonuna akmasını sağlayacaktır. Asgari ücret üzerindeki vergilendirme kalkmalı ve gelire göre vergilendirme yapılmalı

Emekçilerin ödemeleri askıya alınsın: Koronavirüs pandemisi esnasında bütün kredi kartı ödemeleri, öğrenci kredileri, araba kredileri ve faturalar askıya alınmalı. Kira ve mortgage ödemeleri durdurulmalı

İşçilerin kontrolünde bütün sağlık bağlantılı sektörler kamulaştırılmalı: Maske, eldiven, dezenfektan ve virüsün yayılmasını durdurmak için gerekli diğer araç gereçleri üretilmeli, ücretsiz dağıtımı sağlanmalı ve sağlık emekçilerinin güvenliği için uygun profesyonel ekipman sağlanmalı. Bu ürünlerin kıtlığı ancak ve ancak kapitalizmin mantıksızlığını göstermekle beraber işçilerin karar verdiği planlı ekonomiye olan ihtiyacı gösterir.

Bütün askeri fonları toplum sağlığı fonlarına aktarılmalı: İşgal etmek, bombalamak diğer ülkelerdeki insanları ezmek için bütçe ayırmak yerine, sağlık sisteminin gelişmesine fon ayırmak. Bütün ülkelerdeki ABD ve NATO üslerinin kapatılması, askeri yardımların durdurulması ve İran, Küba, Venezuela gibi ülkelerin üzerinden ekonomik yaptırımların çekilmesi. Askeri bütçeler derhal sağlık sistemine aktarılması

Siyasi tutsaklar, gözaltılar ve şiddet suçu olmayan bütün tutuklu ve hükümlüler serbest bırakılmalı: Talepler gözaltına alınıp sınır dışı edilirim korkusuyla hastanelere gidemeyen kaçak göçmenleri de kapsamalı. Aşırı kalabalık cezaevlerinde tutulup ölümcül koşullarda olan tutsaklar da serbest bırakılmalı.

Evsizliğe son: Otellerin, ofislerin ve dolu olmayan bütün mülklerin evsizlere tesis edilmesi. Sosyal mesafe kurallarının etkili olabilmesi için kalabalık yerlerin azaltılması ve evlerin yeniden dağıtımıyla evsizliğe son verilmesi.

İşçi sınıfının toplantı, eylem, gösteri, yürüyüş ve miting yasalarına son verilmeli: Toplantı yapma sınırları kaldırılmalı. Bütün gerekli sağlık koşulları sağlandığı koşullarda özgürce toplanma hakkı. Demokratik hakların herhangi bir engelleme olmadan sınırsızca kullanılması.

Enformel işçiler, küçük işletmeciler ve işsizler için işsizlik maaşı

Dış borçların ödenmesine son: IMF ve kapitalist işletmelere kaynak ayırmak yerine, halkların sağlığını düşünme vakti geldi.

Ücretsiz çocuk bakımı ve çocuklar ve gençler için yenilikçi sosyal tesisler: Kadına ve LGBTİ+ yönelik şiddete karşı önlemlerin alınmalı, ekonomik yardım ve güvenli sığınak, koruma taleplerinin karşılanması, göçmenlere, LGBTİ+'lara karşı nefret söyleminin yasaklanması

Sonuç

Sonuç olarak, pandemi bize kapitalist üretim ilişkilerinin kısa süreli kâra dayanması sebebiyle sürekli başarısızlığını göstermiş, dahası dünya genelinde sosyalist sola uyarı niteliğinde bir hatırlatma olmuştur. Olağanüstü süreçlerde tutukluk, dayanışma gibi siyasal olarak sosyalizm mücadelesinin bir parçası haline gelebilecek bir yöntemin sol tarafından yeterince yönetilemediği görülüyor. Yukarıda belirtilen dünya genelindeki en yaygın talepler dayanışma ağlarının siyasallaştırılmasıyla sınıf mücadelesini yükseltebilecektir. Bu uluslararası talepler bizim açımızdan da ulusal çapta ilham kaynağı olabilir.

Kaynakça

<https://twitter.com/collectivat/status/1250467632916070401?s=09>

<https://www.youtube.com/watch?v=WVmnLZFFkw4&feature=youtu.be>

<https://www.leftvoice.org/as-coronavirus-decimates-ecuador-other-poor-countries-wait-their-turn-in-horror>

<https://www.leftvoice.org/the-coronavirus-and-the-class-struggle>

<http://www.marxistreview.asia/pakistan-covid-19-and-agony-of-capitalism/>

<https://foreignpolicy.com/2020/05/01/lebanon-protests-back-streets-economic-crisis-debt-default-lockdown/>

<https://www.youtube.com/watch?v=XHsfjnRB-uA>

<https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/05/cancel-rent/611059/>

<https://edition.cnn.com/2020/04/02/europe/domestic-violence-coronavirus-lockdown-intl/index.html>

Neoliberal Otoriterlikte Siyasal Katılım ve Demokrasi



ERDEM ÇALIŞKAN

Antik Yunan uygarlıklarından bugüne demokrasinin süregelen sorusu şudur: “Halkın kendi kendini yönetimi nasıl sağlanabilir?”

Bu soruyu tartışmaya ne düzeyde temsili veya doğrudan olabileceği gibi uygulamaya dair bir noktadan başlamak, siyasi ve ekonomik eşitsizliklerle bezenmiş sınıflı bir toplumda çok da mümkün değildir. Öte yandan, “madem şartlar uygun değil” diyerek halkın kendi kendini yönetme fikri ve pratiklerinden el etek çekilmesi de mümkün değildir. Bu kilitlenip kalma durumundan çıkmak konusunda, demokrasinin kendisi nereye oturmaktadır?

Yazımız, neoliberal sermaye birikim biçimiyle dünyayı iliklerine kadar sömürürken onu yönetmek için bazen anlamaya varmak bazense üzerinde baskı kurmak zorunluluğunu taşıyan kapitalizmin, demokrasiyi ve onun uygulanma sahasını oluşturan siyasal katılımı nasıl yeniden üretmeye çalıştığını inceleyecektir.

Neoliberal dönemde meşruiyet ve otoriterleşme

Neoliberalizm, ithal ikameci birikim modelinin 1970'lerden itibaren dünya çapında tasfiyesiyle başlamaktadır. Rekabetin önündeki bütün engelleri kaldırarak, dünya üzerindeki her şeyin piyasada alınıp satılabilir hale gelerek metalaşması ve bununla birlikte, ekonomi dışındaki alanların da piyasa kurallarına tabi tutulması neoliberal sermaye birikim modelinin tüm katmanlara etkisini dayatmasının kaba özeti olarak sunulabilir.

Geriye dönüp baktığımızda, neoliberalizmin verimlilik anlayışı, Gayrisafi Yurtiçi Hasılanın (GSYİH) büyümesinden ziyade büyük sermaye odaklarının kâr oranlarının artması, diğer bir deyişle eşitsizliği arttırarak büyük sermaye odaklarının zenginliğine zenginlik katması, toplumun geniş kesimlerineyse sürekli bir yoksullaşma sunmasıdır. Bu noktada piyasanın büyümesi, piyasanın bir parçası olmayan alanların da piyasa mekanizmalarının içine çekilmesi ile görünür.

Başta ekonomik vaatlerle ilkelerini halka benimsetmeye ya da bu ilkelere halkı ikna etmeye çalışan neoliberalizm, bu yolla dünya çapında dönüşüm gerçekleştirecek kadar başarı da elde etmiş, ancak bu başarıyı kalıcılaştıramamıştır. Krizler ve ekonomik dalgalanmalara ek olarak halkın büyük kesimlerinin artan eşitsizlikten payını yakıcı şekilde alması, neoliberalizmin ikna ediciliğini zedeleyerek büyümüştür.

Düzen partileri neoliberal politikaları uygulayabilmek için, küresel güçlerden ve dünya piyasasından da yön alarak ülke içinde halkın çoğunluğunun desteğini kazanmak zorundadır. Bu zorunluluk meşruluk olarak da tarif edilebilir. Düzen partileri ekonomik krizler, faşizan politikalar, ülke içi siyasi krizler veya dış politika sorunlarıyla uğradığı ani meşruiyet sarsılmaları yaşamaya devam etmektedir. Ancak bunlar kadar tehlikeli olan bir diğer etken de süreklileşen dönüşümlerdir. Bu dönüşümlerin başında geniş kesimlere yayılan yoksullaşma gelmektedir. Eşitsizliklerin artışı, emekçilerin yoksullaşmasını beraberinde getirmektedir.

Bir diğer etken ise, sağlık ve eğitim gibi sektörlerin özelleştirilmesiyle yaşadığımız mülksüzleştirmedir. Kamusal hizmetlerin özel sektör eline geçerek halkın sahipliğinden çıkması, yoksullaşmayı pekiştirmektedir. Beyaz yakalı iş kollarının ve küçük üreticilerin işçileşmesi ise bir başka önemli etkidir. Dördüncü olarak ise, her krizli dönemde hesabın emekçiye çıkartılması ve bununla birlikte birçok ülkede görülen artan işsizliktir.

Bu başarısızlık ve artan yoksullaşma, neoliberal politikaların meşruiyet krizinin boğçasını oluşturmaktadır.

Geniş kesimlerin yoksullaştığı, kamusal zenginliklerin özelleştirildiği, emekçilerin haklarının gasp edildiği, küçük üreticilerin piyasaya kurban edildiği, eşitsizliklerin durmaksızın arttığı bu düzende meşruiyet krizi genel itibariyle neoliberal düzenin bir krizidir. Neoliberal programı sürdürmek isteyen partiler de dönüşümün yarattığı meşruiyet krizleriyle yüzleşmek zorundadır. Bu noktada, hükümette kaldıkları süreçte baskı ve rıza araçlarıyla meşruluklarını korumak ve iktidarı sürdüreceği gücü korumak zorunda kalırlar. Öte yandan bir sonraki seçimi de kazanmak zorunluluğu en güçlü iktidar için bile devam eder.

İnsanın siyasi bir varlık olması, toplumun yönetimi hakkında söz söylemesi, sorumluluk olması ve hak sahibi olması rasyonel ve seküler bir tutumdur. Modern kökenleri aydınlanmaya, işçi sınıfının doğuşuna ve Fransız Devrimi'ne uzanan bu tutumlar dünya çapındaki neoliberalleşme ile ideolojik olarak tırpanlanmaktadır.

Bu sürekli ve ani etkenlerle meşruiyet sorunları yaşayan neoliberal düzen, çareyi dünya çapında artan otoriterleşmede bulmuştur. Otoriterleşme en genel özelliğiyle neoliberal yönetim ideolojisinin sorgulanamazlığıdır. Yürütmenin önündeki engellerin kaldırılması ve yargının siyasete bağlanması otoriterleşmenin bir ayağını oluştururken, gündelik siyaset ve muhalefet üzerindeki artan baskı ve şiddet ise bir diğer ayağını oluşturmaktadır.

Ancak bunların ötesinde, neoliberal dönemdeki otoriterleşmenin bir diğer önemli yansıması, alternatifsizleşme ya da diğer bir deyişle, aynılaşmadır. Neoliberal esasların ekonomi politikaları üzerindeki tahakkümünü tartışamayan düzen partileri ekonomiyi siyasetten ayırmayı amaçlamaktadır. Doğuşu itibariyle aslında kaynakların ve hizmetlerin nasıl yönetileceği sorusunu başa yazan siyasetten ekonominin çıkartılması, ekonomik istikrar gerekçesine bağlanmaktadır. Ülkemizde Kemal Derviş politikalarıyla bilinen ekonomiyi siyasetten ayırıştırma süreci, siyasetin asıl odaklanması gereken konularda kurmak istediği mutabakatla siyasi partilerin programlarını büyük oranda aynılaştırmakta ve bu yöntemle de neoliberal politikaları alternatifsiz hale getirmeyi amaçlamaktadır.

Otoriterleşmenin asıl amacı, şu neoliberal ilkede yatmaktadır: “Her işi uzmanına bırakalım.”

“Bırakın da uzmanları konuşsun” önermesi evinde futbol maçı izleyen bir taraftarı bile çok kısa bir süreliğine susturabilir. Oysa tribünlerde, dost meclislerinde veya başka insanlarla birlikte, yine edilgen şekilde futbol izleyen bir taraftar, kendi sözüne en ufak bir ket vurduğu anda bu önermeyi reddedecektir.

İşte neoliberalizm, hem de üretim, tüketim ve bölüşüm süreçlerinin birinci öznesi olan emekçilere “bırakın da uzmanlar konuşsun” demektir. Ekonomiyi iktisatçılara, işyerindeki yönetimi CEOlara, siyaseti parlamentoya bırakmak ve kapalı kapılar ardındaki alınan kararlarla milyonların hayatının belirlenmesi fikri, neoliberalizmin ekonomiyi güvene alma fikrinin arka planını

oluşturur. Ekonomiyle ayrıştırılmaya çalışılan siyaset, kalan haliyle de emekçilere kapatılmaya çalışılır.

Otoriterleşme ve uzmanlara bırakma ile emekçilerin siyasete katılımının engellenmesi, neoliberalizmin etkisiyle içeriğinin boşaltılması ve erozyona uğraması tehlikesiyle baş göstermektedir.

Erozyon tehlikesi altında siyasal katılım

Siyasal katılım; çeşitli sınıfların, grupların, toplumsal kesimlerin veya çıkar gruplarının çeşitli araçlarla toplumun nasıl yönetileceğine müdahale etme, yön verme hakkını kullanmasıdır.

Siyasal katılım kişisel, grup halinde veya örgütlü şekilde devletin yönetimine, kaynakların dağılıma veya politika üretilmesine katılma, etki etme, engel olma veya teşvik etme olarak tanımlanır. Oy vermek, bir siyasi partiye, sendikaya veya STK'ya üye olmak ya da faaliyetlerine katılmak, eylem veya mitinglerde bulunmak, geleneksel veya sosyal medyada siyasi ve toplumsal konularda görüş yaymak veya belirtmek siyasete katılmanın bazı örneklerindedir.

Siyasal katılım araştırmacılar veya akademisyenler tarafından sıklıkla bir eylem veya etkinlik olarak ele alınır. Oysa, Cem Eroğul'un *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*'nda belirttiği gibi siyasal katılım, kişinin, toplumun bir parçası olmasından başlayarak siyasete katılım sağlayacağı mekanizmaların durumunu, katılacak kişinin koşullarını, ideolojik ortamı, hukuki çerçeveyi ve iletişim araçlarını da kapsar.¹ Bu açıdan, salt bir etkinlik veya eylem değil, bir sürecin bütünü olarak görülmelidir.

Bir siyasal katılım örneği olarak, Türkiye'de oy kullanım oranı ele alınırken siyasal katılımı bir eylem veya etkinlik olarak görmek onu sadece var olan dönem içindeki ilişkilerle ele almayı gerektirir. Oysa oy kullanacak kişinin nasıl bir toplumsallaşma süreci geçirdiği, nasıl bir eğitim aldığı, nasıl bir sosyal, siyasi ve ekonomik durumda olduğu, seçim hakkında bilgi edindiği araç-

1 Cem Eroğul: *Devlet Yönetimine Katılma Hakkı*, İmge Kitabevi, Ankara, 1991, s. 42.

ların durumu gibi unsurlar, seçim sürecinin öncesinde toplumun oy kullanmasında belirleyicidir. Bununla birlikte toplumun gözünde seçimin ne kadar tesiri olduğu, ne kadar güven verdiği gibi sorular da ancak siyasal katılım bir süreç olarak ele alındığında görülebilecek meselelerdir.

Yazının başında, neoliberalizmin rekabetçi rasyonalitesine ve topluma dayattığı kurallara kısaca değinmiştik. Dünya üzerinde en büyük ölçekten en gündelik ilişkilere kadar uzanan dönüşürücü etkileriyle neoliberalizm, şüphe götürmez ki siyasal katılımı da otoriterleşme ve içeriğinin erozyona uğratılmasıyla değiştirmektedir.

Bu değişimin ilk ayağı, siyasal katılmanın nesnesinde yatar. Cem Eroğul'a göre, siyasal katılmanın nesnesi kaynakların üretim, tüketim ve bölüşümündeki düzenleyici olan devletin yönetimine katılım, onu etkileme, ona müdahale etmedir. Dünya piyasalarına ve büyük sermaye odaklarına hesap veren bir devlet, geniş halk kesimlerinin müdahalelerine daha en baştan uygun değildir.

İkinci önemli alan, siyasete katılacak kişinin güvenliğidir. Eşitsizliklerin sürekli artışıyla yoksullaşan, enflasyonun dalgalanmalarına karşı savunmasız kalan ve kamu hizmetlerinin özelleştirilmesiyle yüzleşen emekçiler, kalıcı ve yeterli yaşam güvencesi bulamamaktadır. Resmi rakamlarla %15'e dayanan işsizlik ve iş bulma ümidini yitiren milyonlar göz önünde bulundurulduğunda, hayat güvencesi neoliberal dünyada ciddi bir sorundur. Bu da yetmezmiş gibi, neoliberal dönüşümler, piyasanın rekabetçi yapısından dolayı emekçilere sürekli yenilenme, risk alma ve esnek koşullara ayak uydurmayı dayatmaktadır. Bu dayatmalar, iş yaşamında güvencesizlik olarak ortaya çıkmaktadır. Her sektörde karşımıza çıkmaya başlayan güvencesizlik, ekonomik krizin etkileriyle daha da sertleşmekte ve Saray Rejimi'nin piyasayı siyasetleştirmesiyle muhalif emekçiler için daha da tehlikeli hale gelmektedir.

Güvencesizlik ve zor yaşam koşulları, yaşam standartlarını koru-

mak veya insan yaşamına layık olacak seviyeye çıkartmak isteyen emekçilerin siyasete katılımını tehdit etmektedir. Bunun da ötesinde, sıklıkla kişinin siyasi tutumunu yönlendirmekte veya kısıtlamaktadır.

Siyasal katılım konusunda en önemli noktalardan biri de kişinin toplumun bir parçası haline gelme sürecinde aile içinde, arkadaş çevresinde ve eğitim hayatında nelerden, nasıl etkilendiğidir. Çünkü bu süreç, kişinin topluma dair bilincinin de geliştiği süreçtir. Eroğul bu süreç hakkında şöyle söyler: “İnsanlaşmanın koşulu olan eğitim, katılmanın ‘öznesinin’ ortaya çıkması bakımından, temel önemde bir koşuldur.”²

Her geçen yıl etkisini daha da hissettiğimiz eğitimdeki özelleşme ve niteliksizleşme neoliberalizmin tek etkisi değildir. Özellikle üniversite eğitiminin misyonunun “bilgi edinmek ve nitelikli yurttaş olmak”³ yerine “piyasa için ucuz ve nitelikli işgücü yaratmak” doğrultusunda değiştiği açıktır. Özel sektörün ihtiyaçlarını karşılayacak “personel” eğitimi, çok para kazandıracak işlere hazırlanmak veya işsiz kalmak diye iki keskin tarafa ayrıldıkça öğrenciler de yoksullaşmadan kendisini koruyabilmek için kariyerist eğilimlerle sertifika, belge peşinde koşmaya başlamaktadır. Bu koşu, artan işsizlikten dolayı istenmeyen veya uygun bulunmayan işte çalışma zorunluluğu, eğitimin bir yatırım aracı olarak görülmesi ile birleşerek beklentileri de dönüştürmeye başlar.

Piyasa kurallarına göre biçimlenen hayatlar, eğitimden öğrencilerin ve ailelerin de beklentilerini dönüştürmektedir. Vahşi rekabet ortamında daha iyi yaşam standartları istemek, kişileri bireysel bir çıkışa yönlendirmektedir. Bu da beraberinde paranın olmadığı yaşam tercihlerinin sırasıyla kusurlu, istenmeyen ve yanlış olduğu fikrini getirirken, en çok paranın olduğu yaşam tercihlerine ise bütün olumlu anlamları yüklemeye yönelir.

2 Cem Eroğul: “Siyasal Katılım”, *Siyaset Bilimi* içinde, Der. Gökhan Atılğan ve Atilla Aytekin, Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s. 231.

3 İzge Günal: 50 Soruda Üniversite, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2013, s. 133.

Dayanışma yerine “birilerinin üzerine basarak yükselmenin” doğru kabul edildiği yerde insanlar birbirini eşit yurttaş değil, geçilmesi gereken rakipler olarak görür. Wendy Brown’ın dediği gibi, bu süreçte insanlar gücün, kamu olanaklarının, mekanın veya deneyimlerin paylaşıldığı yurttaşlar olmak yerine yatırımcı veya müşteriye dönüşürler.⁴

Siyasetin hukuki çerçevesi de bir başka önemli dönüşüm sahasıdır. Seçme seçilme, örgütlenme hakkı, adil yargılanma, ifade özgürlüğü gibi anayasal haklar siyasal katılım için temel koşulları oluşturmaktadır. Bu başlıktaki dönüşümler kavram çatılarında değil, içeriklerinde görünmektedir. Büyük şirketlerin bir parti veya kişi gibi siyasi alanları manipüle etme olanağına sahip olması dönüşümün önünü daha da açmaktadır. Yargıya yapılan siyasi müdahaleler, yasama süreçlerinin tek elde birleştirilmesi ile otoriterleşmenin en sert veçhelerini göstermektedir.

Bunlara ek olarak, emekçilerin ve tüketicilerin hak ihlallerine karşı mücadelelerinin yasal yollarla engellenmesi, işyeri örgütlenmesinin kısıtlanması veya ücretsiz izin gibi yasa değişiklikleri siyasetin hukuki dayanaklarını baltalamaktadır. Adil yargılanma konusunda Brown, arabuluculuk sisteminin aynı zamanda tüketicilerin hak mücadelesi için toplu eylemden korunmasına hizmet ettiğini de ekler.⁵ David Harvey ise şöyle ekler:

Yargıya erişim sözde eşitlikçi, ama pratikte (ister hatalı uygulamadan dolayı dava açan bir birey, ister DTÖ kurallarını ihlal ettiği için ABD’yi dava eden bir ülke söz konusu olsun) aşırı pahalıdır ve sonuçları genellikle paranın gücüne sahip olanlardan yanadır.⁶

Bilgiye erişim, yorumlamak ve taraf olabilmek için elzemdir.

4 Wendy Brown: Halkın Çözülüşü, Çeviren: Barış Engin Aksoy, Metis Yayınları, İstanbul, 2018, s. 128.

5 a.g.e., s. 178.

6 David Harvey: Neoliberalizmin Kısa Tarihi, Çeviren: Aylin Onacak, Sel Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 86.

Bu şekilde siyasal katılımın bir koşulu haline gelen iletişim araçlarının erişimi, medyanın sermaye tekelleri tarafından domine edilmesi ile sürekli bir baskı altındadır. En büyük medya tekelininin küçük olanların “pazarını” kapatması veya onları satın alma yoluna gitmesi ile özellikle geleneksel medyada şirketlerin ve holdinglerin hegemonyası kurulmuştur. Bilgi, haber ve görüş çeşitliliğinin büyük sermayeler ağzıyla aktarımı, bilgi edinme özgürlüğüne en temelden bir saldırıdır. Buna gazeteciler üzerindeki siyasal baskılar da eklenmektedir. Sosyal medyanın sunduğu imkanlar bu hegemonyanın kırılmasında önemli bir unsur olsa da geniş kesimlere dönük algı manipülasyonuna son verebilecek hünlerde değildir.

Siyasal katılımı etkileyen güvence, eğitim, hukuki durum ve iletişim araçlarının rolü gibi koşullarla birlikte işleyen ve hepsi üzerinde oldukça belirgin etkileri olan bir diğer faktör ideolojik ortamdır. Diğer süreçlerden ayrı bir doğumu olmayan ideolojik ortam için neoliberalizm ekonomiyle ilgili olsun ya da olmasın, bütün ilişkileri piyasa yönetimi gibi işleyen bir rasyonalite ile yönetir.

Siyasal katılımın, toplum gözündeki meşruluğu “neoliberal kurallar” tarafından sınanarak ortaya çıkar. Piyasada alıcısı çok olanın daha iyi olarak kabul edilmesi, bilimden sanata popüler olan her şeyin toplum gözünde meşrulaştırılmasını beraberinde getirir. Çok etkileşim alan bir sosyal medya gönderisinin en haklı veya en doğru düşüncüyü aktardığı kabulü buradan gelir. Katılımın özündeki değiştirmek ve yönlendirmek vurgusu yerine, var olan yapıya eklenmek öne çıkar. İşyerinden eğitime kadar başarısızlığın bireyselleştirilmesi ise siyasal katılımın özünde bozulmalara neden olur. Böylece siyasal katılımın meşruiyeti “neoliberalizmin gerçekleri” tarafından arka plana itilir.

Öte yandan Sennett, yaşamın neoliberal piyasaların başarı kriterleri yoluyla değerlendirilmesinin kişinin öz değerine zarar verdiğini vurgular ve şunları aktarır:

[Bu duruma düşmek] ilk önce düşündüğünüz kadar iyi olmadığınızı fark etmenizi sağlar ve nihayetinde kim veya ne olduğunuzdan emin olmama noktasına gelir.⁷

Harvey, dünyanın dört bir yanındaki işleyişin yönetimden yönetişime doğru değişmesinin ardında da bu gerçeğin yattığını iddia eder.⁸ Yönetişim, kabaca, devlet ve sivil toplumu birlikte yönetmek anlamına gelir. Yönetişim yüksek performansı ödüllendirerek çalışmayı rekabete indirgemeye dayanır. Bu da özdenetim mekanizmalarını doğurur. İplerin neoliberal güç tarafından tutulduğu bir sistemde özdenetim kişiye özel bir tahakküm aracına dönüşür. Başak Coşkun ekonomik ve toplumsal yapıya dönük sorgulamanın, eleştirmenin veya değiştirmenin geri planda kaldığını, bireylerin var olan koşullara en iyi adaptasyonu sergilemeye zorlandığını söyler.⁹ Örneğin bir şirkette, gecesı gündüzü olmadan çalıştırılan bir emekçinin ödüllendirilmesi, doğru olan çalışma şeklinin bu olduğu yönünde bir imaj çizer. Piyasa kuralları hayatın üzerini kara bulutlar gibi sarmışken, şirket çıkarları için doğru olan tutumlar, gündelik hayatın da doğru tutumları olur.

İnsanın siyasi bir varlık olması, toplumun yönetimi hakkında söz söylemesi, sorumluluk alması ve hak sahibi olması rasyonel ve seküler bir tutumdur. Modern kökenleri aydınlanmaya, işçi sınıfının doğuşuna ve Fransız Devrimi'ne uzanan bu tutumlar dünya çapındaki neoliberalleşme ile ideolojik olarak tırpanlanmaktadır.

Neoliberal toplum tahayyülü, insanı sadece piyasa ilişkilerine tabi biçimlere sokmaya çalışır. İnsandaki değeri, piyasa değerine ve bireysel rekabet gücüne indirger. Kendine yatırım yaparak değerini arttırmaya zorlar. Ve bu süreç güçlendikçe, yurttaşlıktan toplumculuğa bütün siyasi bilinç geri plana atılır.

7 Richard Sennett: Karakter Aşınması, Çeviren: Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 151.

8 David Harvey: Neoliberalizmin Kısa Tarihi, s. 85.

9 Başak Coşkun: Neoliberal İktidar ve Özne, Nota Bene Yayınları, İstanbul, 2019, s. 240.

Devlet ve şirketler eliyle başlayan siyasal katılım üzerindeki bu budama, 2000'lerin başından bu yana dünya çapında güçlü toplumsal kökler de kazanmaya başlamıştır. Türkiye ve İtalya'da bolca tartışılan gençliğin siyasete katılımının önündeki engeller konusunda çalışmalar yürüten Emre Erdoğan engelleyici faktörlerden birinin de siyasete uzak aile ve arkadaş çevresi olduğunu, siyasallaşan gençlerin arkadaş grubundan uzaklaştırıldığını anlatır. İdeolojik ortam siyasal katılım üzerinde kulaktan kulağa yayılan bir dışlama politikası gütmektedir.¹⁰

Siyasal katılım ve demokrasinin seyri

Bugün modern toplumun temel ilkelerinden biri olan demokrasi, siyasal katılım üzerindeki baskılar, ideolojik müdahaleler ve erozyona uğratma politikalarıyla köklerinden kopmaktadır. Siyasal katılımdan mahrum kalan bir demokrasi, kitlelerden de kopacaktır. Oysa kökenindeki “demos” (*halk*) ve “kratia” (*yönetim*) kavramlarıyla “halkın yönetimi” anlamına gelen demokrasi, moderniteyle birlikte dünyevi, rasyonel, insanın özne olduğu bir yönetim fikrine de kapı aralamıştır.

Modernitenin üretken çocuğu olarak görülebilecek işçi sınıfı, örgütleri ve mücadelesiyle grevinden siyasi partisine, eyleminden siyasi yayınlarına kadar birçok araçla ve yolla demokrasiyi “halkın yönetimi” kavramına doğru çekmiştir. En ileri örneklerinden birine Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde kavuşan demokrasi, Lenin'in dediği gibi, geri çağırma hakkı ile seçenlerin yetki devretmesini değil, gerçek anlamda denetimi bir hak haline getirmiştir.¹¹ Bugün dünya üzerinde demokrasiye dair çürütülmeye çalışılan neredeyse her şey emekçilerin ve devrimcilerin mirasıdır.

10 Emre Erdoğan: Türkiye'de Gençlerin Siyasal ve Sivil Katılımı, SAGE Yayıncılık, Ankara, 2013, s. 20.

11 V.İ. Lenin: Halkın Devlet Yönetimine Katılımı Üzerine, Çeviren: Metin Çulhaoğlu, NK Yayınları, İstanbul, s. 58.

Modernitenin asalak çocuğu sermaye sınıfı ise, demokrasinin içeriğini sürekli boşaltarak onu temsili, seçimlere dayanan ve geniş kesimlerin rızasının bir göstergesi olduğu iddia edilen bir prosedüre dönüştürmeye çabalamaktadır. En ileri örneğini ABD’de gördüğümüz ve liberal demokrasi olarak adlandırılan düzende temsil, haddini aşarak “parlamentonun onayı halkın onayıdır” ilkesine dönüşmüştür. Parlamentonun dışında meşru siyasetin daralması, halkın denetimini kısıtlamaktadır oysa. E. M. Wood, liberal demokraside temsilin filtre görevi yaptığını öne sürer: “Söz konusu olan siyasi gücün kullanılması değil, onun terk edilmesi, bu gücün başkalarına devredilmesi ve yabancılaşmadır” der.¹² Neoliberalizmin, liberal demokrasinin eğilimini bir adım daha öteye taşıması konusunda ise Harvey şöyle söyler:

Bununla birlikte, neoliberal teorinin yaratıcıları demokrasiyle ilgili derin şüpheler taşır. Çoğunluğun yönetimi bireysel haklara ve anayasal özgürlüklere tehdit olarak görülür. Demokrasi, siyasi istikrar garanti eden güçlü bir orta sınıfın varlığına eşlik eden görece bolluk koşullarında mümkün olan bir lüks gibi görülür. Bu yüzden neoliberaler uzmanların ve seçkinlerin yönetimini tercih eder.¹³

J.J. Rousseau’nun ele aldığı gibi, demokrasi insan haysiyetinin çiğnenmesinin önünde bir engeldir. Ama yalın vaatleriyle “halkın yönetiminden” öte bir ilke sunamaz. Bu haliyle demokrasi Brown’ın belirttiği biçimde, “her derde deva olmadığı gibi, tamamlanmış bir siyasi hayat biçimi de değildir. Ancak o olmadığında, bizi şimdiki zamandan mesul kılan ve kendi geleceğimizi oluşturmamıza hak tanıyan dil ve çerçeveden, o gelecek üstünde başka türlü hak iddia eden kuvvetlere karşı koymamızı sağlayacak dil ve çerçeveden mahrum kalırız.”¹⁴

12 Ellen M. Wood: Kapitalizm Demokrasiye Karşı, Çeviren: Şahin Artan, Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s. 251.

13 David Harvey: Neoliberalizmin Kısa Tarihi, s. 73.

14 Wendy Brown: Halkın Çözülüşü, s. 250.

Demokrasi ve ötesi

Yazımıza “Halkın kendi kendini yönetimi nasıl sağlanabilir?” sorusuyla başlamıştık.

İçinde yaşadığımız dünya çapındaki neoliberal sermaye birikimi, halkın yönetimi sorununa sermaye sınıfı gözünden bakmakta ve demokrasiye “halk hangi uzmanların yöneteceğini seçsin” diye yaklaşmaktadır.

Emekçilerin otoriter devlet aygıtlarına müdahale ederek, kısıtlayarak veya yön vererek onun yönetimine katılması, emekçi siyasetinin güçlenmesi için faydalı olabilecek zeminler sunar. Ancak gittikçe otoriterleşen devletlerin yönetimine emekçilerin katılımını sağlamanın tek yolu temsil mekanizmalarının güçlendirilmesi olarak düşünülmemelidir. Bugünün devrimci görevlerinden biri de, emekçilerin siyasete katılım araçlarını yaygınlaştırarak ve güçlendirerek neoliberal dönüşümün dayattığı uzmanlar yönetimine engel olmak ve emekçilerin öncülüğünde çeşitli toplumsal kesimleri bir araya getirerek kökleri güçlü ikili iktidar arayışlarına girmektir.

Bu noktada, emekçilerin mesleki veya yerel örgütlenmesi siyasal katılımın en temel noktalarından birisi olarak belirginleşir. Bu örgütlenme araçları neoliberal düzene alternatifler üretme iddiasında bulunabilir. Devlet yapısı karşısında tek başınayken yalnız olabilecek emekçi örgütleri, neoliberal dönüşümlerden doğrudan zarar gören bütün kesimlerle birlikte ciddi ve bütünlüklü bir siyasi güç oluşturabilir.

Bahsi geçen tüm olumsuz koşullara rağmen, emekçilerin siyasete katılım yollarını bulmak ve güçlendirmek, edilgenleştirilmeye çalışılan demokrasinin özneleştirici bir basamak olarak kullanılacağı alternatif bir yanıtı üretecek gücü sağlayacaktır.

15-16 Haziran'ı Hatırlamak: Büyük İşçi Direnişi 50. Yılında



ATAKAN YILMAZ

İşçi sınıfı kendisini bütün “saflığı” ile tarihe sunduğunda, gizlenmiş bütün kirliliği ilişkilere açığa çıkardığında, sınıf kinini ezenlere kustuğunda, kısacası sınıf siyasal ve toplumsal yaşama doğrudan müdahale ettiğinde “hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” klişesi canlı bir gerçekliğe bürünür. Tarihin birçok sahnesinde sınıfın görkemli isyanı, hem egemenlerin siyasetini hem de komünistlerin siyasetini değiştirmiş, eşik atlatmış veya plan bozdurmuştur. Türkiye siyasetinde de “hiçbir şey eskisi gibi olmayacak” eşliğini geçen işçi sınıfı ayaklanmaları meydana gelmiştir. Bunların belki de en ünlüsü ve en köklü etkiyi yaratanı 15-16 Haziran ayaklanmasıdır. Neden “en” olduğu ise bu yazının konusudur. Ayrıca, Türkiye siyasetine katkısı bakımından “yarışacak” bir diğer “en” ile, Gezi isyanı ile minik bir yan yana getirme olacaktır.

DİSK'i bitirme operasyonuna karşı işçi sınıfının direnişi

15-16 Haziran'ın etkilerine geçmeden önce, ne olmuştu ona bakmak gerekir sanırım. 15-16 Haziran, DİSK'i bitirmeye ça-

lısan devlete karşı işçilerin cevabı olarak özetlenebilir. DİSK, devrimci sendikaların önemini iyice arttırdığı, Türk-İş gibi işbirlikçi bir sendikanın neredeyse tekel haline gelmiş olduğu bir dönemde, buna tepki olarak doğdu. DİSK, kurulduğu 67 yılından itibaren bu boşluğu çok büyük bir hızla doldurdu. Buna paralel olarak TİP'in yükselişi ve gençlik hareketi, işçilerin patronlarla mücadelesine önemli bir destek oluyor, ayrıca devrimci-işçi kadroların sayısını da arttırıyordu. Gençlik hareketi-TİP-DİSK, devleti her alanda köşeye sıkıştırıyor, ülkeyi patronlar ve patronların temsilcisi AP hükümeti açısından "uçuruma" sürükliyordu. 1967 yılında Milli Güvenlik Kurulu (MGK) Genel Sekreteri Kemalettin Gökakın'ın tespiti, hükümetin bu sorunu ne kadar ciddiye aldığını da gösteriyor. "İş yerlerinde yapılan sosyal yardımlar birbirinden çok farklıdır. Bu yardımların düzeyi bir statüye bağlanmalıdır. Ayrıca bazı sendikaların kazançlarını arttırmak gayesiyle körükledikleri grevler neticesinde yapılan sözleşmelerle işçi ücretlerine eklenen aşırı zamlar da bu farklılaşmayı süratle geliştirmektedir. Maliyeti yükselten bu zamlar, işverenin mamullerini satma, ihraç ve dış piyasa ile rekabet etme imkânlarını baltalamaktadır."¹

Kıscacası, yükselen toplumsal hareket, işçilerin radikalleşmesine olanak sağlıyor ve devlet bunun önünü kesmek istiyordu. İşte "her şeyin başladığı" 1970 yılında, 274. maddenin değişikliği bu istek ile ortaya atıldı. 274. madde, DİSK'in bitirilmesini, yani işçilerin mücadelesinin radikallik eşiğinden uzaklaştırılmasını hedefliyordu. Sendikalar buna karşı ilk mücadelesini TİP'in sendika kökenli vekili Rıza Kuas ile verdi. Rıza Kuas, sendika yöneticileri ile ortak bir değişiklik önerisi vererek mecliste sadece ret kampanyası değil, maddenin işçiler lehine düzenlenmesi için de hamle yapmış oldu. Böylece, işçiler ufak bir karşılaştırma ile hükümetin tasarısının ne anlama geldiğini görecekti. Ayrıca, DİSK, hızlıca taban toplantıları yaparak mecliste tartışılan tasarımın ne anlama geldiğini bütün işçilere anlatmaya başladı. Bu

1 15-16 Haziran Büyük İşçi Direnişi, Birleşik Metal-İş, S. 338.

iki önemli direniş 15-16 Haziran'da sokağa Türk-İş'li işçilerin çıkmasına da sebep olacaktı. Çünkü tasarı sadece DİSK'i değil bütün işçileri etkileyecekti.

Sürecin devamını sanırım hepimiz tahmin edebiliriz. Hükümet işçilerden gelen uyarıları önemsemedi, işçiler komiteler kurdu ve büyük direnişin fitili ateşlenmiş oldu. Büyük günde ise İstanbul'un varoşlarından, fabrikalarından çıkan binlerce işçi kent meydanlarını kuşattı. Binlerce istenmeyen, görülmeyen ve ezilen, kendisini müthiş bir coşku ile dayattı. Tarihte yüzlerce örneği olduğu gibi barikatlar yıkıldı, dövüldü ve meydanlar zapt edildi, ezenlerin en korktuğu cümleler onların yaşam alanlarında haykırıldı. Bu haykırışın hem genel olarak Türkiye siyasetine hem de özelinde Türkiye sosyalist hareketine önemli etkileri oldu. Bu etkilere bakmakta yarar var.

Türkiye için hiçbir şey eskisi gibi olmayacak

15-16 Haziran, yıllarca süren toplumsal hareketliliğin önemli bir eşiği ve uğrağı olduğunu ilk anından bu yana gösterdi. Ayaklanmanın "görünür" sebebi "DİSK'i korumak" olsa da biraz daha detaylı baktığımızda kökünü çok daha derinlerde bulabiliyordunuz. Türkiyeli komünistlerin yıllarca sürdürdüğü mücadelenin rengi, ayaklanmada çok net görünüyor; sınıf, korumak için sokaklara çıktığı sendikaları bile gerisinde bırakacak bir pratiği ortaya çıkarıyordu. Bu tespitleri sadece devrimci örgütler yapmadı, burjuvazi için de ayaklanma ve ayaklanmadan onlara kalan mesajlar netti. Hatta mesajı alan burjuvazinin devrimci örgütlerden daha hızlı hareket ettiğini söylemek çok abartı olmayacaktır.

Ayaklanmayı bastırmak için Marmara Bölgesi'nde ilan edilen sıkı yönetim, hızlıca başlatılan tutuklamalar, eylem yasakları patron iktidarının 15-16 Haziran'ı ne kadar ciddiye aldığını gösteriyor. Yine ayaklanmadan yaklaşık bir sene sonra yapılan darbe de bu ciddiyetin bir kanıtı olarak okunabilir. 15-16 Haziran'ın bahsedilen etkisi burjuvazinin girdiği yönelimin eşik atlamasıdır. İşçiler, gençler, köylüler, kısacası toplumun hareket

Yükselen toplumsal hareket, işçilerin radikalleşmesine olanak sağlıyor ve devlet bunun önünü kesmek istiyordu. İşte "her şeyin başladığı" 1970 yılında, 274. maddenin değişikliği bu istek ile ortaya atıldı. 274. madde, DİSK'in bitirilmesini, yani işçilerin mücadelesinin radikallik eşliğinden uzaklaştırılmasını hedefliyordu.

eden her kesimi gün geçtikçe radikalleşerek «kabul edilebilir» muhalefet çizgisini aşmaktadır. Buna kanıt mı? 15-16 Haziran ayaklanmasında doğrudan Kemal Türkler'in konuşmasına rağmen işçiler asker barikatlarını yarmış ve ülkenin merkezini 2 günlüğüne, birçok fabrikayı da günlerce ele geçirmişlerdir. Bunun yanı sıra patronlar, 15-16 Haziran ayaklanmasından kendileri için sadece olumsuz değil olumlu sonuçlar da çıkarmıştır: İşçiler, büyük yığınlar öznesizdir. Evet, sosyalistlerin mücadelesi, sosyalist kadroların ayaklanmadaki payı çok önemlidir, fakat yeterli değildir. Kendiliğinden gelişen isyanların sonucundan işçilerin kaçamayacağını patronlar gayet iyi biliyordu. Bu özne eksikliği, işçilerin mücadelesinin hedefini daraltmış, isyanın odaklandığı noktayı kısa sürede dağıtmıştı. İsyandan hemen sonra, birçoğunun ayaklanmanın seyrine ket vurmaya çalıştığı sendika yöneticilerinin tutuklanması, işçi sınıfını özne ile buluşturacak, ayaklanmanın sonuçlarını tahlil edecek ve işçilere yön verecek her aktörden kurtulma isteğinin doğrudan sonucuydu.

Kısacası, burjuvazi, işçilerin bir dalgalanma halinde gayet rahat düzen dışına çıkabileceğini, Türk-İş işçilerinin bile sınıfsal konumları gereği

kendilerine karşı olabileceğini gördü. Ayrıca herhangi bir korku halinde, “yılanın başını” küçükken ezmek için elinden gelen her şeyi yapacağını da göstermiş oldu. 15-16 Haziran’dan yıllar sonra Gezi’de, 7 Haziran’da aynı zihniyet, öğrendiklerini tekrar edecek ve kendisini korumak için, toplumsal muhalefeti ‘çizgiyi geçmeden’ ezmek için yine elinden geleni yapacaktı.

Sosyalist harekette hiçbir şey eskisi gibi olmayacak

Bu bölüm belki de 15-16 Haziran’ın alameti farikasıdır. Yukarıda da sık sık bahsettik, büyük bir sarsıntıydı bu iki gün. Bu sarsıntıyı en çok hisseden, yön değiştiren ise Türkiye Sosyalist Hareketi oldu. Türkiye Sosyalist Hareketi, bu dönem de büyük bir teorik tartışmanın içerisinde, kendi özgün devriminin öznesini arıyordu. Devrim, özne gibi kavramların tartışıldığı çoğu ülkede olduğu gibi Türkiye’de de tartışma bir noktada kilitlenmişti: Türkiye’de kapitalizmin gelişmesi ve buna bağlı olarak proletaryanın gücü. Acaba proletarya Türkiye’de iktidarı alabilecek kadar olgunlaşmış mıydı?

Özellikle 60’lı yılların başında hararetlenen tartışmalar, «Türkiye’de işçi sınıfı var mı yok mu?» sorusu temel alınarak yapılıyordu dersek yanlış olmaz. Türkiye’de işçi sınıfının var olmaması, işçi sınıfından bir devrim beklenmemesi, kapitalizmin Türkiye’de tam oturmadığı anlamına geliyordu. Bu “anlamaların” çıktılarını hepimiz biliyoruz; aşamalı devrim, öznenin diri güçler olarak tarif edilmesi ve sosyalist devrimi bilinmeyen bir tarihe ertelemek.

Bir diğer taraf ise Türkiye’de sınıfların belirginleştiğini, doğal olarak sınıf mücadelesinin de belirgin ve keskin olduğunu, işçi sınıfının devrimci karakterine vurgu yaparak önümüze sosyalist devrimi koymamız gerektiğini söylemektedir. Özellikle 50’li yıllardan itibaren belirginleşen işçi sınıfı, 60’lı yılların ikinci yarısından itibaren ise direnişlerde kendisini göstermiştir. Yani 15-16 Haziran aslında işçilerin meydanları ilk defa doldurduğu anlamına gelmiyor. 15-16 Haziran’ın özgün yanı, büyüklüğünün yanında bu teorik tartışmaya pratiği ile müdahale etmesi ve kendi

sınıfını dayatmasıdır. Bu iki günden sonra işçi sınıfının inkarı veya dinamik olup olmaması gibi bir tartışmanın anlamı kalmamıştır. İşçi sınıfı bütün görkemi ile kendisini bir sınıf olarak toplumsal mücadelenin merkezine yerleştirmiş ve herkesi kendisine bakmaya mecbur kılmıştır. Kısacası, işçilerin yaktığı tek şey asker barikatı değildir.

Burada önemli olan bir eksiklikten de bahsetmemiz gerekmektedir. Sınıf siyasetini savunan ve sosyalist devrim gibi bir hedefi olan öznelerin, teorik tartışmalarla orantılı bir sınıf çalışmasını yapmadığını görüyoruz. Sınıf içerisindeki sendikacıların veya bazı devrimcilerin ayaklanma sırasında işçilerin gerisinde bir siyasal konumda kalmaları, işçilerin konuşulduğu kadar örgütlenmediğini ve devrimci karakterlerine dair "güvensizlik" olduğunu gösteriyor. Kısacası, sosyalist hareket bir bütün olarak işçi sınıfına teorik-örgütsel veya sadece örgütsel "önem vermeyecek" yanlışa düşmüştür. Bugünden bakıldığında işçilerin mücadeleye biriktirdiği çok net belli olmakta, bir günde 150 bin işçinin sokağa çıkacağı tahmin edilemezse de işçilerin düzeni zorlayacak hamleler yapacağı tahmin edilebilmektedir. O dönem ise işçiler arasında örgütsel faaliyetin boşluğu, sosyalistlerin bunu görmesini engellemiştir.

Sosyalist hareketin ayaklanmadan hemen sonra siyasal bakış açısını değiştirdiğini söyledik. Özellikle 70'li yıllarda işçi hareketinde var olan artış bunun en önemli kanıtlarından. Aynı zamanda Türkiye'nin devriminde işçi sınıfının özne rolünü geriye çeken MDD çizgisinin girdiği tartışmalar, öncü savaşı gibi eğilimlerin işçi sınıfını önemli görüyor olması da 15-16 Haziran'ın etkisini doğrudan gözlediğimiz noktalar.

Sonuca giderken bir karşılaştırma denemesi

Yukarıda bahsedildiği gibi Türkiye'de 15-16 Haziran benzeri birkaç tane "hiçbir şey eskisi gibi olamayacak" dedirten ayaklanma görüldü. Bunlar sola yaptıkları etkiler bakımından incelenmeye değerdi. Fakat ben şu an sadece Gezi isyanı ile 15-16

Haziran'ı karşılaştıracam. Bu "karşılaştırma" aradaki farkları belli etmek için değil aksine ortaklıklarını ve etkilerini daha iyi anlamak için yapılacak. Böylece 15-16 Haziran'ı yalnızca anmaya değil güncel ile doğrudan bağlantısını kurmaya çalışacağım.

Her iki ayaklanma da bu toprakların gördüğü en cüretli ayaklanmalardı. Yığınların bir anda siyaset sahnesine çıkması, "bir mevziyi, kazanımı, alanı" koruma yani direniş karakterli olsa da hem Gezi hem 15-16 Haziran basit bir muhafaza etme değildi. Direnişin saldırıya döndüğü, kaybedilmek istenmeyenden çok daha fazlasını almaya çalışma isteğinin kendisini ortaya çıkardığı ayaklanmalardı.

Yukarıdaki maddeyle bağlantılı olarak her iki hareketin de komünist-özne eksikliğinin olduğunu söyleyebiliriz. Burayı özellikle belirtmemizin sebebi, "öznesizliğin" bu hareketlere hiçbir şeyin doğrudan veya dolaylı yoldan etki etmediği anlamına gelmeyeceğini açıklamak. Zira her iki hareketin de sosyalist hareketin mücadele birikimini kendi içerisinde barındırdığı ve yüzünü sola döndüğü çok açık. 15-16 Haziran'ın bundan daha fazla olduğu bile iddia edilebilir. Zira DİSK bu direnişin merkezinde duruyor ayrıca dönemin TKP'si de ayaklanmada önemli bir rol oynuyordu. Bunun yanında Gezi Parkı'nda sosyalistlerin günlerce çadır kurması bu hareketleri tetikleyen en sade örnekler olarak önümüzde duruyor. Yine ayaklanma sırasında sosyalistlerin etkisini görüyoruz. Fakat bu durum, iki örnekte de komünist-öznenin yetersiz kaldığı gerçeğini değiştirmiyor ve öznesizliğin olumsuz özelliğini ve makus kaderini göstermesine engel olmadı.

Her iki ayaklanma da (15-16 Haziran'da daha açık olsa da Gezi için de bunu iddia etmem garip karşılanmayacaktır) sınıfsal yönleri ile egemen ideolojiyi tamamen korku haline soktu. Egemenler bir bütün halinde bu hareketlerin bastırılmasını destekledi. Gezi'nin bu karakteri biraz daha örtük olsa da istekler ve talepler kitlelerin bize bu yönünü gösteriyor. Aynı zamanda her

iki ayaklanmadan sonra da devlet kitlelerin zorunu "sınırı aşma" olarak algılayıp daha baskıcı bir yönetime eğildi.

15-16 Haziran sol içerisinde bir tartışmayı "kapatmışken" Gezi isyanı ise solun zincirlerini hissetmesine sebep oldu ve şu ana dek süren bir tartışmayı açtı. Sosyalistler, her iki ayaklanmadan temel alarak tezlerini savundu, tezler ortaya attı. Pratiğin muazzam öğreticiliği altında ezilenler, kabul etmeyenler de oldu; görev bilip onunla kol kola yürümeye çalışanlar da. Her ne olursa olsun iki hareket de teorik sıçramalara sebep oldu.

15-16 Haziran'ın sınıf gerçeğini dayattığını söylemiştik. Aynı zamanda proletaryanın ileri unsurlarını da bize göstermiş oldu. Bu isyandan tam 43 yıl sonra Gezi isyanı ise bize proletaryanın "güncel" durumunu gösterdi. Proletaryanın "ileri" unsurları veya kriz biriktiren kesimleri artık sadece sanayi işçisi değildi. 1970'lerde proletaryanın rahat kısmı denilen meslekler artık mevcut düzenin çarkları altında ezilmeye başlamış, geçmişteki bütün kazanımlarını kaybetmişti. Bu kesimler arasındaki bir dizi farklılık (örgütsel mücadeleye yaklaşım, kendisini tanımlama şekli, işyeri ve işveren ile kurulan bağlar vs.), sosyalist hareketin de çeşitli mücadele yöntemlerini benimsemesi gerektiğini gösteriyordu. Bundan sonra sınıf çalışması sanayi işçilerini örgütlemek değil, başka alanları da örgütlemek demektir. Ayrıca yine bundan sonra işçilere gidilen mevcut araçlar yeterli olmayacaktı. Gezi, hem sınıf mücadelesinin imkanlarını gözümüzün önüne sererken hem de zorluklarını ortaya çıkardı.

Ortak bir sonuç

Kısacası, 15-16 Haziran ve Gezi, sınıfın anatomisini incelemek için en gelişkin verileri sunuyor olmaları açısından ortaktır. "1970'de Türkiye'de sınıf nasıldı? 2013'e kadar sınıfın durumundaki değişiklikler nelerdir?" sorularına cevap arayan bir insan bu iki ayaklanmayı araştırmasının merkezine koymak zorundadır. Sınıf, aradan geçen yıllarda yerinde durmamıştır, sınıfın içindeki mücadeleciler artmış ve sınıf siyaseti daha "çeşitli" bir hal

almıştır. Bu çeşitlilik kendisini mücadele öznelerinde de göstermek zorundadır, bu zorunluluk sınıf mücadelesinin “dayatmasıdır” ve komünistlerin etrafından dolanamayacağı, görmezden gelemeyeceği bir görevdir.

15-16 Haziran'ı 50 yıl sonra tekrar hatırlarken bu perspektiften hatırlamak çok daha yararlı olacaktır. Sadece kahramanlık destanlarının anlatısı, tehlikeli bir romantizmi beraberinde getirir. Görev belli ve ulaşılmaması gereken sonuç açıktır. Bundan sonra toplumsal dinamikler, sınıf vs. adına her ne dersek, komünist öznenin eksikliği ile yol yürümemeli ve komünistler bu özneyi yaratmak için geçmişte ve günümüzde sürekli onu aramalıdır. 15-16 Haziran'a, büyük madenci yürüyüşüne, mahalle direnişlerine bundan sonra bu gözle bakmak gerekecektir.

Ambargodan Zorunlu Karşılaşmaya: Marksist Uluslararası İlişkiler Kuramları



VEDAT GÜNEY

Marksist öğretisi ile bir sosyal bilim alt disiplini olan Uluslararası İlişkilerin tarihi, uzunca bir dönem disiplinin marksizme dönük uyguladığı ambargonun ve kayıtsızlığın tarihi olarak gelişmiştir. Dolayısıyla marksist öğretisi, düşünce tarihinin ve sosyal bilimlerin tümünde derinden bir etki ve değişim yaratırken, en az etki yaratabildiği disiplinlerden biri Uluslararası İlişkiler olmuştur.

Disiplin içerisinde marksist öğretinin hak ettiği değeri görmemesinin bir takım yapısal nedenleri vardır. Önceki yazıda detaylı olarak belirttiğimiz¹ bu yapısal nedenlerin burada kısaca altını çizerek hatırlatmış olalım. İlk olarak marksizm, uluslararası sisteme baktığında önsel olarak ulusları değil, toplumsal sınıfları görür. Devleti uluslararası sistemin başat aktörü olarak tanımlayan ana akım düşünceleri reddeder, onun yalnızca sınıfsal anlamıyla ilgilenir ve tarihsel anlamda nihai olarak sönmüleneceklerini ortaya koyar. Dış politikayı kendiliğinden gelişen bir siyasal süreç olarak değil, egemen sınıfların çıkarlarının siyasal ifadesi olarak görür.

¹ Vedat Güney: "Marksizm ve Uluslararası İlişkiler: Zorunlu Bir Karşılaşma", Komünist No: 9, İstanbul: 2020.

Marksist öğretinin uluslararası sisteme dönük ortaya koyduğu bu yaklaşımlar, disiplinin hâkim paradigmalarının topyekun reddi anlamına gelmiştir.

Bununla birlikte Uluslararası İlişkiler, kuruluşu itibariyle kapitalizmi tek geçerli üretim biçimi, liberalizmi de siyasal ideolojisi olarak benimseyen, Anglo-Sakson kökenli ve daha sonra ABD merkezli olarak gelişen bir sosyal disiplindir. Bu sebeple, disiplinin kuruluş paradigmalarından sayılan kapitalist üretim ilişkilerini ve sömürüyü ortadan kaldırmayı hedefleyen marksist öğretisi, disiplinindeki diğer kuramlarla aynı zeminde yer alamamış ve ana akım kuramlar tarafından disiplinin dışında bırakılmıştır.

Marksist öğretime dönük uygulanan ambargo, Latin Amerika kökenli Bağımlılık Kuramları'nın disipline girişiyle etkisini yitirmeye başlamış, ilerleyen dönemde uluslararası sistem açısından hayati sayılabilecek gelişmelerin ana akım kuramlar tarafından ön görülmemesi ve açıklanamaması disiplini bir tıkanma sürecine götürmüştür. Bu tıkanma sürecinin yol açtığı kriz, uluslararası ilişkileri yaşadığı krizi marksizmle ilişkilendirerek aşma eğilimi içerisine sokmuş ve bu andan itibaren disiplin içerisinde en başat öğesini marksist öğretinin oluşturduğu Eleştirel Kuram yükseliş eğrisi içerisine girmiştir.

Marksizmin disipline girişinin Soğuk Savaş döneminin ortasını bulması, bu döneme kadar marksistlerin disipline dönük hiçbir üretimde bulunmadığı anlamına gelmez. Uzun bir dönem boyunca Anglo-Sakson ve ABD merkezli gelişen disiplin, marksist öğretinin disiplin kayıtlarına geçebilecek içerikte bir üretimde bulunmadığını iddia etmiş ancak bu alana dönük yapılan çalışmalar iddia edilenin dışında bir gerçekliğin var olduğunu ortaya çıkarmıştır. Benno Tesckhe'nin de özetlediği gibi: "Uluslararası İlişkilerle ilgili Marksist düşüncenin varlığı, disiplinin kurumsallaşmış bir çalışma alanı olarak resmen kurulmasından daha da öncesine dayanmaktadır".²

2 Benno Tesckhe: "Marxism", *Christian Reus Smith and Duncan Snidal, The Oxford Hand-*

Uluslararası İlişkilerin doğuşundan da önce disipline dönük üretimlerde bulunmakla birlikte, marksist düşünürler doğrudan disiplinin hazinesine yazılabilecek çok sayıda ve değerli üretimlerde bulunmuşlardır. Marksist öğretinin disipline dönük katkılarına mercek tutmayı planladığımız bu yazıya marksistlerin disipline dönük ilk ve en önemli çalışması olarak kabul edilen Marksist Emperyalizm Kuramları'nı inceleyerek başlayalım.

Marksist Emperyalizm Kuramları³

Marksizmin Uluslararası İlişkiler literatürüne olan katkıları içerisinde ilk ve en önemli çalışmasını Emperyalizm Kuramları oluşturmaktadır. Öyle ki, marksizm, disiplinin ana akım yaklaşımları tarafından uzunca bir dönem Emperyalizm Kuramı olarak ele alınmıştır. Marksist Emperyalizm Kuramları, kronolojik olarak kategorize ettiğimizde Klasik ve Yeni dönem olmak üzere iki ayrı dönemden oluşur.

Öncelikle belirtmekte fayda var: Marx, doğrudan bir emperyalizm kuramı geliştirmemiş olmakla birlikte Klasik Emperyalizm kuramlarının bir parçası olarak kabul edilmektedir, çünkü kapitalizmin yasalarını anlamaya dönük ortaya koyduğu çerçeveye ve birikim kuramı emperyalizm kuramlarının başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bir örnekle ifade etmek gerekirse Marx, *Kapital*'de serbest rekabetin tekellerin gelişimine sebep olacağını belirterek, emperyalizm kuramlarının yapı taşlarından birini oluşturmuştur: "Başka yerlerde birçok kapitalistin elinden çıkan sermayeler, tek bir kapitalistin elinden büyük bir kitle halinde toplanır. İşte bu, birikim ve yoğunlaşmadan farklı olarak, gerçek anlamda sermayenin merkezileşmesidir."⁴

Klasik Emperyalizm kuramlarının odak noktasını sermayenin merkezileşip yoğunlaşması, sermaye hareketlerinin uluslararası

book of International Relations içinde, Oxford University Press, New York: 2008, s. 163.

3 Bu bölümde, uluslararası ilişkiler kuramları içerisinde çoğu çalışmada Klasik Emperyalizm ve Yeni Emperyalizm kuramları olmak üzere iki ayrı başlıkta incelenen emperyalizm kuramlarını Marksist Emperyalizm Kuramları adı altında tek başlıkta inceledik.

4 Karl Marx: *Kapital*, Birinci Cilt, Sol Yayınları, Ankara: 2009, s. 597.

bir boyut kazanarak kapitalizmi küresel bir sistem haline getirmesi ve dünya pazarının bölüşümü doğrultusunda artan rekabetin sonuçlarının incelenmesi oluşturur.

Klasik dönem emperyalizm kuramcıları arasında Marx'ın mirası üzerine şekillenen iki yaklaşım oluşmuştur. Bu yaklaşımlarda ortaya çıkan ayrılığın sebebi emperyalizm olgusunun kendisi değil, ona yol açan mekanizmalardır. Hobson, Hilferding, Bukharin ve Lenin'in oluşturduğu ilk yaklaşım, Marx'ın sermayenin merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimlerine odaklanarak küçük sermayelerin büyük sermayeler tarafından yutulması sonucu kapitalizmin serbest rekabetçi evreden tekelleri evreye geçişini ifade eden tekelleri kapitalizm kuramını oluşturmuşlardır. Bu yaklaşıma göre kapitalist devletlerde oluşan tekeller aşırı birikim sorunu yaratır ve aşırı birikimin yarattığı krizler de sermaye ihracı yoluyla geri kalmış ülkelere aktarılır.

İkinci yaklaşım ise Luxemburg'un çalışmaları etrafında şekillenmiştir. Bu çalışmalar sonucunda ise Kapital'in ikinci cildinde yer alan sermayenin ve kapitalist sistemin yeniden üretimine odaklanılmış ve kapitalizmin kendisini yeniden üretebilmek için her zaman kapitalist olmayan bir çevreye ihtiyaç duyduğu tezi oluşturulmuştur.

Uluslararası sisteme dönük ilk tutarlı emperyalizm çalışması, bir marksist olmayan Hobson'a aittir. Hobson, sömürgecilik yaklaşımıyla emperyalist rekabeti tekellerle açıklayan ilk düşündürüdür. Hobson tekeller ile emperyalist rekabet arasındaki ilişkiyi açıklarken iki argüman ortaya koyar. İlk olarak, tekellerin oluşumuyla birlikte karlılık payı artar ve aşırı birikim ortaya çıkar. Yerli yatırımın sınırları, birikimin yatırımı aşmasına sebep olur ve bu da sermaye ihracatına dolayısıyla yeni pazar arayışlarına yol açar. İkinci olarak da, eldeki birikim yatırımı aştığı için birikimi ihraç edecek herhangi bir pazar bulunamazsa klasik bir talep yetersizliği oluşur. Bu da doğrudan dış pazar arayışlarının hızlanmasına yol açar.

Hobson'dan farklı olarak, Hilferding, Bukharin ve Lenin emperyalist rekabetin yarattığı eşitsiz gelişimin ve çatışma olgusunun yapısal nedenlerini araştırmışlardır. Bu üç düşünür arasında Hilferding, emperyalistler arasında rekabet olgusunu çalışmasına ekleyen ilk isim olarak marksist emperyalizm kuramlarına giden yolu açmıştır.

Hilferding'in çalışmalarının odak noktasında kapitalist devletlerin iç gelişmeleri, finansal sermayenin yükselişi, endüstriyel ve finansal sermayenin bir araya gelerek mali sermayeyi oluşturması yer almaktadır. Bununla birlikte Hilferding, endüstriyel sermayenin banka sermayesinin himayesi altına girdiğini ve tüm sermaye gruplarının finans grupları tarafından yönetildiğini ortaya atmıştır. Bu hiyerarşik şekillenme sonucu oluşan yeni sermaye dilimine '*finans kapital*' adını vermiştir.

Bukharin ise, Hilferding'in ulusal sınırlar içerisinde incelediği iç gelişmeler ve yapısal değişimlerden yola çıkarak iki eğilim ortaya atar. Bunlardan ilki sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması, ikincisi ise sermayenin uluslararasılaşmasıdır. Bukharin, sermayenin merkezileşmesi ve yoğunlaşması sonucunda ulusal ekonomilerin finansal sermaye-

Lenin'in emperyalizm kuramı, kapitalizmin 20. yüzyıldaki evriminin anlaşılması için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Bunun da ötesinde, Lenin'in emperyalizm kuramında ulaştığı saptamalar ve tezlerin, bugün, yazıldığı dönemde olduğundan da daha güncel ve geçerli olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir.

yenin kontrolüne girerek birer ulusal tröste dönüştüğünü ve diğer bir eğilim olan üretici güçlerin gelişimiyle birlikte sermayenin uluslararasılaşmasının, merkezileşme ve yoğunlaşma eğilimleriyle diyalektik bir ilişki içerisinde olduğunu ifade etmiştir. Kısaca toparlamak gerekirse, Bukharin'e göre sermayenin uluslararasılaşması eğilimi tekelci kapitalistlerin sermaye faaliyetlerini uluslararası bir düzleme taşımalarına yol açmaktaydı. Bununla birlikte uluslararası sistem, bloklara ayrılarak ve tekeller tarafından organize edilen ulusal devletlerin çevresinde örgütlenerek, sermaye faaliyetlerinde diyalektik bir ilişkinin doğmasına sebep olmakta ve gelişen süreç de savaşların ortaya çıkmasıyla son bulmaktaydı.

Hilferding'den yola çıkıp daha sonra bir kopuş yaşayarak ondan ayrılan düşünürlerden biri de Karl Kautsky'dir. Kautsky, emperyalizmi sermaye sınıfının aşırı üretim krizlerinden kurtulmak için başvurduğu bir yöntem olarak tanımlamış ve ortaya koyduğu emperyalizm tanımının içerisinde burjuvazinin iki seçeneği olduğunu iddia etmiştir. Burjuvazinin ilk seçeneğinin saldırgan, savaş yanlısı emperyalist politikalar olduğunu belirten Kautsky, burjuvazi açısından ikinci olası seçeneğin de serbest ticaret ve rekabete dayalı, barışçıl bir emperyalizm olduğunu söylemiş ve bu kuramına da ultra-emperyalizm adını vermiştir. Kautsky'nin ultra-emperyalizm adını verdiği tezini Lenin ise 'ultra-saçma' olarak nitelendirmiştir. Daha açık olarak: "Kautsky'nin ultra-emperyalizm hakkında hiçbir anlam taşımayan sözleri de, diğer sözleri gibi, emperyalizm savunucularının değirmenlerine su taşıyan çok yanlış bir fikri, mali-sermaye egemenliğinin, dünya ekonomisindeki eşitsizlikleri ve çelişkileri azaltacağı fikrini desteklemektedir"⁵ sözleriyle Lenin, gerçekte mali sermayenin eşitsizlikleri ve çelişkileri derinleştirdiğini ortaya koymuştur.

Rosa Luxemburg ise diğer emperyalizm kuramcılarından farklı olarak sermaye birikim sürecinin tarih boyunca dış ticarete yas-

5 V. I. Lenin: Emperyalizm – Kapitalizmin En Yüksek Aşaması, Çeviren: Hayri Özen, Zep- lin Yayınları, İstanbul: 2015, s. 126.

lanarak var olduğunu ve emperyalizmin artı değer krizlerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını belirtmiştir. Luxemburg'a göre: "Kapitalizm, kendi kendine var olamayan, hayatta kalabilmek için başka ekonomik sistemlere ihtiyaç duyan ilk ekonomik örnektir. Diğer sermaye birikim süreçleri gibi kapitalist birikimin de dış ticarete ihtiyacı vardır çünkü bir ülkede üretilen artı değer aynı ülkede yeterince büyük bir pazar bulması mümkün değildir."⁶ Buradan hareketle Luxemburg, sermaye sınıfının ihtiyaç fazlası üretimden kazanç sağlayabilmek için kapitalist olmayan bir dış pazara ihtiyaç duyduğunu ve sürekli dış pazar arayışının da tüm dünyayı kapitalistleştirceğini, bunun da artı değer sorununu çözümsüzlüğe ulaştıracağını öne sürmüştür.

Emperyalizm kuramları içerisinde en kapsamlı çalışma ise Lenin'e aittir. Lenin'in emperyalizm kuramı yalnız marksist literatürde değil, Uluslararası ilişkiler literatürü içerisinde de akıllara gelen ilk çalışmalardan biridir. Bu çalışmayı yakın dönemde uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde 'yeni yüzyılın Kapital'i' olarak değerlendiren disiplin uzmanları olmuştur ancak bu iddiayı doğrulamak mümkün değildir. Zaten Lenin de emperyalizm kuramını böylesi bir iddiayla oluşturmamıştır. Lenin'in emperyalizm kuramı, kapitalizmin 20. yüzyıldaki evriminin anlaşılması için vazgeçilmez bir kaynak olmuştur. Bunun da ötesinde, Lenin'in emperyalizm kuramında ulaştığı saptamalar ve tezlerin, bugün, yazıldığı dönemde olduğundan da daha güncel ve geçerli olduğu yadsınamaz bir gerçekliktir.

Lenin, emperyalizmi kapitalizmin gelmiş olduğu en yüksek aşama olan tekelleri kapitalizm dönemi olarak ele almıştır. Lenin'e göre emperyalizm: "Üretimin ve sermayenin yoğunlaşması sonucunda, tekellerin ve mali-sermayenin egemenliğinin ortaya çıktığı; sermaye ihracının birinci planda önem kazandığı; dünyanın uluslararası tröstler arasında paylaşılmasının başlamış olduğu ve dünyadaki bütün toprakların en büyük kapitalist devlet-

6 Rosa Luxemburg: Sermaye Birikimi, Çeviren: Tayfun Ertan, Belge Yayınları, İstanbul: 2004, s. 322.

lerarasında bölüşülmesinin tamamlanmış bulunduğu bir gelişme aşamasına ulaşmış kapitalizmdir.⁷⁷ Kautsky'nin düşündüklerinin aksine, Lenin emperyalistler arasındaki ilişkilerin artan bir şekilde çatışmaları derinleştireceğini ve savaflara yol açacağını ortaya koymuştur. Kapitalizmin, eşitsiz bir biçimde geliştiğinin ve bu olgunun da önemli jeopolitik sonuçlar yarattığının altını çizen Lenin, sınıfsal boyutuyla değerlendirildiğinde emperyalizmi, merkez ülkelerdeki sınıf mücadelelerinin derinleşmesi sonucunda ortaya çıkan kriz ve çatışmaların çevre ülke ve bölgelere ihraç edilmesi olarak tanımlamıştır.

Uluslararası İlişkilerin ana akım kuramları ideolojik ambargonun bir sonucu olarak dönem boyunca marksist emperyalizm kuramlarını yalnızca ekonomik boyutuyla değerlendirerek onun içini boşaltmaya çalışmışlardır. Bu çabalara karşın, Lenin'in emperyalizm kuramı ise Çarlık sansürü altında kaleme alınmış olmasına rağmen, içerisinde yer alan çok sayıda siyasal saptama ve tezlerle birlikte düşünüldüğünde emperyalizm olgusunun yalnızca ekonomik anlamda okunmasını olanaksızlaştıracak ölçüde büyük bir zenginlik ve derinlik yaratmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından sermaye faaliyetlerinin sınırlarının genişletilmesi gündeme gelmiş, bu gelişmeyle birlikte sermayenin uluslararasılaşması ve kapitalist üretim tarzının coğrafi anlamda genişlemesi iyice ivme kazanmıştır. 1970'li yıllara gelindiğinde merkez ülkelerin yoğun üretime dayalı birikim stratejileri sınıra ulaşmış ve bu tıkanmaya sınıf mücadelesinin keskinleşmesi de eklenince kapitalizm yeni bir yapısal krizin içerisine girmiştir. Bu durum devletlerin sosyal politikardan vazgeçerek işçi sınıfına dönük saldırılarını yoğunlaştırmış ve geç kapitalistleşen ülkelere dayatılan yüklü borçlanmalarla birlikte neoliberal düzenin temelleri atılmıştır. Bu yeni düzende neoliberal ekonomik modeli reddeden devletler 'insani müdahale' ya

7 V. İ. Lenin: a.g.e., s. 119.

da 'önleyici müdahale' gibi yeni stratejilerle zora tabi tutularak dönüştürülmüştür. Böylece söz konusu devletler neoliberal bir içerikle yeniden yapılandırılmıştır.

Panitch ve Gindin'in de ifade ettiği gibi neoliberal dönüşüm zorbalıkla iç içe gelişirken; bu saldırıların BM, NATO veya 'uygar' devletlerin onayıyla yapılıyor oluşu emperyalizmi görünmez kılma çabalarının bir parçasıdır. Fakat, 11 Eylül saldırılarını bahane ederek ABD'nin Afganistan ve Irak'ı işgal etmesi emperyalizm tartışmalarını büyük bir hızla gündeme getirmiş ve yeni emperyalizm tartışmalarının gelişimine zemin hazırlamıştır. Bu son dönemde gelişen yeni emperyalizm kuramlarını emperyalist rekabete vurgu yapan kuramlar, süper emperyalizm kuramı ve postmodern kuramlar olmak üzere üç başlıkta değerlendirmek mümkündür.

Uluslararası rekabete vurgu yaparak yeni dönemin emperyalist ilişkilerini inceleyen marksist düşünürlere David Harvey'i örnek gösterebiliriz. Harvey için son kertede belirleyici olan daima sermaye birikimidir. Sermaye birikimini anlamaksızın ülkesel stratejilerin anlaşılması mümkün değildir. Harvey'e göre emperyalizm, devlet ve imparatorluk siyaseti ile sermayenin zaman ve mekândaki birikim süreçleri arasında ortaya çıkan çelişkili bir karışımıdır. Bu yaklaşımı merkeze alarak Harvey, ABD hegemonyasının farklı dönemlerini incelemiş, burjuvazi içerisindeki çatışmaların odağının 1970-2000 yılları arasında üretimden mali sermaye kurumlarına kaydığını ortaya koymuş ve bununla birlikte İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD'nin sınaî üstünlüğü Almanya ve Japonya'ya kaptırıp, 1970'lerden itibaren dünya üzerinde finansa dayalı bir üstünlük oluşturmaya çalıştığının altını çizmiştir. Harvey'e göre sermaye birikimi iki biçimde gerçekleşmektedir. Bunlar, mülksüzleştirme yoluyla birikim ve genişletilmiş ölçekte yeniden üretimdir. Yeni Emperyalizm kavramı ise mülksüzleştirme yoluyla sağlanan birikimin ön planda olduğu yeni dönemin adıdır.

Marksist öğretiyile ilgili disiplini içerisindeki en önemli gelişmelerden biri post-pozitivizm sonrası yaklaşımları ifade eden Eleştirel Kuramların, uluslararası ilişkiler disiplini içerisine girmiş olmasıdır. Eleştirel Kuramların tamamı marksist kökenli olmamakla birlikte birçoğunun çıkış noktasını marksizm oluşturur.

Süper Emperyalizm yaklaşımı üzerine çalışma yapan düşünörlere de Leo Panitch ve Sam Gindin'i örnek gösterebiliriz. Bu düşünörlerin ayırt edici özelliği, sermaye merkezli emperyalizm çözümlerini reddedip, devlet merkezli bir yaklaşım önermeleridir. Panitch ve Gindin'e göre bu yeni dönemde ABD hegemonyası altında, tek tek devletler yeniden inşa edilmiş ve bu yeniden inşa süreciyle birlikte emperyalizmin her bir devlet üzerinde temsiliyeti sağlanmıştıır. Panitch ve Gindin, ABD hegemonyası altında biçimlenen bu yeni düzenin en temel iki niteliğinin, ekonomik anlamda hâkimiyet sağlamak ve diğer kapitalistlerle işbirliği yaparak emperyalist ilişkilerin görünmez kılınmasını sağlamak olduğunun altını çizmiştir. Bununla birlikte, neoliberal birikim modelinin karşısında duran devletler 'haydut' devlet ilan edilerek emperyalist politikalara ve askeri saldırılara maruz kalmıştır. Bu saldırıları engellemek bir yana gerçekleştirmelerine zemin yaratan uluslararası örgütler ise emperyalist politikaların bir aracı olmaktan öteye gidememiştir.

Hardt ve Negri ise meşhur imparatorluk tezlerini oluşturarak, emperyalist politikaların anlaşılmasına dönük postmodern bir çerçeve ortaya koymuşlardır. Hardt ve Negri, yeni

dönemde ulus üstü şirketlerin devletlerin yerini aldığını ve devletlerin etkinliğinin yok olmasıyla birlikte emperyalist iktidarın artık 'emperyalist' kavramıyla açıklanamayacağını hareket noktası olarak almış ve yeni iktidar modelini tanımlamak için 'imparatorluk' kavramını ortaya atmışlardır.

Yeni dönem emperyalizm kuramları henüz gelişim aşamasında oldukları için Uluslararası İlişkiler literatürü içerisinde klasik emperyalizm teorileri kadar etki yaratamamıştır, ancak Uluslararası İlişkiler yazını özellikle ABD'nin yakın dönemde gerçekleştirdiği Afganistan ve Irak işgalleriyle birlikte emperyalizm kuramlarına bir yeniden dönüş yaşamış ve bu dönüş de Yeni Emperyalizm kuramlarının daha görünür bir hale gelmesini sağlamıştır.

Bağımlılık Kuramı ve Dünya Sistemleri Analizi

Marksistlerin disipline dönük onlarca katkısından biri de Bağımlılık Kuramıdır. Bağımlılık Kuramının çıkış noktasını 1960'ların sonlarına doğru kendilerini Kapitalist Blok ile Sovyet Bloku'nun dışında konumlandıran, az gelişmiş ve postkolonyal Üçüncü Dünya ülkeleri oluşturur. Kuramın öncülerinden olan Andre Gunder Frank'e göre, az gelişmişlik coğrafyasının ortaya çıkışı, modernleşme kuramının sunduğu kalkınma vaatlerinin gerçekleşmediğinin ve mevcut kapitalist dünya sistemi içerisinde de gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ifadesidir. Dahası Frank, az gelişmişliğin, aslında gelişmiş merkez ülkeler ile az gelişmiş çevre ülkelerinin tümünü içine alan kapitalist dünya sisteminin bir sonucu olduğunu ortaya koymuştur. Bir başka şekilde, Üçüncü Dünya olarak bilinen coğrafya tarihsel süreçte kendiliğinden ortaya çıkmamış, bilakis merkez ülkelerin çevre ülkeler üzerinde kurduğu hâkimiyet Üçüncü Dünya'yı az gelişmiş bir coğrafya haline getirmiştir.

Bağımlılık Kuramının daha gelişkin, sistemik ve yapısal bir yorumu olan Dünya Sistemleri Analizi'nin ortaya çıkması marksist öğretinin disiplinde daha geniş bir alana nüfuz etmesine zemin hazırlamıştır. Modern dünyayı anlamının en uygun biçiminin içerisinde yer aldığımız düzeni bir 'dünya sistemi' olarak analiz etmek olduğunu ortaya koyan Immanuel Wallerstein, tarih boyunca birden çok dünya sistemi olduğunu ileri sürerek Dünya Sistemleri Analizi'ni geliştirmiştir. Wallerstein, Bağımlılık Kuramını takip ederek kapitalist dünyanın merkez ve çevreden oluştuğunu kabul etmiş, ancak bu sistemin üçüncü yapısal konumu olarak bir de yarı çevrenin var olduğunu ortaya koymuştur. Wallerstein'e göre modern dünya sistemi olan kapitalizmde, bu üç yapı arasında sürekli bir sömürü ilişkisi vardır; merkez yarı-çevreyi ve çevreyi sömürürken, yarı çevre merkez tarafından sömürülmekte ve çevreyi ise sömürmektedir. "Kapitalist düzende, üst, orta ve alt sınıflar arasındaki sınıfsal ilişkilere benzer şekilde, modern dünya sistemi de merkez, yarı-çevre ve çevre arasındaki sınıfsal ilişkilerin oluşturduğu hiyerarşik bir yapıdır."⁸

Bu iki yaklaşım arasında uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde daha etkili olan kuram Dünya Sistemleri Analizi olmuştur. Dünya Sistemleri Analizi, uluslararası ilişkiler kuramının mevcut devlet merkezci ontolojik yaklaşımının karşısına analiz birimi olarak dünya sistemi yaklaşımını koymuş ve disiplin içerisinde yeni tartışmaların doğmasına zemin hazırlamıştır. Dünya Sistemleri Analizi'ne oranla Bağımlılık kuramı ise daha çok merkez ve çevre arasındaki eşitsizlik olgusuna odaklanmış ve dolayısıyla disiplin içerisinde etkisi kuramın sınırlarını aşamamıştır. Bağımlılık Kuramı ve Dünya Sistemleri Analizi kapitalizmin ulus-üstü niteliğini ve merkez-çevre arasındaki hiyerarşik yapıyı vurgulayarak hem paradigmlar arası tartışmaların ortaya çıkmasına hem de daha sonra uluslararası tarihsel sosyoloji yaklaşımının gelişmesiyle birlikte daha derinlemesine yapılacak tartışmalara kapı aralamıştır.

8 Immanuel Wallerstein: Modern Dünya Sistemi Cilt 1, Çeviren: Latif Boyacı, Yarın Yayınları, İstanbul: 2010, s. 398.

Eleştirel Kuram dönemi ve Neo-Gramscicilik

Marksist öğretiyile ilgili disiplin içerisindeki en önemli gelişmelerden biri post-pozitivizm sonrası yaklaşımları ifade eden Eleştirel Kuramların, uluslararası ilişkiler disiplini içerisine girmiş olmasıdır. Eleştirel Kuramların tamamı marksist kökenli olmamakla birlikte birçoğunun çıkış noktasını marksizm oluşturur. Eleştirel dönemde, disiplin içerisinde gelişen en önemli okullardan biri doğrudan marksist öğreti kökenli olarak gelişen neo-Gramscicilik'dir. Uluslararası İlişkilerdeki neo-Gramscici yaklaşımların temeli Robert W. Cox'a dayanır. Cox, Gramsci'nin kendi çalışmalarında sıkça kullandığı hegemonya, tarihsel blok, pasif devrim, organik entelektüel ve sivil toplum gibi yaklaşımlardan yola çıkarak bunları uluslararası ilişkiler kuramına uygun hale getirmiştir.

Cox'a göre uluslararası politika toplumsal ilişkilerden soyutlanmış tarihestü yapılaraya göre değil somut toplumsal koşullara göre incelenmelidir. Cox'un bu amaçla geliştirdiği yaklaşıma 'tarihsel yapılar' yaklaşımı adı verilir. Bu tarihsel yapıların her biri, belli bir birikim stratejisinin ya da üretim biçiminin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Cox, geleneksel uluslararası ilişkiler kuramlarının devlet merkezci analiz biçimlerine karşı birer eylemsellik alanı olarak toplumsal üretim ilişkileri, devletler ve dünya düzeninden oluşan tarihselci ve bütünlüklü bir çerçeve ortaya koyar. Bu üç tarihsel yapı, birbiriyle sürekli ilişki içerisine girerek, diyalektik bir bütün oluşturur ve belirli hegemonyalar aracılığıyla bir arada tutulurlar. Hegemonyalar ise egemen sınıfların bir hâkimiyet biçimi olmakla birlikte, zora değil daha çok rızaya dayanırlar. Cox'un tarihsel blok adını verdiği sınıfsal ittifaklar hegemonik bir toplumsal sınıfa dayanmadan var olamaz. İlk etapta ulusal bir olgu olarak gelişen hegemonya, kendi birikim yapılarını uluslararası alan ile uyumlulaştırmak için dışarıya doğru yayılır ve bir dünya hegemonyası haline gelir. Bu ulusüstü yayılma süreci çoğu zaman bir pasif devrim ya da devlet eliyle reform biçiminde gerçekleşir.

Kapitalizmin 1970'li yıllarla birlikte içerisine girdiği yapısal krizler dönemi eleştirel kuramın gelişimi için önemli bir zemin yaratmıştır. Ana akım disiplin kuramlarının, içerisinde yer alınan kriz dönemini açıklamakta yetersiz kaldığı bu dönem, Eleştirel Kuramın yükseliş eğrisi içerisine girdiği yeni bir dönemi başlatmıştır. Robert W. Cox'a göre neoliberal düzenin yarattığı eşitsizliklerin çözülmesi, geleneksel uluslararası ilişkiler kuramlarının ötesine geçmeyi gerektirir. Cox'un geleneksel kuramları aşma çabası, onu, devlet, devlet-toplum ilişkisi ve dünya düzeni kavrayışlarına alternatif bir çerçeve üretmeye yöneltmiştir ve bu yönelim sonucunda ortaya çıkan neo-Gramscilik yaklaşımı bugün mevcut olanı değiştirmeyi, yorumlamaya tercih edenler için önemi her gün daha da artan bir sosyal kuram haline gelmiştir.

Uluslararası Tarihsel Sosyoloji

Uluslararası tarihsel sosyoloji yaklaşımının uluslararası ilişkilere dönük en önemli katkısı uluslararası kavramına sosyolojik ve tarihsel bir içerik kazandırmış olmasıdır. UTS tek ve bütüncül bir yaklaşımdan ziyade içerisinde çok farklı yaklaşımları barındıran bir düşünce okulunun adıdır. Bu yaklaşımlardan en önemlileri Siyasal Marksizm ile Eşitsiz ve Birleşik Gelişme kuramıdır.

Bu iki kuramdan ilki olan Siyasal Marksizm, köken olarak Ellen M. Wood tarafından geliştirilmiştir. Robert Brenner, Benno Teschke ve Justin Rosenberg gibi düşünürler ise Siyasal Marksizm'i uluslararası ilişkiler kuramlarına uyarlamışlar ve mülkiyet ilişkilerinin analizi yoluyla jeopolitik rejimlerin niteliklerini ve değişen dinamiklerini saptamaya çalışmışlardır.

Siyasal Marksizm yaklaşımı için kapitalizmin özgünlüğü, kendinden önceki üretim biçimlerinden farklı olarak 'iktisadi olan' ile 'siyasi olanı' farklılaştırıp, ikisinin de birbirinden bağımsız alanlar olarak görülmesini sağlamaktı. Siyasal Marksizme göre bugün ana akım uluslararası ilişkiler kuramlarının devletin gücüne ve uluslararası sistemin merkezi bir siyasi otoriteden yoksun

yapısına güçlü vurgular yapmasının altında kapitalizmin bu özgünlüğü yatar. Bir başka şekilde ifade edersek, kapitalizm siyasal olanla iktisadi olanı ayırıştırarak kendi özgür hareket alanı olan serbest piyasayı yaratmış, bununla da sınırlı kalmayacak şekilde kendi çıkarlarına ve mantığına uygun bir siyasal alan olarak da egemen devleti oluşturmuştur.

Eşitsiz ve Birleşik Gelişme kuramı, diğer eleştirel kuramların aksine uluslararası sistemi, tamamen toplumsal ilişkilerin bir uzantısı olarak görmektedir. Lev Troçki tarafından geliştirilip, Justin Rosenberg tarafından bir uluslararası ilişkiler kuramı haline getirilen EBG kuramı, insanlığın tarihsel gelişiminin toplumlar arası bir süreç olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunan marksist bir çerçeve sunar. EBG kuramını diğer uluslararası ilişkiler kuramlarından ayıran bir özelliği de disiplince uzunca bir dönem siyasi ve akademik açıdan egemen olan neorealist yaklaşımın 'anarşi' ve 'güç dengesi' yaklaşımlarına alternatif olabilecek bir formasyon ortaya koymuş olmasıdır.

Lev Troçki'ye göre, "kapitalizm, gelişimini sağlarken dünya tarihini de

Üstü kapatılmaya çalışılan gerçeklik marksist öğretiyeye dönük uygulanan ideolojik ambargonun da bir parçasıdır. Bu ambargonun sebeplerinden biri, marksist öğretinin, tamamen liberal varsayımlar üzerine inşa edilmiş hâkim uluslararası ilişkiler anlayışına karşı gerçekçi, sistemik ve bütünsel bir alternatif sunabilmiş olmasıdır.

yazmaktadır ama aynı zamanda eşitsiz bir gelişim olgusu yaratmaktadır. Kapitalizmin yarattığı eşitsiz gelişim olgusu, az gelişmiş ülkeleri çok gelişmiş ülkeleri yakalama çabası içerisine iter.”⁹ Troçki bu süreci ‘dışsal zorunluluğun kamçısı’ olarak adlandırır ve geri kalmış ülkelerin ilerleme ve gelişim süreçlerinin hiçbir zaman gelişmiş ülkelerin gelişim süreçleriyle bir ve aynı olmayacağını ortaya koyar. Bu eşitsiz gelişim olgusunu nihai olarak ortadan kaldırmak için de Rusya’daki toplumsal ilişkilerin gelişim düzeyinden yola çıkarak ‘sürekli devrim’ kuramını geliştirir.

EBG kuramı, ana akım uluslararası ilişkiler yaklaşımlarına alternatif bir çerçeve sunmasıyla birlikte, son dönemin en çok tartışılan kavramlarından biri olmuştur. Özellikle Justin Rosenberg, EBG’yi, uluslararası alanın sosyolojik bir açıklamasını yapmak üzere kullanmıştır. Rosenberg, neorealizmin temel varsayımlarından olan güç dengesi kavramının işlevsiz olduğunu ifade etmiş ve uluslararası alanın ancak EBG kuramıyla açıklanabileceğini ortaya koymuştur. Uluslararası ilişkilerin hâkim liberal paradigmalara karşı EBG’nin alternatif bir uluslararası yaklaşım olarak ortaya konulması, disiplinde ana akım kuramlarla eleştirel kuramlar arasındaki yeni tartışmalara kapı aralamıştır.

Türkiye’de marksist uluslararası ilişkiler kuramları

Türkiye’de köklü bir marksist düşünce geleneği bulunmasına rağmen uluslararası ilişkilerin kurumsal olarak haznesine yazılabilecek çok az sayıda çalışma vardır. Uluslararası ilişkiler çalışmalarının yetersizliğinin yapısal sebeplerinden biri de disiplinin ülkemizde ancak Soğuk Savaş sonrası gibi geç bir dönemde gelişmeye başlamış olmasıdır. Bugün dahi disipline dönük doğrudan katkılardan değil, çoğunlukla farklı disiplinlerden gelen dolaylı katkılardan söz edebiliyoruz.

9 Lev Troçki: Rus Devrimi’nin Tarihi, Çeviren: Bülent Tanatar, Yazın Yayıncılık, Ankara: 2017, s. 888.

Türkiye’de özellikle 1960’lı ve 1970’li yıllarda diğer az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi ‘Bağımlılık Kuramı’ ve ‘Dünya Sistemleri Analizi’ popüler yaklaşımlardı. Türkiye’nin az gelişmişliği, modernleşme ve ulusal kalkınmacılık süreçleri dönemin en ilgi duyulan konularıydı. Bu konuları sistematik bir biçimde analiz eden isimlerden biri de sosyolog ve siyasal iktisatçı Çağlar Keyder olmuştur. Keyder, ‘Türkiye’de Devlet ve Sınıflar: Bir Kapitalist Gelişme Çalışması (1987) adlı kitabında Osmanlı’nın son dönemlerinden Türkiye’nin kapitalist sisteme uluslararası anlamda eklenmesi sürecinde yaşadığı toplumsal-sınıfsal dönüşümleri ve bunların siyasal ve ideolojik yansımalarını ortaya koymaya çalışmıştır.

Uluslararası ilişkilerde marksist öğretisi içerisinde değerlendirilebilecek bir başka isim olan Faruk Yalvaç, AKP/Saray Rejimi’nin İslamcı ve sistem karşıtı söylemlerine rağmen küresel neoliberal hegemonik yapıdan bağımsız siyasal-iktisadi bir duruş ve dış politika stratejisi geliştiremediğinin altını çizmiştir. Bununla birlikte, Saray Rejimi’nin karşıtı olduğunu iddia ettiği yaklaşımların bir temsilcisi olduğunu ve gerek uluslararası gerek de yerel düzeyde farklı bir hareket serbestisinin söz konusu olmadığını ortaya koymuştur.

Uluslararası ilişkiler disiplinine ilişkin bir diğer önemli çalışma da Sungur Savran’a aittir. Sungur Savran, emperyalizmin sona erdiği veya yeni emperyalizmin ortaya çıktığı, hatta kapitalist dünya sisteminin çökmekte olduğu tezlerine karşılık olarak “Kod Adı Küreselleşme: 21. Yüzyılda Emperyalizm” adlı çalışmasında “Lenin’in emperyalizm kuramının bugün, 20. yüzyılın başındakinden çok daha geçerli”¹⁰ olduğu tezini ortaya koymuştur. Savran’a göre, günümüzde kapitalist sistemin tarihsel gelişmesine karşılık gelen küreselleşme olgusu, sermayenin ulus-devlet sistemi içinde gelişmesi, hatta kapitalist sistemin güçlü merkezler etrafında ‘bloklaşması’ ve ‘uluslararasılaşması’ olarak kavranmalıdır. Küreselleşmeyle birlikte, kapitalizmler sona ermez, çünkü dünya eko-

10 Sungur Savran: Kod Adı Küreselleşme - 21. Yüzyılda Emperyalizm, Yordam Kitap, İstanbul: 2011, s. 209.

nomisindeki tüm bütünleşme ve sermayenin sınırları aşma eğilimleri hala çok sayıda devletten oluşan, uluslararası bir politik yapı içerisinde gerçekleşmektedir. Nihai olarak Sungur Savran'a göre küreselleşme olgusu, kapitalist üretim biçimini, emperyalist ilişkileri ya da ulus-devletleri önemsizleştirmez; aksine bu yapıları güçlendirecek bir 'uluslararasılaşma' eğilimi taşır.

Sonuç: Anlamakla yetinmeyenler bir adım öne

Uluslararası ilişkiler ve marksizmin arasındaki etkileşimin son bir asırlık tarihine mercek tuttuğumuzda, birbirinden farklı dinamiklere sahip üç ayrı evrenin ortaya çıktığını görebiliriz. İlk evrede marksist öğreti doğrudan yok sayılmış, ikinci evrede varlığı ve alana dönük çalışmaları artık bilinen marksist öğretiye doğrudan ideolojik ambargo uygulanmıştır. Üçüncü ve son evrede ise 1990'lı yıllara doğru ana akım kuramlar tarafından bir yapısal krizler girdabına sürüklenen uluslararası ilişkiler, marksist öğretiye olan ön yargısına rağmen içerisinde bulunduğu kuramsal tıkanma ve yapısal krizler dönemini marksist öğretille zorunlu bir karşılaşma yaşayarak aşma eğilimi içerisine girmiştir.

Uluslararası ilişkiler disiplinine Bağımlılık Kuramları ve Dünya Sistemleri Analizi ile nüfuz eden marksist öğretinin disipline dönük ilk çalışmaları, Bağımlılık Kuramı ve Dünya Sistemleri Analizi'nden çok daha öncesine dayanır. Bu döneme kadar geliştirilen Marksist Uluslararası İlişkiler Kuramları ilk olarak ana akım kuramlarca yok sayılmış, daha sonra da alana dönük tüm çalışmaların disiplin dışı olduğu iddia edilmiştir.

Marksist öğretiye ilişkin ana akım kuramların ortaya attığı iddialar gerçek dışı olmanın da ötesinde belirli bir gerçekliğin üstünü kapatma niyeti taşımıştır. Üstü kapatılmaya çalışılan gerçeklik marksist öğretiye dönük uygulanan ideolojik ambargonun da bir parçasıdır. Bu ambargonun sebeplerinden biri, marksist öğretinin, tamamen liberal varsayımlar üzerine inşa edilmiş hâkim uluslararası ilişkiler anlayışına karşı gerçekçi, sistemik ve bütünsel bir alternatif sunabilmiş olmasıdır.

Bugün, gelinen noktada, neoliberal birikim modelinin yarattığı yıkım ve bunun bir sonucu olarak ortaya çıkan kitlesel öfke, yalnız siyasal yaşamda değil, uluslararası ilişkiler içerisinde de etkisini sürdürmeye devam etmektedir. Neoliberal düzenin yol açtığı yıkım, ana akım kuramlara karşı disiplin içerisinde de mevcut olanın değişiminden yana olan Eleştirel Kuramı öne çıkarmıştır. Eleştirel Kuram içerisindeki en önemli kuramsal yaklaşım olan marksist öğretisi ise bugün, bilimsel kavrayışı ve yöntemiyle uluslararası ilişkiler disiplininin tarihsel ve güncel tartışmalarına ışık tutmaya ve hayatın her alanında olduğu gibi uluslararası ilişkiler disiplini içerisinde de ‘anlamak yetmez, değiştirmek gerekir’ diyenlerin kılavuzu olmaya devam etmektedir.

Marksizm ve Ekonomi Politüğın Eleştirisi



Kapitalist ekonominin olguları olan fiyat, ücret, değer, kâr, istihdam, verimlilik gibi konuları ele alan ve bunları açıklamaya çalışan VE 18. yüzyıldan itibaren J.B.Say, Quesnay, Sismondi, Adam Smith, Ricardo, Malthus gibi ekonomistler tarafından geliştirilen ekonomi politik, bu kavramları ve aralarındaki bağlantıları açıklamaya ve ekonominin temel dinamiklerini kavramaya yönelik yaklaşımlar ve savlar ortaya koydu. Bütün bu eserlerde tek tek kimi konulara yönelik önemli ve doğru tespitler yer alsa da bunların hiçbiri, 19. yüzyılda ülkelerin zenginliğı artarken işçi sınıfın içine düştüğü muazzam sefaleti açıklamaya ya da gidermeye yönelik bir çözüm arayışı içermedi. Bunların hepsi, gerek şahsi sınıfsal kökenleri, gerekse bakış açıları dolayısıyla burjuva ekonomistlerdi ve temel kaygıları kapitalist ekonominin temel çarklarının düzgün ve arızasız dönmesini sağlamaktı.

1.Marx ve Engels: Ekonomi politüğın eleştirisi

Londra'da yaşadığı dönemde dev eseri Kapital'i yazmaya girişen Marx, ekonomi bilimindeki bu devasa kültürel birikimi ele aldı ve derinlemesine özümsemi. Ancak Marx, burjuva ekonomi literatürünün bir "sentez"ini ya da "ortalaması" nı almadı; işe temel bir kopuşla, diyalektik anlamda bir "yadsıma" ile başladı.

Gerçekten de Marx, “tarafsız” bir bilim adamı olarak işe girişerek değer teorisini ve artı-değeri keşfetmedi; aksine baştan “taraf tutarak”, işçi sınıfının safında bir devrimci aydın olarak işe başladı. Engels’in kendisiyle tanışmadan önce kaleme aldığı ekonomi politik eleştirilerinden de etkilenen ve gençlik yıllarından itibaren işçi sınıfı ve sosyalizmden yana hem teorik, hem de pratik bir tavır alan Marx, İngiltere’ye göç ettiğinde, dünyanın en zengin ülkesinde işçi sınıfın içinde bulunduğu durumu bizzat görme ve yaşama şansı buldu. Ekonomi alanında devasa bir çabaya girdiği zaman kafasındaki temel soru (*burjuva ekonomistlerinin aksine*) “mevcut ekonomisi nasıl sorunsuz işler hale gelir?” değil, “işçi sınıfının yaşadığı maddi ve manevi sefaletin sebebi nedir ve bundan kurtulabilmesi için nelerin ortaya çıkarılması gerekir?” oldu. Meseleye böyle bakınca, elindeki tüm bilimsel malzeme bambaşka bir anlam kazandı.

Marx’ın yarattığı devrimin ikinci ayağı da diyalektik bakışıdır. Burjuva düzenini savunanlar da dahil hiçbir ekonomistin eserine kulak tıkamayan Marx, bunların hepsini elden geçirmiş ve içlerindeki önemli, değerli ve işçi sınıfı açısından yararlı olabilecek tüm fikirleri toplayarak kendi devrimci eserinin içine yerleştirmiştir. Marx’ın bu kendine güvenli ve kapsayıcı tavrı, teorik çalışma yapan tüm sosyalistlere bugün de örnek olmalıdır.

1.1. Meta ve değerın kaynağı

Marx’ın ekonomi politik eleştirisinde izlediği metot, eserinin içeriği kadar ilginç ve önemlidir. Gerçekten de soyutlama yöntemiyle Marx, kapitalizmin analizine girişirken başta tüm toplumsal ve tarihsel olguları bir tarafa bırakır ve tek bir olguya odaklanır: Meta, yani değişim için üretilen mal. Marx’a göre “...meta, kapitalizme ait tüm olguların yoğunlaşmış ifadesidir”. Önce metanın değerini ele alır ve onun “kullanım değeri”ni, yani kullanılırken karşıladığı somut ihtiyacı ve “değişim değeri”ni, yani değişim esnasında ne kadar başka bir metaya veya paraya denk geldiğini belirleyen yönünü tanımlar; böylece de-

ğişim değerini anlamaya çalışır. Marx'ın başlıca saptamalarından biri de burada ortaya çıkar: Kullanım amaçları bambaşka olan iki metanın, örneğin bir çift ayakkabı ile 4 cilt kitabın, birbirine eşdeğer olabilmesi ve değiş tokuş edilebilmesi için her ikisinin (*ve dolayısıyla değişime giren tüm metaların*) da ölçülebilir ortak bir özelliğe sahip olması gerekir. Bütün metalarda var olan tek ortak özellik ise hepsinin emek ürünü olmasıdır. Metanın değerini belirleyen, onu üretmek için harcanan emek miktarıdır.

Ricardo'nun emek-değer teorisinden esinlenen Marx, bu yaklaşımı geliştirir ve farklı bireylerin aynı metayı üretmek için (*ellerindeki aletlere veya yeteneklerine göre*) farklı zamanlar harcayabileceğini öngörerek, toplumun ortalama üretkenliğini baz alır ve bu tanıımı “toplumsal açıdan gerekli emek miktarı” olarak daha net biçimde tanımlar.

Değişimi en basit ve ilkel haliyle önce “meta-meta” ya da (M – M) olarak, yani basit mal değiş tokuşu seviyesinde ele alan Marx, daha sonra “meta-para-meta” zincirini (*bir malı satın ele geçen parayla başka bir ihtiyacı karşılamaya yönelik yeni bir meta alınmasını*) inceler ve parayı, tüm metaların piyasada dolaşıma girmesini sağlayan “ortak meta” olarak tanımlar.

1.2.Can alıcı bir keşif: Emek gücünün metalaşması

Sonra Marx, kârın kaynağını araştırmaya yöneldi ve bütün kazanç ve kârların çıkış noktası olan kapitalist üretim sürecine odaklandı. İlk yıktığı çarpık anlayış (*buğün de Türkiye’de ve dünyada tüm burjuva ve popülist politikacıların dillerine doladığı*) “işçi emeğini satar” tespiti oldu. Bunun yanlışlığını basit bir örnekle anlatalım: Gerekli tüm ham madde ve aletlere sahip olan bir ayakkabıcı, kendi emeğiyle sıfırdan bir ayakkabı üretip bunu satarsa gerçekten “emeğini satmış” olur. O ayakkabı gerek hammaddesi, gerekse içerdiği emekle ona aittir ve satabilir. Ancak ayakkabı fabrikasındaki işçi bunu yapamaz, zira ne ham madde, ne de fabrikadaki makinalar ona ait değildir; dolayısıyla fabrikadan çıkan ürün üzerinde hak iddia edemez. Gerçi, fabrika-

dan çıkan her ayakkabıda (ham madde ve makinaların yıpranma payı hariç) mevcut olan emeğin ona ait olduğu doğrudur; ancak patronla yaptığı anlaşma, “üretilen mallar üzerinden kendi yüzdesini almak” şeklinde değildir, olamaz. Hatta fabrikada üretilen malların miktarı, kalitesi, ebadı vs. onu hiçbir şekilde ilgilendirmemektedir. O zaman soru şudur: İşçinin patronla yaptığı anlaşma ne tür bir anlaşmadır?

Marx’ın verdiği cevap, daha sonraki tespitlerinin de temelidir. Ona göre bu sözleşmenin esası şudur: Fabrikada veya atölyede, başkasına ait üretim araçlarında belirli bir iş günü süresi boyunca kendisine gösterilen işi yapmak, aldığı ücretle de ertesi gün aynı zindellekle, aynı emek üretme kabiliyetiyle iş yerine geri gelmek. Dolayısıyla hiçbir üretim aracına sahip olmayan işçi, patrona emeğini değil, emek gücünü, yani emek üretme yeteneğini satar. Bunun karşılığında kendisine gösterilen işi, istenilen süre boyunca yapmak durumundadır. Ücret de bu çerçevede emek gücünün fiyatıdır. Kapitalizmle birlikte meta olgusu evrenselleşmiş, emek gücü de alıp satılan bir meta haline gelmiştir. Emek gücünün değeri de, onu üretmek için, yani işe ertesi gün aynı zindellekle ve iş üretme kabiliyetiyle gelmek için gerekli olan yaşam araçlarının (*gıda, giyecek, barınma, vs.*) toplam değeridir. 1800’lerden 21. yüzyıla kadar geçen süreçte ücret hesaplamalarının hala “temel gıda maddesi fiyatları” üzerinden yapılıyor olması bunun en somut göstergesidir. Bu alım-satım, patronun en aza mal edip sonuna kadar kullanmak istediği bir değiş-tokuştur ve işçiler ve patronlar arasındaki sınıf mücadelesinin en keskin alanıdır.

1.3.Esrar perdesi kalkıyor: Artı değer

Kendi emek gücünün karşılığını ücret olarak patrondan alan işçi, 8 saatlik çalışma süresinin (*örneğin*) ilk 5 saatinde kendi ücretine eş değer miktarda mal üretirse, bu malların değeriyle aldığı ücretin karşılığını patrona vermiş olur. Ancak iş günü bu 5 saatte bitmez. Onun sözleşmesi tüm iş gününü kapsar. Kalan 3

saatlik dilimde ürettiği mallardaki emeğinin karşılığı direkt olarak patrona gider. Bu 3 saatlik emek, üretilen artı değerdir ve kapitalist toplumda kârların ana kaynağıdır.

Marx bu şekilde, o güne kadar “maliyetlerin üzerine eklenen ekstra bir miktar” olarak sırrını koruyan “kâr” olgusunun kaynağını ortaya koymuş olur. Banka kârı, tüccarın kârı, faiz, vs. gibi tüm kâr biçimlerinin kaynağı, emek gücünün kendi değerinin üstünde değer üretme yeteneği sonucunda işçiye ödenmeyen emektir. Bütün bu farklı kâr biçimleri, başta üretilen artı değerın değişik burjuva kesimler arasında fonksiyonel paylaşımıdır.

Artı değer sömürüsü bir “aldatmaca”, bir “sahtekarlık” değildir. Emek gücünden başka satacak bir şeyi olmayan ve üretim araçlarına sahip olmayan işçi ile, onun emek gücünü satın alan patron, yani iki özgür insan arasında eşit ve meşru bir alışveriştir. Kendi değerinden çok daha fazlasını üretebilen özel bir meta olarak emek gücü, işçinin elinden çıkıp başkalarını kasasına giden tüm zenginliğin kaynağıdır. Bu sömürüye son vermenin yolu ise, emek gücünü alınır-satılır bir meta olmaktan çıkarmak, bunun için işçi sınıfını tüm üretim araçlarının sahibi yaparak üretimin sonuçlarına, yani üretilen tüm zenginliklere el koyabilmesini sağlamaktır.

14.Zorunlu bir sonuç: Yedek sanayi ordusu

Kapitalist rekabet koşullarında, iş verimliliğini artırmak ve teknolojiyi geliştirmek, patronların ana içgüdülerinden biridir. Çünkü 4 saatte üretilen bir meta yeni teknoloji ile 1 saatte üretildiğinde, bu yeniliği ilk gerçekleştiren olmak işverene olağanüstü bir avantaj sağlar. Malın değeri hala eski ortalama ile, yani “toplumsal olarak gerekli emek”le ölçülmekte, yani piyasada aynı fiyatla satılabilen mal 4 misli fazla üretilmekte, bu da o teknolojiyi ilk getiren patronun kârını 4 misli artırmaktadır. Başka bir deyişle yeni teknolojiyi ilk getiren, diğerlerini “sollamaktadır”. Zamanla yeni teknoloji yaygınlaştığında üretilen malın da değeri (içindeki ortalama emek miktarı düştüğü için) düşmektedir.

Elbette, bir sonraki teknolojik yeniliğe kadar.

Emeğin üretkenliğindeki bu gelişme, üretim için gerekli işçi sayısını da (*o fabrika veya sektör genelinde*) düşürmekte, belirli bir emek gücünün üretim dışına çıkarılmasına yol açmaktadır. Bu atillaşan işçi kitlesine Marx “yedek sanayi ordusu” adını verir. Bu kitlenin kapitalist üretimde üç yönlü bir işlevi vardır. Birincisi, üretimin “kolaylaşması”, patronun kalifiye emek gücüne bağımlılığını azaltır ve düşük ücretlerle çalıştırabileceği niteliksiz işçileri (*çoğunlukla kadın ve genç iş gücü*) kullanmasına olanak sağlar. İkincisi, bu yedek ordunun varlığı, aktif emek gücü üzerinde Demokles’in kılıcı gibi sallandırılarak, fabrikalardaki işçilerin üzerinde baskı ve tehdit unsuru olarak kullanılır. Üçüncüsü ise, yeni ortaya çıkan iş kolları ve üretim alanlarında kullanılacak hazır bir kitleyi oluşturur.

2.Kapital: İşçi sınıfının kavgası kitabı

Bir akademik eser olarak Kapital’in önemini kimse, en sağcı politikacılar dahi inkâr etmez. Ancak yine birçok kişi Kapital’in okunmasının ancak uzmanlık eğitimi almış kişilerce başarılabilirliğini ileri sürer. Bunu sebebi, Kapital’in çok ağır, derin, karmaşık bir teorik eser olarak görülmesi, ve bunu okuyabilmenin ciddi bir birikim ve kültür gerektirdiği düşüncesidir.

Ancak gerçek bu mudur? Aslında Kapital’de, değer teorisinin felsefi kavramlarla açıklandığı ilk birkaç bölüm dışındaki bölümler, okuma alışkanlığı olan herhangi bir kişinin rahatlıkla anlayabileceği bölümlerdir. “*Mutlak ve Görelî Artı Değer*”, “*İş günü*”, “*Kapitalist Birikimin Genel Yasası*” gibi bölümlerde anlatılan, önsözde de vurgulandığı gibi, “işçinin kendi hikayesidir”. Bir işçi ya da ilerici bir okur için rahatlıkla, hatta “su gibi” okunabilecek bu bölümler, burjuva ya da sağcı bir okura sıkıcı, hatta rahatsız edici geldiği için kolay okunamayacaktır. Muhtemelen Kapital’i ağır ve okunması zor gösteren unsur da, esas olarak bu “rahatsız edici” gerçeklerdir.

Marx'ın, Kapital'deki üslubunu incelediğimizde başka bir önemli gerçek ortaya çıkmaktadır. Marx'ın ilk gençlik yıllarındaki felsefi eserlerin aksine, Kapital'deki üslup son derece basit ve yalındır. Marx, iyi anlaşılması için, yaptığı birçok tespiti (değişik açılardan hareket ederek) birden fazla kere tekrar eder. İşçi sınıfının bu büyük öğretmeni Kapital'i açıkça işçiler için yazmış, bu metni onlar açısından anlaşılır kılmak için gözle görülür bir çaba sarf etmiştir. Gerçekten de "Kapital", 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyılda Marksist (sosyalist ve komünist) partiler tarafından işçi sınıfının temel eğitim kitabı olarak kullanılmıştır.

21. İnsanlık dışı çalışma: İşgünü, işçi sağlığı

Marx'ın zamanındaki İngiltere'de yer yer 18 saat, genellikle de 16 saat ve 12 saat en yaygın iş günü süreleriydi. Parlamento-yaya yapılan baskılar sonucu belli işyerlerinde 12 saatlik iş günü gerçekleşmişti; 8 saat ise Marx için bile uzun vadeli bir umut, bir temenniydi. Marx'ın artı değer sömürsünü anlatmak için verdiği örneklerin çoğunda şahsen temel aldığı süre 12 saatlik iş günüydü.

Bu 12 veya 16 saatin içinde çoğunlukla "öğle paydosu" yoktu. İşçilerin yemek için öğle paydosu talebine patronların cevabı hep aynıydı: "*Biz de isteriz, ama o 1 saat arada (örneğin cam sanayinde) soğuyan fırınları yeniden yakmak ek masraf yaratır; o zaman bunu ücretlerinizden kesmek zorunda kalırız.*" Bu kâr hırsının yarattığı dehşet manzaralarından birini Marx şöyle aktarır: "*16 saat boyunca çalışan 7 yaşındaki bir işçinin, yemek için tezgâh başından ayrılması yasak olduğu için annesi öğlenleri fabrikaya gelmekte, çocuk tezgâhta çalışırken ona annesi yemek yedirmektedir.*"

16 saatlik iş gününde, işçilere çoğu zaman eve gidecek vakit kalmadığı için, patronun kendilerine gösterdiği yerde, atölyede uyumak zorunda kalmaktaydılar. Peki hangi koşullarda?

Haziran 1863'de Londra'da bir dikim işçisi olan Mary Anne Walkley akşamları yattığı atölyede ertesi sabah ölü bulunur. Doktorun koyduğu teşhis tüyler ürperticidir: Yorgunluğun

üzerine gelen oksijen yetersizliği! Gerek işçilerin yatıp kalkmak zorunda kaldıkları atölye odaları, gerekse patronların yaptırdığı sözde “işçi lojmanları”nda koşullar insanlık dışıdır. Londra Baştabipliğinin bildirisine göre, kapalı mekanda bir insanın sağlıklı yaşayabilmesi için adam başına düşmesi gereken asgari hava miktarı 11 metreküptür. Bu odalardaki ortalama ise 3 metreküpün altındadır. İşçiler ufak ve havasız odalara tıkmakta, neredeyse ayak basacak yer kalmayan odalarda yan yana uyumaktadır. İşte rakamlar: Lincolnshire bölgesinde değişik evlerde 12-15 metrekarelik odalarda yatan işçi sayıları: 8 (3 büyük, 5 çocuk), 7 (4 büyük, 3 çocuk), 9 (5 büyük, 4 çocuk), 8 (5 büyük, 3 çocuk).

2.2.Çocuk işçiliği ve kadın emeği

Kapitalizmin çocuk ve kadın emeğine olan açlığını Marx, maddi temelleriyle birlikte açıklar. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte kalifiye (ve çoğunlukla yetişkin erkek) işgücüne ihtiyacı azalan patronlar, kullanılması basit olan makineleri kadın ve çocuklara kullandırtmayı tercih ettiler.

Sonuçta, Parlamento’dan çıkan yasalara rağmen 8, hatta 6 yaşına kadar küçük çocuklar tezgâh başında ömürlerini tükettiler. Birçok fabrikada çocuk işçiler makineyi kullanabilmek için ustabaşları tarafından kucaklanıp tabureye oturtulmak zorundaydı. Fiziksel yıpranmanın yanı sıra zihinsel gerilik de bu kuşağı harap etti. Okulda olmaları gereken yılları ekmek kavgası peşinde geçiren bu çocuklar yapılan ankette “Yaşadığımız ülkenin adı nedir?” “İngiltere neresidir?” “İsa kimdir?” “Dört kere dört kaç eder?” sorularına cevap dahi veremediler.

Marx, kapitalizmin daha o yıllarda devreye soktuğu “parçalanmış üretim modeli”ni ele aldı, ve evlerde oluşan yan sanayinin örneklerini verdi. Özellikle el hüneri gerektiren ince kumaş ve dantel üretiminde, elleri ufak olduğu için 2,5 yaşında çocukların dahi çalıştırıldığını bizlere aktarmaktadır. Dantel üretiminde ürünün kurumaması için odada şömine yakılmadığını, kışın insanların birbirlerine sokularak nefesleriyle ısındığını ve bu sek-

törde bu sebeplerden ötürü zatürre ve veremin yaygınlaştığını söyler Marx.

Marx, İngiltere'nin belli bölgelerinde kadınların geniş tarım alanlarında tarım emekçisi olarak çalıştığını aktarırken, bu bölgelerde iklimin ılıman ve ücretlerin de makul olmasına rağmen çocuk ölümlerinin oranının yüksekliğini fark eder ve bu olayın sebeplerini analiz eder. Ortaya çıkan gerçek oldukça sarsıcıdır: Uzun süre evden uzak kalmak zorunda olan anneler, evde başıboş kalan küçük çocuklarını ucuz afyon türevleriyle uyutmayı tercih etmektedir. Bu ilaçlarla çocuk açlığı hissetmemekte ve annesi dışardayken evde sürekli uyumaktadır. Böyle büyüyen çocuklar, doğal olarak uzun yaşamamaktadır; ancak yaşayanlar ise 10 yaşına vardıklarında yüzleri kırış kırış, zekâ geriliği olan, "kısa boylu ihtiyarlara" dönüşmektedir. Daha da ötesi, Marx, gazete haberlerine dayanarak, işçi anneler arasında (bakmadığı ve bir vicdan azabı haline geldiği için) evladını bilerek aç bırakma ve zehirleme vakalarının da yüksekliğine dikkat çeker.

19. yüzyıl İngiliz toplumu "püriten" dediğimiz protestan ahlakına sıkı sıkıya bağlı, kadının namus ve iffeti gibi kavramlara önem veren bir toplumdur. Kendi eşinin giyim ve kuşamı için son derece titiz ve "namuslu" olan İngiliz burjuvası, kadın işçileri madene (sıcaklık dolayısıyla) yarı çıplak ve erkek işçilerle birlikte yollamakta tereddüt etmez. İşçi kadının da bir onur ve ahlak duygusu olabileceğini düşünmeye dahi gerek duymaz. Toplam 10 kişilik 3 ailenin 20 metrekairelik bir odada yatıp kalkması da onların sorunu değildir. Bu yaşam tarzı, işçi aileler içinde ensesti artırmakta, ensest sonucunda hamile kalan işçi kızların büyük kısmı intihar etmektedir. Fuhuş ise, işçi sınıfını vuran bir diğer toplumsal afettir. Patronlar "esnek çalışma saati" diye 16 saatlik iş gününün içine birer ikişer saatlik molalar koyduğunda, kadın işçiler bu boş zamanı kendilerine üç kuruş daha kazandıracak yegâne faaliyet, yani fuhuş için değerlendirmek zorunda kalmaktadırlar.

2.3. Dehşet evleri ve sınıf mücadelesi

Marx, “Kapital”de İngiliz sanayisinin motor sektörlerinden biri olan kömür madenlerini özel olarak inceler. Sorun bildik sorundur: Maden kazalarında toplu olarak yok olan işçiler, patronek önleyici-kurtarıcı tedbirler için yatırım yapmasını istemektedir. Patronlar uzun süre bu önerilere sağır kalır, bu önerileri yapan işçileri işten atırırlar. Sonunda 1866’da Parlamentodan bir komisyon işçilerle görüşmeye gelir. Burjuva parlamenterlerin işçilere sorduğu sorular, insana tiksinti veren bir ikiyüzlülüğü barındırmaktadır: “*Ek yatırım sonucunda ücretlerinizin düşmesine razı gelir misiniz?*” ya da “*Madenler için müfettiş tayin edilmesi devletin iş yükünü ve masrafını artırmaz mı?*”. İşçilerin cevapları ise son derece nettir ve sadece burjuvaları “insan olmaya” davet etmekten ibarettir. Uzun direniş ve mücadeleler sonucu maden sahipleri zorla da olsa tedbirleri almaya mecbur kalırlar.

Marx, “Kapital”de işçi sınıfının beslenme sorununu da ele alır. İşçilerin ortalama günlük tayınlarındaki protein ve karbonhidrat miktarlarını ve oranlarını titizlikle inceler. Bir şaşırtıcı sonuca daha varır: İşçilerin beslenme seviyesi, sadece ordudaki erlerin değil, hapishanelerdeki mahkumların bile altındadır!.. Çoğu hırsız ve katil olan ve “Majestelerinin” hapishanelerinde yatan mahkumlar, alınının teriyle yaşamaya çalışan işçilerden daha iyi beslenmektedir! Bunun yanı sıra Marx, işçi sınıfının alım gücüne denk düşen gıdalardaki sahtekarlığı da inceler, ve yoksul mahallelerde satılan ekmek numunelerinin içinden çıkan yabancı maddelerin (toz, kum, şap, tebeşir..) listesini verir.

Bu resim karşısında “*bunlar eski vahşi kapitalizm dönemine mahsus*” şeklinde ifade edilecek burjuva “iyimserliği” koca bir tarihi inkâr etmektedir. İşçi sınıfı gerek İngiltere’de, gerekse tüm dünyada bugün bu resimden (nispeten) daha iyi koşullarda yaşıyorsa, bu 100 yıl boyunca on binlerce ölüye, kan ve gözyaşına mal olan çetin mücadeleler sayesinde.

Bu açıdan, Kapital, sadece bir formüller, denklemler ve şemalar kitabı değil, sınıf mücadelesinin bilimsel temelidir. Kapital, sadece saygın bir akademik eser değil, işçi sınıfının Marx'ın kaleminden insanlığa yaptığı bir haykırış ve bir savaş çağrısıdır. Kapital'deki resim, işçi sınıfının şu şiarının haklılığını ve güncelliğini bir kez daha vurgulamaktadır: “Ya sosyalizm, ya barbarlık!”

3.Emperyalizm: Kapitalizmin kan banyosu

19. yüzyılda tarihsel bir olgu olarak ortaya çıkan emperyalizm, arkasında 400 yıllık bir işgalci ve sömürgeci mirası taşımaktadır ve onun birikimi üzerinde yükselmektedir. 15. yüzyılda Amerika'nın ve Hindistan yolunun keşfi, Avrupalı krallıkların bu ülkelere karşı izleyeceği işgal ve yağma politikalarının önünü açtı. Amaç, başta altın olmak üzere bu ülkelerin yeraltı kaynaklarına zorla el koymak ve ülkeye geri getirmektir. İspanyollar ve Portekizliler Güney Amerika'yı, İngilizler ve Fransızlar Kuzey Amerika'yı, Hollandalılar Endonezya'yı, gene İngilizler Hindistan'ı sömürgeleştirdiler. Altın, gümüş, bakır, kauçuk, mısır, tütün, kahve, şeker kamışı gibi ürünler insafsızca yağmalanmakla kalmadı, Avrupa'lı sömürgeciler 300 yıl sürecek utanç verici bir ticaretten, köle ticaretinden de akıl almaz paralar kazandılar. Marx Kapital'de, bugün bir sanayi kenti olarak ün yapmış Liverpool'un ilk zenginlik kaynağının 17. yüzyıldaki köle ticareti olduğunu belirtmiş, öte yandan bu kanlı yağmanın aynı zamanda kapitalizmin ilk birikiminin, yani işçilere ve makinalara yatırım yapmak için gerekli ilk sermayenin de ana kaynaklarından biri olduğunu göstermiştir. Önceleri hammadde ithali ile başlayan sömürgecilik, daha sonra mal ihracına yönelmiş, bu fakir ülkeler Avrupalı sömürgecilerin ürettikleri malları satarak kâr sağladıkları birer pazar haline gelmiştir. Hindistan ulusal kurtuluş hareketinin ilerici önderi Nehru, ünlü Hint kumaşlarından çok daha kalitesiz olan İngiliz tekstil ürünlerinin zorla Hindistan'a empoze edildiğini, yerel endüstrilerin yenilenmesinin sömürgeci yönetim yoluyla (idari ve askeri yöntemlerle) engellenerek İngiliz

kumaşlarının neredeyse zorla Hint halkına dayatıldığını, bunun sonunda 10 milyona yakın Hintlinin açlıktan öldüğünü, sonuçta İngilizlerin o meşhur “sanayi devrim”lerini Hint halkının kanı ve gözyaşlarıyla finanse ettiklerini anlatmaktadır.

3.1.Lenin ve emperyalizm çözümlemesi

19. yüzyılın ikinci yarısına varıldığında Avrupa’daki Marksist partiler, kendi ülkelerindeki kapitalizme karşı savaşıırken emperyalizmi sadece “hegemonyacı dış politika” seviyesinde kavradılar. Genel olarak barışı ve özgürlüğü savundukları için işgalci politikaları eleştirmekle birlikte bu meseleyi ana gündem maddesi haline getirmediler; hatta bu partilerin üyelerinin bir kısmı Avrupa ülkelerinin bu geri kalmış ülkelere “medeniyet götürdüğünü” dahi düşündüler. Rusyalı bir devrimci Marksist olarak Lenin, kapitalizmin sadece metropol ülkelerdeki işçi-patron çatışmasından ibaret olmayıp bir dünya sistemi haline geldiğini, eski sömürgecilikten devralınan askeri-siyasi aygıtın bugün kapitalizmle bütünleştiğini, dünyada sürmekte olan işgal ve “nüfuz bölgesi” savaşlarının özünde kapitalizmin kâr hırsından kaynaklandığını ve bunlara karşı (ve sömürge halklarının özgürlüğü için) mücadele etmenin kapitalizme karşı mücadelenin ayrılmaz parçası olduğunu ortaya koydu.

Tıpkı burjuva ekonomi-politikçilerinin eserlerinden yararlanarak devrimci sonuçlar çıkaran ustası Marx gibi, Lenin de emperyalizm tahlilinde Avusturyalı bir sol sosyal-demokrat olan Rudolf Hilferding’in analizlerinden yararlandı; ancak bunları daha da ileri götürerek önemli siyasi sonuçlar çıkardı. Lenin’in emperyalizm tahlilinin ana hatları şunlardır:

Metropollerde (zengin kapitalist ülkelerde) sermaye olağanüstü derecede yoğunlaşmakta ve tekelleşme belirleyici olmaktadır. Emperyalizm, tekelci kapitalizmdir.

Bu tekelleşme sürecinde banka (finans) sermayesi ve sanayi sermayesi bütünleşmekte, bu bütünleşmede banka sermayesi etkin ve belirleyici rol oynamaktadır.

Mal (meta) ihracına dayanan eski sömürgecilikten farklı olarak emperyalizm sermaye ihracına, az gelişmiş ülkelere kapitalist yatırımlar yaparak kârlarını artırma yoluna gitmektedir.

Tekeller devletle de bütünleşmekte, baskıcı-militarist aygıt daha da pekişmektedir. Amaç sömürgeleri silah zoruyla baskı altında tutmak ve ülke içinde işçi hareketine karşı burjuva devleti korumaktır. Bu anlamda tekeller demokrasinin inkârıdır.

Bu askerileşme, burjuvazilerin dünyadaki pazarlardan pay koparma arzusuyla birleştiğinde savaşlar kaçınılmaz olmaktadır. Emperyalizm savaş demektir.

Baskıyı ve savaşı körükleyen emperyalizm, kapitalizmin 18.yüzyıldan itibaren sahip olduğu tüm demokratik ve ilerici potansiyellerini yitirdiği bir aşamadır ve bu anlamda can çekişen kapitalizmdir. Bu yönüyle de proleter devrimlerinin arifesidir.

Lenin'in emperyalizm tahlili, kendi dönemindeki Marksistler tarafından net bir biçimde algılanmadı. Kendi ülkelerindeki kapitalizmin sömürgeler sayesinde ayakta durduğunu kavramayan bir kısım Avrupalı Marksist, Cezayir'in, Hindistan'ın, Hindicini'nin, Balkanların emperyalistlerce yağmalanması karşısında sessiz ve pasif kaldılar. Bu tehlikeli kayıtsızlık, Birinci Dünya Savaşı başladığında, otomatik olarak "diğer kapitalist ülkelere karşı kendi kapitalist hükümetini destekleme" şeklinde bir ihanete dönüştü ve bu politik facia, İkinci Enternasyonal'in çöküşünü getirdi. Emperyalizm konusunda net olan Lenin ve Bolşevikler ise, Çarlık emperyalizminin Kafkasya, Polonya, Orta Asya ve Ortadoğu halklarına karşı izlediği saldırgan ve baskıcı politikayı başından beri reddetmiş devrimciler olarak bu sınavdan alınlarının akıyla çıktılar ve emperyalist savaşı lanetleyen tek Marksist parti oldular. 1917 Ekim Devrimi ile sağladıkları başarı, onların bu konudaki devrimci yaklaşımlarının tüm dünyada yaygınlık kazanmasını sağladı.

Bu dönemde, ihanet etmiş İkinci Enternasyonal'in önde gelen teorisyeni Karl Kautsky, emperyalizmin "ilerici bir rol oyna-

yabileceğini” iddia etmiştir. Kautsky’ye göre tekelci kapitalizm olan emperyalizm, kapitalizmin üretimdeki anarşisini ortadan kaldırılabılır, ona “planlı” bir karakter kazandırabilir ve emperyalizm dünya çapında bir “süper emperyalizm” olarak egemen olursa, kapitalizmin anarşik karakterini ortadan kaldırarak sosyalizme yumuşak ve sancısız bir geçiş sağlayabilir. Özünde İkinci Enternasyonal’in emperyalizme verdiği tavizin ideolojik kılıfı olan bu “süper emperyalizm” teorisini, Lenin “süper saçmalık” olarak nitelendirmiştir.

Lenin’in emperyalizm teorisinin en önemli politik sonucu, kapitalizme karşı mücadele eden işçi sınıfının en büyük müttefikinin, emperyalizme karşı savaşan ezilen halklar olduğu gerçeğidir. Bu temel ilke etrafında kurulan Komünist Enternasyonal (Komin-tern) o güne kadar sadece Avrupa’da yaygınlık taşıyan Marksist düşünceyi tüm dünyaya yaymış, Marksist düşünce komünist partiler aracılığıyla Çin, Hindistan, Vietnam, Latin Amerika ve Balkanlarda muazzam bir atılım gerçekleştirmiştir. 20. yüzyıl- da Çin’de, Vietnam’da ve Latin Amerika’da gerçekleşen ulusal kurtuluş hareketleri kapitalizme büyük bir darbe vurmuş, dün- yadaki tüm devrimci işçi hareketi bu hareketleri kayıtsız şartsız desteklemiştir.

3.2.Emperyalizm çağında finans oligarşisi ve devlet

Lenin’in dahiyane tespitlerinden biri de çağdaş kapitalizmde banka sermayesinin sahip olduğu belirleyici rolü işaret etmesidir. Günümüzde sanayi ve bilişim üretimi yapan en büyük şirketler dahi (General Motors, Microsoft, Exxon, vs.) aslında sahibi dahi bilinmeyen dev finans yatırımcılarının mülkiyeti ve kontrolü altında- dır. Finans sermayesinin “paradan para kazanma” alışkanlı- ğı en son dünyayı sarsan emlak (mortgage) krizinde bir çılgınlık noktasına varmıştır. Örneğin değeri 100.000 dolar olan bir evin satışı etrafında borç, faiz, sigorta fonu, hedge fund (emeklilik fonları ile borç hissesi alınması) gibi karmaşık finansal tekniklerle 1 milyon dolara yakın suni ve hayali bir para hareketi yaratıl-

mıştır. Dünyada şu anda borsa ve bu tür işlemlerle dolaşımda olan para miktarı, dünyadaki tüm metallerin değerinin 10 katından fazladır; doğaldır ki bu paranın maddi bir gerçekliği yoktur. Ancak bu hayali paraların ödenmesi “hayali” değil, “gerçek” olmakta, milyonlarca emekçi bunlarla borçlanmakta, şirketler batmakta, insanlar işsiz kalmakta ve evlerinden atılmaktadır. İngiliz Kilisesinin lideri olan Canterbury başpiskoposu, “*hayali para dolaşımı ve finans oligarşisinin egemenliğinin dünyayı tehdit ettiğini, tarihin Marx'ı haklı çıkardığını*” söylemiştir. Aslında başpiskoposunun teşekkür etmesi gereken kişi, bu belayı yıllar önce haber veren Lenin'dir!

Günümüzde emperyalist devletler, silahlanmaya ve askeri-istihbarat aygıtına trilyonlarca dolar harcamaktadır. Silaha harcanan paranın çok cüzi bir kısmı ile tüm Afrika'nın açlık sorununu çözmek mümkündür. 1968'de Vietnam savaşına karşı çıkan ABD'li ilericilerin sloganı hala hatırlardadır: “*Vietnam'a attığımız bombaların parasıyla milyonlarca Vietnamlının her birini yeni ve pırıl pırıl bir ev sahibi yapabiliirdik!*”.

Tekellerin kazandıkları muazzam kârlar, öte yandan devletin denetim ve baskı aygıtlarını daha da pekiştirmek için kullanılmaktadır. Uydular, uzaydan bir insanın yakasındaki rozetin dahi resmini çekebilmekte, cep telefonları ile herkesin konuşmaları ve yeri tespit edilmekte, bir saç kılından insanın kimliği anlaşılmakta, dünyadaki tüm e-posta trafiği ABD ve İngiltere'deki belli “merkezlerde” (Echelon projesi) filtreden geçirilerek olası saldırılar analiz edilmektedir.

3.3.Emperyalizme teslimiyet: Küreselleşmecilik

Emperyalizmin bu gerici ve yıkıcı karakterine rağmen, günümüzde kimi “düşünürler” emperyalizmi sorgulamak yerine onu “verili durum” ve “insanlığın doğal ortamı” olarak ele alıp, ilerici mücadeleyi bu sözde “gerçeği” baz alarak yürütmeyi önermektedir. Negri'nin “İmparatorluk” adlı eseri ve yeni “küreselleşme” söylemleri bu mantığın ürünleridir. Buna göre (emperyalizm

kelimesi yerine kullanılan) küreselleşme halkları kaynaştırmakta, ortak tüketim ve demokrasi standartlarını yaygınlaştırmaktadır; bu yüzden de globalizme, yani dünyanın tek ve büyük bir emperyalist pazar haline gelmesine karşı çıkmak yerine ondan demokrasi ve daha iyi tüketim koşulları için yararlanmak gerekir.

Bu mantık yıllar önce emperyalizmin kuyrukçuluğunu yapan, ona “ilerici” nitelikler atfeden Kautsky’ci mantığın günümüzdeki uzantılarıdır. Küreselleşme adı verilen şey, emperyalizmin yoz ve sığ tüketim kültürünün yaygınlaştırılması, dünyadaki onlarca halkın ulusal renklerindeki zenginliğin yok edilerek geri bir kozmopolitizmin (aslında Amerikanlaşmanın) egemen kılınması, ve dünyanın büyük bir AVM haline getirilmesinden başka bir şey değildir. Küreselleşmenin “demokrasiyi güçlendireceği” ise sadece liberal bir palavradır. Irak, Suriye, Mısır ve Libya’da globalizmin getirdiği “demokrasi” herkesçe bilinmektedir.

Bu sözde “ilerici” düşünürler, küreselleşmeyi “Marx zamanında söz konusu olmayan yepyeni bir olgu” olarak ortaya koyup, bu gerekçeyle de geleneksel sınıf mücadelesi söylemlerinin geçerli olamayacağını iddia etmektedir. Bu tespit, cahillik değilse büyük bir yalandır. Marx, gerek “Manifesto”da, gerekse “Kapital”de, sermayenin uluslararasılaşarak sınırları aştığını, ülke duvarlarını yıktığını ve dünyayı büyük bir pazara çevirdiğini defalarca belirtmiştir. Başka bir deyişle bugün küreselleşme denen olgunun özü kapitalizmdir ve kapitalizmin bu yönde sahip olduğu güçlü dinamik ta 1800’lerden beri Marksizm tarafından bilinen ve ortaya konmuş bir olgudur.

Sonuç olarak, Lenin’in emperyalizm konusundaki teorik çalışması, günümüz koşullarına göre geliştirilmeye açık olmakla birlikte, temel yaklaşımları açısından geçerliliğini korumakta, tüm dünyada komünistlerin sağlam bir politik duruş sergilemesi için zorunlu olan teorik temellerden biri olmaya devam etmektedir.

Kaleminin Ucunu Kılıcı Sivriltti: Bir Engels Biyografisi



SİNAN GÜLEÇ

Friedrich Engels: Yaşamı ve Düşüncesi / Terrell Carver

Çeviren: Ümit Şenesen, Yordam Kitap, 2019

Marx ve Engels hakkında kuşkusuz pek çok şey söylendi, söylenebilir ve söylenecektir de. Avrupa'nın burjuva devrimlerine sahne olacağı yıllarda felsefeyle, siyasetle ve özellikle işçi sınıfı siyasetiyle ilgilenen, yaşamlarını işçi sınıfının mücadelesine adayan iki devrimciden, arkadaştan ve yoldaştan söz ediyoruz nihayetinde. İki savaşıdan, iki özgürlük savaşıdan.

Bu kadar önemli tarihsel figürler söz konusu olduğunda gözden kaçırılmaması gereken bir tehlike vardır: Bu figürler, yüksek çoğunlukla bir ölçüde “kahramanlaştırılır”, sanki hiç hataları yokmuş ya da fikirleri zaten başından beri en gelişkin halindeymiş gibi anlatılır, anlaşılır. Durum böyle olduğunda elimizde, bir nevi “ilahlaştırılmış”, yalnızca bakıp imrenebileceğimiz olağanüstü insan silüetleri buluveririz. Oysa söz konusu olan sosyalizm olduğunda, bu tarihsel figürlerin en başta “bizden” olduklarını, onları birer figür haline getiren şeyin ise yılmaz bir çaba, çalışkanlık ve inatçılık gibi unsurlar olduğunu sürekli hatırlamak gerekir.

Bu söylediğimizi yazı boyunca aklımızda tutmak kaydıyla, bilimsel sosyalizmin yazarlık savaşan ve savaştıkça yazan iki önderinden biri olan Friedrich Engels'in yaşamöyküsüne farklı bir pencereden bakan Terrell Carver'in eserini incelemeye gayret edeceğiz. Carver'in eserini bu konuda kendimize kaynak edinmemizin belki de önemli bir sebebi, kitap boyunca Engels'in bizden olduğunu, kendisinin de tıpkı bizim "sorgulayan" bir gençten sosyalist bir devrimci olmaya doğru giden yolculuğumuzda olduğu gibi içsel çelişkiler yaşadığını Carver'in de atlamaması ve bunu gerçekçi bir tavırla ele alması oldu.

İlk basımı 1990 yılında yapılan kitap, yazar açısından şu amaçlar gözetilerek kaleme alınmış: Engels'in yalnızca siyasal ve düşünsel üretimini değil, ailesiyle olan ilişkilerini, din ile olan bağlarını, felsefi düşüncesini en çok etkileyen olayları da incelemek. Bir nevi, eserlerinin arkasında gizli duranları açığa çıkartmak, altını çizmek ve işaret etmek.

Bizim kitabı okuduğumuzda

bu amaca dair yorumumuz, bu amacın iyi bir şekilde gerçekleştirilebildiğini belirtmek olur. Gerçekten de kitapta Engels'in yaşam öyküsünün incelenmesi esnasında pek çoğumuz kendi yaşamımızda karşılaştığımız kimi sorunların, yaşadığımız kimi iç çelişkilerin izlerini bulabiliriz. Engels'in de bizden aslında özünde pek farklı olmayan çelişkilerle boğuşarak bildiğimiz, tanıdığımız Engels haline geldiğini görmek ve onun yaşamına bu açıdan yaklaşmak değerli.

Kitabın mantığından da söz ettikten sonra, bölümlerin incelenmesine ve Engels'in yaşamından kimi notlara yer verebiliriz.

Toplamda 7 bölümden ve bir sonuç bölümünden oluşan kitapta Engels'in yaşamı, "düşünsel uyanış" yaşadığı ilk gençlik döneminden alınarak ve kimi dönüm noktaları gözetilerek (*Marx ile tanışması, Brüksel'e taşınması, takma adı ile yayınladığı eleştiri metni vb.*) aktarılmış. Kitap boyunca Engels'in yaşamındaki gelgitlere ve içinde bulunduğu çelişkili

durumlara sürekli olarak değinilirken, aslında Engels'in kaleminden çıkan eserler hayatının o eserin yazımına kadar olan gelişimi çerçevesinde anlatılıyor. Bu şekilde okunduğunda Engels, aralarındaki ilişki silik ve belirsiz olan zekiçe eserler vermiş bir devrimci önder olmaktan daha gerçekçi bir portreye, düşüncelerinin gelişimi esnasında toplumu ve çevresini eleştiren ve değiştiren eserler üreten bir portreye kavuşuyor. Engels'in kitapta da yer verilen karikatürleri, çizimleri ve mektupları ise onun düşünsel zenginliğine açılmış bir başka pencere işlevi görüyor.

Bununla birlikte Carver, her ana bölümde cevabını aradığı soruları da başta kendisine ve okura sorarak o soruların izini sürmeyi tercih etmiş, ki bu tercih okuru daima o soruları akılda tutmaya ve dolayısıyla daha "bütünlüklü ve odaklanmış" bir okuma yapmaya teşvik ediyor.

Bu ön bilgilerin ardından notlarımızı ışığın altına tutarak Engels'in yaşamına biraz daha yakından bakabiliriz.

Düşünsel uyanışa giderken

Carver'in Engels'in yaşamına ilişkin ilk önemli iddiası, Engels'in gençlik dönemine ve gençliğinde onu ilk büyük çelişkiye – ailesinin beklentileri ile kendisine çizdiği gelecek arasındaki çelişkiye – götüren nedenlere yüz yılı aşkın süredir gereken değer hiç verilmediği yönünde. Yazar, başlangıçta "düşünsel uyanış" olarak nitelediği haliyle Engels'in çocukluğu, okul yılları ve ilk gençlik dönemini bu dönemin arka plana itilmişliği, unutulmuşluğu gerçeğini göz önünde tutarak inceliyor.

28 Kasım 1820 yılında, Almanya'nın Ruhr sanayi bölgesinin doğusundaki Ren havzasının Barmen kasabasında (Wuppertal) dünyaya gelen Engels, imalat işinde başarılı bir girişimci olan Johann Caspar Engels'in (1715-87) torunuydu. Aile şirketlerini o doğduğunda aynı ismi taşıdığı babası Friedrich Engels (1796-1860) işletiyordu ve gelir durumları iyiydi.

Engels'in ailesinde başarılı bir girişimciliğin sonucunda

zenginlik göze çarparken, bir yandan da yine aynı bölgede etkili olan sofuluğun etkileri gözleniyordu. Genel olarak dinî ritüellere bağlı, o bölgede yer alan Katolik ve Lüterci anlayışlara ise kökten karşı çıkan bu öğreti gereğince ruhban hiyerarşisi reddediliyor, Hıristiyan ile Tanrı arasındaki ilişki “bireysel” kabul ediliyor ancak yine de günahkârlara Tanrı’nın yapacakları sürekli olarak dillendiriliyor, akıllarda tutuluyordu. Aynı zamanda bu öğreti gereğince tembellik daima hor görülen bir kötülük olarak addediliyordu. Engels’in ailesi, bu öğretinin takipçisiydi.

İlkokul yıllarını göreceli olarak sakin geçiren Engels’in dönemin ilerici liberal fikirleriyle – biraz da bilinçsizce – ilk tanışması, liseyi okuması için yatılı olarak gönderildiği Elberfeld kasabasındaki lise öğretmenleri aracılığıyla olmuştu. Ailesinin de kontrolü neticesinde aslında sofü öğretisine resmen bağlı olan bu lisede, sofü öğretisinin ötesinde (*muhtemelen yönetimin farkında olamadığı şekilde*) kimi öğretmenler ta-

rafından tarih, edebiyat ve dil konularında liberal fikirler öğrencilere öğretilmekteydi. Engels, bu fikirlerle dolaylı olarak bu şekilde tanıştı.

Yaşamı boyunca Engels’in boğuşacağı bir problem olarak kalacak olan babası ile ilişkisinin sorunlu nüvelerini bu yıllarda bulabiliriz. Baba Engels, lise yıllarından başlayarak oğlunun “başka fikirlerle” haşır neşir olmaması için özel bir çaba sarf etmiştir. Hatta birçok kez eşi Elise Engels’e konu oğullarının geleceği olduğunda parayı dert etmemeleri gerektiğini söylemiş, kısacası Engels’in “aykırı” fikirlerle haşır neşir olmasını engellemek için maddi ve manevi olarak yaşamı boyunca çabalamıştır. Ona göre Friedrich, “asıl yeteneğinin” peşinden giderek aile işini devralmalıydı. Ancak Friedrich, yaşamı boyunca buna hiç merak duymadı, ilerleyen yaşantısında yalnızca zorunda kaldığı için bu işi sürdürdü.

Genç Almanya

Engels’in din ve edebiyat ile ilişkisi, onun devrimci dö-

nüşümünde kitapta da söz edildiği üzere büyük bir yer kapladı. Babasının beklentilerinin aksine liberal fikirlere ilgisi gün geçtikçe artan Engels, Karl Gutzkow'un önderi olduğu Genç Almanya grubuyla iletişime geçti. Bu grup aslında Almanya'da ulusalcı bir edebi akımı temsil ediyordu. Kitapta da daha sonraları belirtildiği üzere Genç Almanya düşüncesinin alevi, bu akımın takipçilerinin bir çeşit "aydın devrimi" istemesinden ileri geliyordu. Onlar çelişkiyi ve savaşı, kendileri gibi aydınlanmış Almanlar ile dar görüşlü, sofu Hıristiyanlar arasında cereyan eden birer çelişki ve savaş olarak görüyordu.

Engels'i önceleri bu grubu aşağılayan, ardından ise gitgide grubun ateşli bir savunucusu haline getiren duygu, onun gençlik yıllarında sahip olduğu ulusalcı tutumdu. Almanya'nın kendi tarihinin ve edebi eserlerinin tutkulu bir takipçisi olan ve bu anlamda "ulusalcı" diye nitelendirebileceğimiz Engels'in din ile arasındaki ilişki de kuşkusuz bu yolla değişime uğradı.

O dönemde yaşadığı dönüşüm ve ulusal edebiyat ile olan ilişkisi, Engels'i yavaş yavaş kendisini bir devrimci liberal olarak adlandırmaya itiyordu. Kitapta da alıntısı yapıldığı üzere Engels kendisini 1830'lu yılların sonlarına doğru şöyle tanımlıyordu: "*Ben şimdi az ya da çok akılcı olmaya eğilimli, ... başkalarıyla karşılaştırılınca çok liberal ve doğüstücü biriyim.*"

Burada Engels'in kendisine dair yaptığı "liberal" tanımını, bugünün liberalizmi ile karıştırmamak gerekir. Sofuluğun, aristokrasinin egemenliğinin ve siyasal gericiliğin had safhada olduğu 1830'larda liberal olarak adlandırılanlar, dönemin aydınlanmacılarıydılar aslında. Üstüne üstlük Engels, bu cümleleri sarf ederken henüz 20 yaşında bile değildi.

Engels daha ilk gençlik yıllarından sofuluğu baş düşman olarak bellemişti bile. "İncil'e körü körüne inanma hakkını bize kim veriyor?" diye sorarken aslında Engels henüz bir tanrıtanımaz (ateist) değildi, ancak düşüncelerinin ilk önemli uğrağı, Hıristiyanlığın akılcılaştırılmış bir versiyoy-

nunu olumlaması noktasında gerçekleşti. O dönemde “akılcılık”, sofular için Tanrı'nın gazabına uğramak için yeter sebepti. Engels ise açıkça sofuluğu İncil'e bir hakaret olarak niteliyordu.

Din ile ilgili düşünceleri, dönemin felsefi yaşamına bir bomba gibi düşen Hegel ve Hegelci düşünce ile ilişkilenmesi aracılığıyla değişip dönüşüyordu. Engels'in öncelikle akılcılaştırdığı Hıristiyanlık anlayışı, yerini Tanrı'yı evrenin her yerinde arayan ve işaret eden bir tür panteizme bırakıyordu. Bu bağlamda kitapta da aktarıldığı haliyle ailesinin en karakteristik özelliği sayılabilecek olan “sofuluğa” karşı düşmanlığını, Engels'in düşüncesinin gelişiminde en önemli itkililerden biri olarak görmekte sakınca yoktur.

'Friedrich Oswald' ve genç Hegelciler

1839 yılının sonunda, Engels henüz 19 yaşındayken ilk derli toplu eserini, *Wuppertal'den Mektuplar*'ı imzasız olarak yayınladı. Yaklaşık 7.500 kelimededen oluşan bu

eserde Engels, Wupper bölgesindeki Elberfeld ve Barmen kasabalarını bir incelemeye tabi tutuyordu, ancak elbette bu inceleme yalnızca coğrafi yönlü değil, coğrafya üzerinden bölgenin sofuluğunun, yozlaşmışlığının, geri kafalılığının da bir eleştirisini içeriyordu. Kısacası Engels'in tarihin gerisinde kalması gereken kurumlarla ve tutumlarla olan kavgası, bu eserde parlak bir biçimde görülüyordu.

Wuppertal'den Mektuplar etkili bir çıkıştı. Bu çıkışın ardından Gutzkow, bu eserin ve daha sonrasında devam niteliğinde kaleme alınan eserlerin “Oswald” isimli yazara ait olduğunu duyurmuştu. Oswald, kuşkusuz Engels'in takma adıydı. Gitgide ünü artan genç Engels, Oswald ya da Friedrich Oswald adıyla eserlerini yayınlıyordu.

Engels'in 1840'lı yılların başlarında Genç Hegelciler ile kurduğu ilişki, asla onların doğrudan bir mensubu olma raddesine varmamıştı. Kitapta detaylıca incelenen farklılıkları şu şekilde özetlemek mümkün: Engels, Genç Almanya

hareketi ile ilişkilendirdiği devrimci liberalizmi, Genç Hegelcilerin ilerici ulusalcılığı ile sentezleyerek kendi düşünsel birikimini yaratıyordu. İki grubun da eksiksiz ve tamamen görüşlerini sahiplenmeden, kendi üretimlerini de üzerine koyarak bir birikim inşa ediyordu aslında.

Engels, Genç Hegelciler içerisinde en köktenci sayılabilecek “Özgürler” grubu ile kurduğu ilişkinin sonucunda onların siyasi gazetesi olan Rheinische Zeitung’ta yazmaya başlamıştı. Marx ile tanışmalarına vesile olacak olan da bu gazete idi zaten.

Engels, 1842 yılında gazetenin idarecilerinden “komünist” Moritz Hess ile tanıştı. Hess, dönemin genç Hegelcileri arasında en sivri ve parlak isimlerden birisi olan, Avrupa Üçlüsü isimli eserinde Hegel felsefesini kıyasıya eleştirerek Prusya, İngiltere ve Fransa’nın ilerici güçlerinin bir araya gelerek yapacağı bir komünist devrimi tahayyül eden bir yazardı. Kitapta da detaylıca incelendiği üzere bu gazete ve Engels’in yazarlık uğraşı, Marx’ın Rhe-

inische Zeitung’un yayın yönetmeni olmasından – ya da bu görevin onun üzerine yıkılmasından – sonra yollarının kesişmesi ile birlikte hepimizin az çok aşına olduğu siyasi eylemciliğe ve teorisyenliğe evrildi.

Engels’in Marx ile yolunun kesiştiği döneme kadarki düşünsel evrimini ve ilk gençliğini fazla detaya boğmadan açıklamaya, kimi dönüm noktalarını işaret etmeye çalıştık. Bununla birlikte, yazının da kapsamı gereğince Engels’in biyografisini özetlemek yerine, kitabın Engels’in yaşamına dair altını çizdiği kimi ilgi çekici noktalardan söz ederek bu yazıyı tamamlamayı planlıyoruz.

Engels’in yaşamında siyasi yazarlığın rolü

Carver, Engels’in daha gençlik yıllarından başlayarak yaşamı boyunca sürekli bir görev bildiği siyasi yazarlığın, onun devrimci dönüşümünün anahtarı olduğunu öne sürüyor. Buna göre Engels’in “kamu için yazı yazmak” olarak gör-

düğü siyasi yazarlık faaliyetine daima önemli bir rol biçtiğinden, yalnızca halkı aydınlatmak amacıyla değil aynı zamanda kendini de içerip aşmak için yazmaya, yeniden üretmeye büyük önem verdiğinden söz ediliyor.

Bununla birlikte, yaşamının ilerleyen döneminde İngiltere’de Emekçi Sınıfların Durumu gibi oldukça önemli bir eseri yalnızca “dışarıdan bakan bir göz” olarak değil, İngiltere’de işçi sınıfının yaşam koşullarını bizzat deneyimleyerek yazdığını söylemesi Engels için siyasi yazarlığın, siyasi eylemci olmaktan kopartılmaz bir unsur olduğunu kanıtıyor.

Engels’in felsefeye yaklaşımı: Felsefe ve eylem

Engels’in Genç Almanya ve genç Hegelciler ile ilişkilerinin uzun uzadıya anlatıldığı eserde, özellikle bu iki hareketten kopuşunun incelendiği kısımlarda ilgi çekici bir iddia ortaya atıyor Carver. Buna göre Engels özellikle genç Hegelcilerin felsefeyi ve düşünceyi, gerçek ilişkilerin çözümünün gerçek

aracı olarak gören anlayışına oldukça sert eleştiriler yöneliyor. Bu anlamda çelişkilerin çözümü olarak düşünsel alanı işaret eden düşünürlerin aksine Engels, daima yaşamın pratiklerini ve toplumsal gerçekliği işaret ediyor.

Bu konuda Marx’a 1845 yılında gönderdiği bir mektupta şöyle diyor Engels: “Yaşayan gerçek halkın doğrudan doğruya karşısına geçmek ve böylece, seni görüp duymalarını sağlamak, ‘aklın gözü’yle gördüğün soyut okurlara şeytanca kalem oynatmaktan çok farklıdır.”

Kitapta yine bir ek iddia olarak yer aldığı haliyle Engels’in eserlerinde Marx’ın eserlerinde olduğu kadar “soyut”, “kavramsal” girdilere yer olmaması, bunun yerine Engels’in daima sınıf mücadelesinin dönemsel koşullarına odaklanan, güncel konularla daha yakından ilgili yazılar kaleme alması da buna bağlanıyor. Bu iddianın Marx’ı daima soyut ve kavramsal çalışmalarla uğraşmış biri gibi gösterdiği de öne sürülebilir, oysa Carver bunu kastetmiyor.

Yazarak savaştı, savaşarak yazdı

Yazımıza uygun gördüğümüz başlık, aslında kitapta da Engels'ten öğrenilecek en önemli şeylerden birini işaret ediyor. Engels yaşamı boyunca, sürgünde, baskı koşullarında, barikat savaşlarında, nerede olduğu fark etmeksizin yazmaktan da savaşmaktan da geri kalmamıştır. Kitapta da detaylıca anlatıldığı üzere Engels için güncel durum hakkında siyasi analizler yapmak ne kadar acil ve önemli ise, o analizler doğrultusunda ortaya çıkan devrimci görevleri yerine getirmek de o kadar acil ve önemliydi. 1871 Paris Komünü, Haberleşme Komitesi, Enternasyonal gibi örneklerden de bildiğimiz üzere Engels, yoldaşı Marx ile birlikte kavga'nın hangi alanı söz konusu olursa olsun en öne atılmaya, yazdıklarını ve tespit ettiklerini en önce kendileri çözmeye çalışıyorlardı.

Sonuç yerine

Terrell Carver'in Engels üzerine bu "aykırı" çalışması, onun yaşamında izi silik ka-

lan noktaların üzerini tekrar çizmeye, Engels'in gölgede kalan yanlarını aydınlatmaya çalışıyor aslında. Yazarak savaşan ve savaşarak yazan, yaşamı boyunca kendisini yoldaşı Marx'a ve sosyalizm mücadelesine adanmış, konu mücadele olduğunda birikimini ve hatta canını tehlikeye atmaktan çekinmeyen yiğit bir devrimcinin başarıyla kaleme alınmış portresi var karşımızda.

Oswald, Friedrich Oswald, Friedrich Engels ya da 'General' Engels: İnsanlığın önüne tuttuğu ışığı söndürmeye egemenlerin gücü yüzyıllardır yetmiyor, yetmeyecek.

Tarih ve Tarihçi: İşte Bu Bizim Hikayemiz...



TAYLAN YAMAN

Tarih Nedir? / Edward Hallet Carr

Çeviren: Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, 2013

Tarih nedir, büyük insanların zafer anıları mı? Salgın hastalıkların, savaşların, kıtlıkların hikayesi mi? Kim başladı bu “tarihi” yazmaya? Firavun mu, Küçük İskender mi, Spartaküs mü, Osman mı? Son bir soru, tarihten öncesi var mı?

Söz konusu tarih olunca kendinden önce soruların gelmesini normal karşılamak geliyor. Tarihin ne olduğuna gelmeden önce son sorudan başlarsak, ne oldu da “tarih” diye bir şey başladı? Üstünde yaşadığımız gezegen milyonlarca yıldır var. Üzerindeki yaşam da aynı şekilde insandan çok daha eskilere uzanıyor. Okur bu noktada gaz ve toz bulutuna kadar geriye gideceğimizi düşünmesin. Ama yine de biraz geriye gidecek, toz bulutu sonrası oluşan düzende “ayağa kalkarak” kendi devrimini gerçekleştiren atalarımıza kısa bir ziyarette bulunacağız.

Evrim konusu hem aydın kesimde bir merak hem de yaratılışçılığı bilimsel bir sav haline getirmeye çalışan kesimde düşmanlık yaratan bir konu. Herhangi bir kitapçıya gidip elimize bir evrim kitabı aldığımızda alt başlıkta veya içindekiler kısmında göreceğimiz muhtemel tanımlamalardan birisi “insanın tarih öncesi evrimi”dir. Bu cümle aslında bize tarihin başlangıcının yazı, ateş veya tekerleğin keşfinden öte bir şey olduğunu gösteriyor. Tarihin ortaya çıkması için dünya milyonlarca yıl boyunca, anlamak için değiştiren, değiştirdikçe anlayan/kavrayan ve kendini yeniden üreten, aşan bir canlı türünün ortaya çıkmasını bekledi. Bu noktada insan evriminin büyük bir kısmı “tarih öncesi evrim” olarak adlandırılıyor. Ne zaman ki atalarımız doğa üstünde tahakküm kurmaya, onu anlamaya başladı, o an tarih başladı. O halde en temel tabirle tarihi, “doğa üstünde tahakküm kuran insanın gelişiminin hikayesi” olarak tanımlayabiliriz. Hikayenin kahramanlarının rolüne ise ilerde değineceğimiz için burada girmeye gerek yok.

Bu temel tanım kuşkusuz doyurucu bir cevap oluşturamamaktadır, çünkü insanın gelişimi bilinci, dili değiştirdiği gibi tarihin de anlamını, yapısını ve kapsamını değiştirmiştir. Edward Hallet Carr bu gelişmeyi şu şekilde açıklamaktadır: “Tarih, insanın aklını kullanarak, çevresini anlamak ve onu etkilemek için yaptığı uzun mücadeledir. Fakat, çağdaş dönem devrimci bir biçimde bu mücadeleyi genişletmiştir. İnsan şimdi yalnızca çevresini değil, kendisini de anlamaya ve etkilemeye çalışmaktadır; bu durum, böyle denebilirse, akla yeni bir boyut, tarihe yeni bir boyut eklenmiştir. Şimdiki çağ, bütün çağlar içinde tarihi bilince en çok sahip olandır. Çağdaş insan, daha önce görülmemiş bir derecede kendi varlığının bilincindedir, bu nedenle de tarihin bilincindedir. Geçip geldiği belirsiz pırıltıları, varmakta olduğu belirsizliği aydınlatabileceği umuduyla, coşkuyla incelemekte, tersine olarak da, önünde uzanan yol hakkındaki arzuları ve endişeleri ardında kalanların anlayışını güçlendirmektedir. Geçmiş, bugün ve gelecek, tarihin son-

suz zinciri içinde birbirlerine bağlıdır.”¹

Bu sonsuz zincir içerisindeki tarihinin, tarihin ve dolayısıyla insanlığın serüveni hakkında kısa bir yolculuğa çıkabiliriz.

Tarihçiliğin sonu mu geldi?

İnsanlık olarak bir şeylerin sonunu getirmeye fazlaca meraklı olduğumuz aşikâr. Sovyetler Birliği'nin çözülmelerinden sonra “tarihin Sonu”nun gelmesi, yapay zekânın üretime dair artan etkisinin sonucu olarak işçi sınıfının sonunun gelmesi... Baştan söyleyelim, bu başlığın altında biz de tarihçiliğin ve tarihin sonunu ilân etmeyeceğiz ama bir tarih anlayışının kendi sonunu nasıl getirdiğini göstermeye çalışacağız.

“Bazı soruların cevabına kitap yazılır” sözünün hakkını fazlasıyla vermektedir “Tarih Nedir?” sorusu. Bu soruya cevap vermek için Carr işe tarihinin, olgular ile olan ilişkisini tartışarak başlıyor. Bu

başlangıç kuşkusuz keyfi bir seçim olarak değil, yöntemsel bir tercihin sonucu olarak karışımıza çıkmaktadır. Tarihin bilim olup olmadığı, geçmişte mi kaldığı yoksa bugünü mü anlattığı gibi soruların cevaplarını vermek için öncelikle tarihi oluşturan olgulara nasıl yaklaşılması, hangi gözle bakılması gerektiğinin cevabının bulunması gerekiyor.

Tarih eğer dillere pelesenk olan ama üstüne çok az düşünüldüğü gibi “objektif” bir bilim dahi olsa ve bunun uzantısı olarak işi olguları yorumlamak değil düzenlemek ve sunmaksa, ne yazık ki tarihçilik kendi kendinin sonuna gelmiştir. Tarihin objektif olduğu anlayışının özünde tarihinin olgularla olan ilişkisi yatmaktadır. “Objektif” tarih anlayışına göre olgular tıpkı hazineler gibi, bir yerlerde insanlar dışında var olup keşfedilmeyi ve gün yüzüne çıkmayı beklemektedir. Olgular, keşfedildikten sonra düzenlenmeleriyle beraber tarihin ne olduğunu gösterirler. Tarih, bu anlamıyla subjektif

1 Edward Hallet Carr: Tarih Nedir?, Çeviren :Misket Gizem Gürtürk, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 198.

değerlendirmelere gerek kalmaksızın kendi kendine olan bir “bilim” haline gelmektedir. Eğer buraya kadar sıraladıklarımızda anlaşıyor isek, tarihçiliğin sonunu hep beraber ilan edebiliriz, çünkü artık tarihi belgeleri inceleyecek, onları tasnifleyecek ve düzenleyecek seviyede teknolojiyi, hatta popüler dil ile söyleyecek olursak yapay zekâyı üretme seviyesine ulaşmış durumdayız. Yapay zekalar, bugün yazılı tarihin tamamının taratılması durumunda yukarıda saydığımız şekilde tarih yapma yeteneğine sahiptir. Tarihçiye gerek kalmaksızın yapay zekâlar uygun kodlamalar yoluyla olguları tasnifleyip, kronolojik sıraya sokup düzenleyerek bize sunabilir. Tarihçinin olgular ile olan ilişkisi bulma, düzenleme ve sunma üçlüsünün ötesinde ise, o zaman da tarihçiliği sonunu ilan edebilir miyiz peki?

Önce bir soruyu kendimize sormamız gerekmektedir: Tarihçi, araştırmasına ön yargıları olmadan başlayabilir mi? Ön yargı meselesi her ne kadar daha geniş bir tartışmanın başlığı olsa da değinmeden

geçilemez. Tarihçiyi tarihçi yapan, ön yargılarına olan inancıdır diyecek olursak kuşkusuz ilk alacağımız tepkilerin çoğu olumsuz olacaktır. Peki tarihçiyi araştırmaya iten güdü nedir? Örneğin bir tarihçi, “20. yüzyılda ne oldu acaba?” diyerek kaynak taramasına başlamaz. Zaten yakın geleceğe yaklaştıkça bunun teknik olarak da imkânsız olduğu ortadadır. Ortalama bir insanın değil yüzyıl, on yıllık bir tarih kesiti ile ilgili tüm kaynakları taraması dahi zamansal olarak imkânsızdır. Tarihçiyi harekete geçiren güdü ise bir şeyi kanıtlama arzusudur. Ön yargı bu noktada tarihçinin barutu haline gelmektedir. Barut olmadan ateş olamayacağına göre tarihçinin uğraşısının ateş alabilmesi için bu baruta ihtiyacı vardır. 20. yüzyıl “genel olarak” araştırılıp bir bütünlük içerisinde sunulamaz, ama İkinci Dünya Savaşı’nda batı bloğunun sürekli lanse edilen aksine savaşta aktif bir rol almadığını kanıtlamak üzere araştırma yapılabilir ve bunun tarihi yazılabilir. Bunun sonucunda ortaya çıkan araştırmanın tarihsel bir ürün

olup olmamasının önündeki engel tarihsel olguların falsifikasyona uğrayıp uğramamasıdır. Tarihçilik, sürekli olarak tarafsız kalmaya çalışmak demek değildir. Aksine bunu öne sürenler de çoğunlukla taraflı, ancak taraflı olduğunun farkında olmayan kişilerdirler. Nihayetinde iki taraftan birine düşmenin tek bir yolu yoktur.

Tarihi bu şekilde ele almaya başladığımızda artık tarihçiliğin temel misyonu olguları düzenlemek değil, onlara seçici şekilde yaklaşarak (*bunu yaparken olguları çarpıtmadan*) onları bir bütünlüğe oturtma uğraşı haline gelmektedir. Olgular artık bize hakikati fisildayan değil, işlenerek hakikatin çıkartılacağı nesnelere halinde görünürler. Artık tarihçi, tarihte insanla aynı rolü üstlenmiştir: "İnsanlar tarihlerini kendileri yapar; ama onu özgür iradeleriyle değil, kendi seçtikleri koşullar altında değil, dolaysız olarak önlerinde buldukları, verili, geçmişten devrolan koşullar altında yaparlar."²

Bu anlamıyla tarihçilik, bugün hala güncelliğini sürdürmektedir. Yapay zekâ, sonsuz kombinasyon ve tasnif yeteneğine rağmen yorumlama yeteneğine sahip değildir. Bu konuyu eğer birkaç on yıl önce tartışıyor olsaydık muhtemelen bazı tezler ile daha kuramsal bir zeminde tartışmamız gerekecekti, ama geldiğimiz teknolojik gelişmişlik seviyesinde ya tasnifçilik olarak tarihçiliğin sonuna geldik ya da Carr'ın tarif ettiği şekilde tarihçinin önemi daha da artarak devam ediyor.

Tarihçi de tarihin ürünüdür

Tarihçinin tanımlanması noktasında Carr'a başvuracak olursak: "Tarihçi nasıl amacı için anlamlı olanı, sınırsız olgular okyanusundan seçerse, onun gibi çok sayıdaki neden sonuç art arda gelişler içinden seçer; tarihi bakımdan anlamlılığın ölçütü ise, bunları kendi akılcı açıklaması ve yorumla kalıbına uydurma yeteneğine dayanır."³ Olguları bulmanın

2 Karl Marx: Fransız Üçlemesi – Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i, Çeviren: Erkin Özpal, Yordam Kitap, İstanbul, 2016 s. 149.

3 Edward Hallet Carr: a.g.e., s. 165.

yanında onları amacı doğrultusunda seçme ve yorumlama işi de Carr'a göre tarihinin görevidir. Bu noktada tarihin farklı yorumlarının da gerçekliği karşımıza çıkmaktadır. "Eğer filozof bize aynı nehere iki kere giremeyeceğimizi söylemekte haklıysa, aynı nedenle, iki kitabın aynı tarihçi tarafından yazılamayacağı da belki eşit ölçüde doğrudur"⁴ diyen Carr okura bir uyarıda da bulunmaktadır. "Tarihten önce tarihçiyi inceleyiniz. (...) Tarihçiyi incelemeyen önce de, onun tarihi ve toplumsal çevresini inceleyiniz. Tarihçi, bir birey olarak aynı zamanda hem tarihin hem de toplumun bir ürünüdür; tarih öğrencisi işte onu bu ikili ışık altında görmeyi öğrenmelidir."⁵

Yukarda söylenenlerin ışığında tarihinin objektif olabileceğini yine de söyleyebilir miyiz? Buna vereceğimiz cevap kuşkusuz "hayır" olacaktır. Tarihçi her şeyden önce yaşadığı tarihin ve o anda yaşadığı toplumun ürünüdür. Bu ürü-

nü olma hali ise egemen düşüncenin takipçisi olmak anlamında kullanılmamaktadır. Fakat tarihin verili anındaki nesnellüğün çizdiği sınırların içerisinde demektir.

Tarihçi zaman zaman kendisini tarihten ve toplumdan kopuk düşünebilmekte, hatta bu verili nesnelliklerin üstünde kendine bir yargıç rolü atfedebilmektedir. Bir tarihçi olarak Carr'ın kendi mesleği hakkında yaptığı yorum buraya tam olarak karşılık vermektedir: "Bazen tarihin gidişinden 'yürüyen bir tören alayı' diye söz ederiz. Bu, haklı bir benzetmedir – yeter ki, tarihçi kendini ıssız bir kayalıktan çevresine bakan bir kartal ya da tören kürsüsünde önemli bir kişi saymaya kalkmasın. Bunların hiçbirisi değildir! Tarihçi, alayın bir başka bölümünde yorgun argın yürüyüp giden bir başka gölgeli kişidir yalnızca."⁶ Tarihçi bu anlamıyla öyle özel bir role sahip değildir. Tarihin kendisine verdiği rolü oynamaktadır. O yüzden

4 a.g.e., s. 95.

5 a.g.e., s. 97.

6 a.g.e., s. 88.

tarihçiliğin objektif, tarafsız bir mesih rolünden sıyrılarak gerçekliğine dönmesi gerekmektedir.

Tarihçi tarafsız ve insanüstü bir kategori değil de bizimle benzer bir yerlerde yürüyen birisi ise, neden kendine uğraş olarak insanların yürüyüşünün izini sürmeyi seçmiştir? Ve bu yürüyüşün bir rotası var mıdır?

Tarihçi, “Marx’ın bir yerde dediği gibi eğitimcinin kendisinin de eğitilmesi gerektiği unutulmamalıdır; çağdaş dille söylemek gerekirse, beyin yıkanan kimsenin kendi beyni de yıkanmıştır. Tarihçi, tarih yazmaya başlamadan önce, tarihin ürünüdür.” Tarihçi bu yüzden yaşamış ve yaşayacak olan diğer insanlardan farklı değildir. Peki herkes yürürken gözlemleyen ve gözlemlerini insanlığa kazandıran daha da önemlisi bu gözlemlerinin yürüyen insanlara yön göstermesi, neyin ifadesidir?⁷

Geldiğimiz aşamada tarihçinin yanında tarihin kendisini de konuşmaya başlayabiliriz. Tarih, kendi oyuncularını yarat-

tığı gibi oyuncular da tarihin kendisini yaratır. Oyunculardan bir tanesi olan tarihçiyi anlamadan ise onun – tabii ki nesnellüğün çizdiği çerçevede – yorumunun sonucu olan tarihi anlayamayız.

Bir parantez açmamız tartışmanın ilerisi için daha sağlıklı bir zemin sunacaktır bize. Bertolt Brecht’in “Okumuş Bir İşçi Soruyor” şiirinde güzel bir şekilde ifade ettiği gibi tarih, özel karakterlerin önderliğini yaptığı hareketlerin, savaşların veya keşiflerin tarihi mi yoksa bunların altını dolduran, asıl eylemi gerçekleştiren kitlelerin tarihi midir? Tarihte kuşkusuz bireyin rolü kritiktir, fakat tarihin genel seyrini belirleyenler salt ve yalnızca önderler değildir. O zaman kesiti içerisinde verili durumun içerisinde barındırdığı eğilimlerdir. Bu nesnellikte bireyin rolü için ise Carr’ın yorumu gayet yeterlidir: “Gerçekte, onlara hangi bakış açısından bakıldığına bağlı olarak, bütün insan eylemleri hem özgür hem belirlenmiştir.”⁸

7 a.g.e., 92.

8 a.g.e., s. 153.

Tarihçinin önünde burada zor bir denklem durmaktadır: Özgün olaylar ve nesnellikler... Bu durumda “Tarihçi gerçekte biriciklerle değil, biricikler içindeki genel olanla ilgilenir.”⁹ Biraz açacak olursak tarihçi, tarihsel olguları, olayları tüm zenginlikleri ile kavramaya ve yorumlamaya çalışırken bunların o tarihsel kesitte başta olmak üzere, geçmişteki nüvelerinin ve gelecekteki yansımaları üzerine o özgünlüklerin ortak nedenlerini ortaya çıkarmalıdır, kelimenin gerçek anlamıyla yorum burada gerekmektedir.

Yine Carr’ın tanımlamasına başvuracak olursak: “Tarih geleneğin kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla başlar; gelenek ise geçmişin alışkanlık ve derslerinin geleceğe taşınmasıdır. Geçmişte olup bitenler, gelecek kuşakların yararları için kaydedilmeye başlanır. (...) Sanırım iyi tarihçiler, onlar böyle düşünsün ya da düşünmesin, geleceği iliklerinde taşırlar. Tarihçi, “niçin” sorusunun ardından “nereye” sorusunu da sorar.”¹⁰

9 a.g.e., s. 119.

10 a.g.e., s. 168.

Bir ilerleme olarak tarih

Tarihçinin niçin sorusundan sonra nereye sorusunu sorması tarihin yönünden öte tarihin nesnellliğini tartışmaya açmaktadır. Yukarıda bu soruna değindiğimiz için bu başlıkta diyeceğimiz “Tarihte ilerleme, olgular ile değerlerin karşılıklı bağımlılığı ve etkileşimi ile meydana gelir. Nesnel tarihçi, bu karşılıklı sürece en derinlemesine nüfuz eden tarihçidir.” Ötesine geçmeyecektir. Fakat bu nesnellik tarihçiyi belirli bir doğrultuya sokacak mıdır? Kritik soru burada ortaya çıkmaktadır. Tarihin bir yönü varsa, kısa kesitler içinde (20-30 yıl) olmasa dahi yüzyıllara varan süreçlerde kendini göstermelidir.

Baştan fikrimizi söyleyecek olursak, keşfedilmeyi, ortaya çıkarılmayı beklemeyen bir olgular demeti ve bunun sonucu olan gelişim/ilerleme doğrultusu olmasaydı bir bilim olarak değil entelektüel bir uğraş olarak ele alırdık tarihi. Kuşkusuz bu yaklaşım Marx ve Engels’te de aynı şekilde olur ve kuramlarını tarihin üstüne oturtmayı

denemezlerdi. Marx'ın tarih üzerine yazdığı şeyler zaman zaman vulgar biçimlerde ele alınmış olmasına rağmen Marksist olmayan tarihçileri dahi etkilemiştir. Marx'ta tarih hiçbir zaman düz-doğrusal bir gelişim seyretmemiş, hatta daha ötesi her zaman süreklilikler içerisindeki kopuşlar sayesinde tarihte ilerlemeler olmuştur. Carr da bu noktada tarihte ilerlemeyi bir şart ile kabul etmektedir: "Fakat, eğer ilerleme varsayımını muhafaza edeceksek, sanırım kopuk çizgi koşulunu kabul etmeliyiz."¹¹ Marx da tarih tezini bu kopuşlar üzerine kurmuştur.

Tarihten ders çıkartıp geleceği okumak

Marx'ın tarihi, kopuşlara odaklanarak ve ilerleme sürecindeki eşikler olarak ele alması geçmişe dönük bir tarih okumasından çok geleceğe olan etkisinden kaynaklanmaktadır. Gelecek denildiği vakit buradan detaylı bir kurgu-gelecek anlaşılmalıdır. Marx'ın geleceğe dair yaptığı tek ay-

rıntılı tasvir, hayatı boyunca yayınlamaya fırsat bulamadığı Alman İdeolojisi'nin o ünlü pasajıdır: "Zira, iş bölüşümü yapılmaya başlanır başlanmaz, artık herkesin kendisine dayatılan ve içinden çıkamayacağı belirli ve kesin bir faaliyet alanı vardır. Avcıdır, balıkçıdır, çobandır ya da eleştirel eleştirmendir; ve geçim araçlarını kaybetmek istemiyorsa eğer, öyle de kalmak zorundadır. Oysa hiç kimsenin kesin bir faaliyet alanına sahip olmadığı, dilediği her alanda kendini yetiştirebildiği komünist toplumda, genel üretimi toplum düzenler. Böylece de bana, dilediğimce, bugün bu işi, yarın bir başka işi yapabilme -avcı, balıkçı, çoban ya da eleştirmen olmamı gerektirmeden, sabah ava çöküp öğleden sonra balığa gitme, akşamları hayvan yetiştirme, yemekten sonra da eleştiri yapma olanağı sağlar."¹²

Bu pasaj dışında Marx'ta ayrıntılı bir gelecek kurgusu yoktur. Ama aynı eserde komünizm için Marx biraz da nesnel

11 a.g.e., s. 178.

12 K. Marx – F. Engels: Alman İdeolojisi, Çeviren: Tonguç Ok – Olcay Geridönmez, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2013, s. 41.

koşullara çubuğu fazla bükerek şunu demektedir: “Komünizm, bizce, oluşturulması gereken bir durum, gerçekliğin kendisini uydurmak zorunda olduğu bir ideal değildir. Günümüzdeki durumu ortadan kaldıran gerçek hareketi komünizm olarak adlandırıyoruz.”¹³

Marx’ın buradaki nesnelci indirgemesi ise onun diyalektik yönteminde bir doğum lekesi değil, tersine o süreçte idealizmin doruk noktasındaki felsefi anlayış ile olan polemiginde kendisine bilimsel bir kalkış noktası aramasından kaynaklanmaktadır. Marx bu arayışını tarihte yeterince bulmuş ve kimsenin “ulaşamadığı, kavrayamadığı” Hegel’in tözünü bu tözü insanın içine yerleştiren Feurbach’ın divan edebiyatındaki karakterlere benzeyen insanından alıp onu tarihin içinde hareket eden, yaşayan ve üreten insana teslim etmiştir. Aydınlanma’nın yönetme erkini gökyüzünden yeryüzüne indirmesi gibi, insanın kendi kaderini yazması da Marx’ın tarih anlayışında kendini buldu.

Marx’ın tarih anlayışında bunun bir adım ötesini tasvir etmeye kalkmak idealizmin mistik dünyasına geri dönüş olacaktır. Ünlü önsözde Marx “İnsanların varlıklarını belirleyen bilinçleri değildir; aksine, onların toplumsal varlıkları bilinçlerini belirler”¹⁴ diyerek bilincin ve dolayısıyla o günün gerçekliğinin ancak o günün nesnel koşulları ışığında bilinebileceğini kısa ve öz şekilde açıklamıştır. Bundan sonrasında tarih için geriye kalan üretenlerin kendi göbek bağını kesmesi ve tarihçinin bunu incelerken Carr’ın şu sözünü sürekli hatırlatmasıdır: “Geçmiş, bizim için bugünün ışığında anlaşılabilir ve bugünü tümüyle ancak geçmişin ışığında anlayabiliriz. İnsanın geçmiş toplumu anlamasını ve bugünün topluma daha çok egemen olmasını sağlamak tarihçinin çifte işlevidir.”¹⁵

13 a.g.e., s. 43.

14 K. Marx – F. Engels: Felsefe İncelemeleri, Çeviren: Cem Eroğul, Yordam Kitap, İstanbul, 2009, s. 99.

15 Edward Hallet Carr: Tarih Nedir?, s. 109.

KOMÜNİST

BÜTÜN ÜLKELERİN İŞÇİLERİ, BİRLEŞİN!

Covid-19 salgınının ortaya çıkışı ve hızla dünyaya yayılışı bir kez daha gösterdi ki, kapitalizmin güncel evresinde halk kesimleri için bırakalım ortalama bir refahı, sadece hayatta kalmak bile büyük bir mücadele gerektiriyor. Uzun zamandır en ağır sömürü koşulları ile en şiddetli siyasal baskı biçimlerini bir araya getirmiş olan kapitalizmin emekçilere ölümden başka hiçbir vadinin kalmadığı açığa çıktı. Sadece sağlık hizmetleri de değil, insani varoluşun tümü neoliberal birikim biçiminin azgın saldırıları karşısında tarumar edilmmişti zaten. Covid-19 virüsünün bir küresel pandemiye dönüşmesinin nedenlerinden biri de bu. Pandemiye dönüşen virüsün önünün alınamaması, en temel sağlık ve gıda ihtiyaçlarının bile "dev" devletler tarafından karşılanamaması, hatta yurttaşların bir bölümünün virüsün önüne yem olarak atılması, mevcut neoliberal arsızlığın eseri olarak tarih sahnesindeki yerini aldı. Günümüzde işçi sınıfının ve halkların kapitalist barbarlıktan kurtuluşunun en güçlü esini, artık, "yaşamak için sosyalizm" sözüdür.



20 TL